

УДК:9509(575.1)

Диёржон АБДУЛЛАЕВ,
Тошкент давлат педагогика университети доценти,
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)
E-mail: adn20@mail.ru

ЎЗМУ “Ўзбекистоннинг энг янги тарихи” кафедраси профессори, т.ф.д.(DSc) А.Ерметов тақризи асосида

THE AWARD SYSTEM IN THE UzSSR: STATUS AND FATE (ON THE EXAMPLE OF 1945-1980)

Abstract

This scientific article analyzes the system of rewards for studying the history of Uzbekistan and conducting new research in this area. In particular, for the first time in the Uzbek SSR, a report on the work of the award system in the years after second World War was put into circulation through archival documents. Chronologically, the work on awarding orders and medals, as well as honorary titles and honorary distinctions of the population of the republic is presented.

Key words: Award, The second World War, orden, medal, honorary title, medal of memory, socio-economic life, archive document, Supreme Soviet Presidium, title of "Hero of Labor", title of "Mother of hero".

НАГРАДНАЯ СИСТЕМА В УЗССР: СТАТУС И СУДЬБА (НА ПРИМЕРЕ 1945-1980 ГОДОВ)

Аннотация

В данной научной статье проанализирована система поощрений за изучение истории Узбекистана и проведение новых исследований в этой области. В частности, впервые в Узбекской ССР через архивные документы был введен в обращение отчет о работе наградной системы в годы после Второй мировой войны. Хронологически изложена работа по награждению орденами и медалями, а также почетными званиями и почетными грамотами населения республики.

Ключевые слова: Награда, Вторая Мировая война, орден, медаль, почетное звание, почетная грамота, медаль памяти, социально-экономическая жизнь, архивный документ, Президиум Верховного Совета, звание "Герой Труда", звание "Мать героиня".

ЎЗССРДА МУКОФОТЛАШ ТИЗИМИ: ҲОЛАТИ ВА ТАҚДИРИ (1945-1980 ЙИЛЛАР МИСОЛИДА)

Аннотация

Ўзбекистон тарихини ўрганиш ва бу соҳада янги тадқиқотларни олиб боришда мукофотлаш тизими мазкур илмий мақолада таҳлил этилган. Жумладан, Ўзбекистон ССРда иккинчи жаҳон урушидан кейинги йилларда тақдирлаш тизимида олиб борилган ишлар баёни архив ҳужжатлари орқали илк бор муомалага киритилган. Республика аҳолисининг мукофот белгилари қаторига кирган орден ва медаллар, шунингдек, фахрий унвон ҳамда фахрий ёрликлар билан мукофотланиш ишлари хронологик жиҳатдан баён этилган.

Калит сўзлар: мукофот, иккинчи жаҳон уруши, орден, медал, фахрий унвон, фахрий ёрлик, хотира медали, ижтимоий-иқтисодий ҳаёт, архив ҳужжати, Олий Совет Президиуми, “Меҳанат Қаҳрамони” унвони, “Қаҳрамон Она” унвони.

Кирриш. Урушдан кейинги йилларда ЎЗССРда ҳам бошқа социалистик республикалар каби сиёсий, ижтимоий-иқтисодий ҳамда маданий қурилишларда қайта тикланиш ва ривожланиш ишлари давом эттирилди. Бу жараёнда ўзбек халқи бор кучи, ор-номусини меҳнатга жалб этди. Бунинг ижобий натижаси сифатида ўзбек халқи вакиллари сидқидилдан қилган меҳнати эвазига муносиб тақдирланди, совет мукофотларига эга чиқди.

ЎЗССР ўзининг барча жабҳалардаги ҳаётида ҳалол меҳнат қилиб, ўз касбининг тараққий этишига ҳиссасини қўшди. Жумладан, республика фан, таълим, ижтимоий ва маданий ҳаёт, ташқи алоқалар соҳасида юксак натижаларга эришди. Бунинг эътирофи сифатида ҳар бир соҳа вакиллари қўлаб совет давлати мукофотлари билан тақдирландилар.

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили. Мазкур даврда мукофотлаш тизими ҳолати ва ўрнини ёритишда Ўзбекистон Миллий Архиви, Бухоро вилояти ҳамда Фарғона вилояти Давлат архиви (адабиётлар рўйхатида қаралсин) фондлари ҳужжатларидан фойдаланилди. Улар таркибидagi рўйхат, йиғма жилдлар таҳлил қилиниб, ўрганилмаган янги маълумотлар илмий муомалага киритилди ва далилланди.

Биргина республика кадрлаш тайёрлаш тизимида 1950 йилдан кейин уларни халқ хўжалигининг барча соҳаларига жалб этиш, ишлаб чиқариш маҳсулдорлигини ошириш, беш йиллик режаларни бажариш мақсадида

мусобақалар кучайтирилди. Мусобақалар “социалистик”, “коммунистик меҳнат учун” номланган ҳолда, улар икки ишчи ёки колхозчи аёл, бригада жамоалари, туман ва вилоятлар, республика миқёсида амалга оширилиб, аёлларни сиёсий-ижтимоий жиҳатдан тарбиялаш билан қўшиб олиб борилди. Сиёсий ахборот ва ташвиқотлар бериш, яъни корхоналарга, ташкилотларга, жамоа хўжалиқларига юборилган газета ва журналларда социалистик мусобақа ғолибларининг кенг ёритилиши, уларнинг номлари хурмат тахталарига қўйилиши, махсус “юлдузчалар” билан тақдирланиши ва бошқа “советларча” рағбатланиш шакллари амалга оширилди[1].

Тадқиқот методологияси. Ўзбекистон КП Марказий Комитетининг 1963 йил июлдаги пленумида “Республика партия ташкилотларининг раҳбар кадрларни танлаш, жой-жойига қўйиш ва тарбиялаш соҳасидаги ишнинг яхшилаш тўғрисида”ги масала муҳокама қилиниб, коммунистик қурилишдаги вазифаларни ҳал этишга қобил бўлган мутахассисларнинг кўп минглик сафи тайёрланиши кераклиги таъкидланиб, ходимларни пастдан юқорига қўтариш, яъни ўзини амалий ишда яхши кўрсатган ишчилар, колхозчилар, зиёлилар ва хотин-қизларни раҳбарлик ишларига қўтариш лозимлиги ҳам айтилган[2]. Совет маъмурияти сиёсатининг мақсади саноатда бу пайтдаги танг вазиятни ишчи, муҳандис-техник, хотин-қиз кадрларнинг ташаббускорлигини ошириш, “социалистик мусобақа”ни кенг жорий қилиш,

“алоҳида танлаб олинган” илгор ишчиларни “байроқ” сифатида уларни меҳнат қаҳрамонлари, Олий Совет депутатлари даражасига кўтариб, бошқаларга “ўрناق” қилиб кўрсатиш йўли билан бартараф қилишга ва саноатни турғунлик ҳолатидан олиб чиқиш учун қилинган ҳаракатлар бўлган[3]. Корхоналарда ишчи ва хизматчилар орасида “социалистик” мусобақалар доимий ўтказилган. Чунончи, тўққизинчи беш йиллик давомида Ўзбекистонда 1,9 млн киши ёки ишловчиларнинг 90% идан кўпроғи мусобақага жалб этилган. Бу каби мусобақаларнинг ўтказилишидан асосий мақсад инсонларни миқдордан кўра кўпроқ ишлатиш, белгиланган режаларни қандай бўлмасин бажариш, улардан арзон ишчи кучи сифатида фойдаланишни кучайтириш эди. Уларнинг ижтимоий-моддий аҳволини яхшилаш ўрнига, “Меҳнат ветерани”, “Завод ветерани”, “Завод мукофотининг лауреати”, “Заводнинг энг яхши бригадаси”, “Энг яхши конструктор” каби “фахрий” номларнинг берилиши билан кифояланган[1]. Бирок бу йўл Ўзбекистон саноатини турғунлик ҳолатидан олиб чиқа олмаган, янги ислохотларни амалга ошириш масаласи талаб даражасида кўтарилган. Сиёсий раҳбарият ва коммунистик мафкура буни тан олишни хоҳламаган.

Таҳлил ва натижалар. Албатта, юқоридаги фикрлар таҳлилларидан келиб чиқиб, Ўзбекистонда мукофотлаш тизимининг совет даври тарихи бу соҳанинг мустамлакачилик давriga нисбатан совет давлати манфаати йўлида кенг ривожланганлигидан далолат беради. Чунки совет давrida махсус мукофотлаш механизми ишлаб чиқилган эдики, мукофот белгиларининг алоҳида таъсис этилиши республика ҳудудларида ҳам қарор топган эди.

Совет йилларида Ўзбекистон ССР мукофотлаш тизимини ўрганишда СССР давлат мукофот белгилари, фахрий унвон ва фахрий ёрлиқларини ўрни бекиёс эканлигини таъкидлаш зарур. Айнан, СССР Олий Совети Президиуми Фармон ва Қарорлари билан иттифокдош республикалар, жумладан, Ўзбекистон ССРда ҳам сиёсий, ижтимоий-иқтисодий ҳамда маданий жабҳаларда мукофотлаш тадбирлари ўтказилган.

Совет давrida қуйидаги уч йўналишда мукофотлаш ишлари амалга оширилганлигини таъкидлаш даркор. Биринчидан, иттифок ордени ва медалларини тақдим этиш, иккинчидан, фахрий унвон ва фахрий ёрлиқларни тақдим этиш, учинчидан, кўп болали оналарни мукофотлаш.

Совет йилларида Ўзбекистон ССР барча ҳудуди (Андижон, Бухоро, Жиззах, Қашқадарё, Наманган, Самарқанд, Сирдарё, Сурхондарё, Тошкент, Фарғона, Хоразм вилоятлари, Тошкент шаҳри ҳамда Қорақалпоғистон АССР)да мукофотлаш тизими кенг йўлга қўйилган бўлиб, у СССР ҳамда ЎзССР Олий Совети Президиуми Фармони ва Қарорлари билан амалга оширилган. СССР ҳудудида таъсис этилган қуйидаги давлат мукофот белгилари Ўзбекистон ССР ҳудудида ҳам кенг ёйилиб, улар билан тақдирлаш тадбирлари ҳар йилнинг ҳар ойида мунтазам амалга оширилиб турилган:

Орденлар – “Ленин”, “Қизил Байроқ” (Красного Знамени), 1 ва 2 даража “Ватан уруши” (Отечественной войны 1, 2 степени), “Меҳнат Қизил Байроқ” (Трудового Красного Знамени), “Қизил Юлдуз” (Красной Звезды), “Ҳурмат белгиси” (Знак почёта), “Қаҳрамон она” (Мать героиня) ҳамда “Оналик шухрати” (Материнская слава).

Медаллар – “Ўроқ ва болға” (Серп и молот), “Жасурлик кўрсатгани учун” (За отвагу), “Жанговар хизматлари учун” (За боевые заслуги), “Шавкатли меҳнати учун” (За трудовую доблесть), “Меҳнатда ўрناق кўрсатгани учун” (За трудовое отличие) ҳамда “Оналик медали” (Медаль материнства).

Шунингдек, мукофотланганларни тасдиқловчи ҳужжатлардан Қаҳрамонлар дафтарчаси (Книжки героев),

Қаҳрамонлар ёрлиғи (Грамоты героев), Орден дафтарчалари (Орденские книжки) ва Медалларга гувоҳномалар (Удостоверения к медалям) тақдим этилган[4].

ЎзССР ҳамда бошқа иттифокдош республикаларда “Совет Иттифоқи Қаҳрамони”, “Социалистик меҳнат Қаҳрамони” ҳамда уч даражали “Шон-шухрат” ордени билан мукофотланган шахсларга талон, бланка китобчалари тақдим этилиб, бир қатор соҳаларда имтиёзлар берилган. Масалан, темирйўл, сув, ҳаво ёки шаҳарлараро автомобил транспортлари, шунингдек, ички шаҳарлар транспорти ҳамда туманлараро автобус линияларига беғул чипта ва билетлар белгиланган. Ушбу имкониятлар 5 йил давомида амал қилган[5].

Совет мукофотлари билан шуғулланувчи ташкилот ЎзССР Олий Совети Президиуми ҳисобланиб, унинг таркибида Мукофотлар бўлими фаолият олиб борган. Барча баённома, иттифок ордени ва медалларини тақдим этиш ҳисоботлари ва бошқа бир қатор ҳужжатлар таҳлили билан шуғулланган[6]. Совет йилларида иттифок мукофотларини эгаларига тақдим этиш ишлари ҳукумат томонидан катта эътиборга молик жараёнлардан бири саналган. Бу жараёнларда мукофотлаш тизимига сиёсий юқори баҳо берилган. Жумладан, ЎзССР Олий Совет Президиуми раиси (А.Мўминов)нинг Бухоро вилоят меҳнаткашлар депутатлари ижроия қўмитаси раиси (Назаров)га йўллаган мактубида “...Мукофотланувчиларга бу медалларни ўз топшириш катта сиёсий аҳамиятга эга бўлганлиги учун уларни тегишинча ўз эгаларига тўхтовсиз топширишни ташкил қилишингиз лозим” – деб таъкидланган[7]. Иккинчи жиҳатдан архив материалларини ўрганиш жараёнида шуни нарсани очиқ айтиш лозимки, совет йилларида ҳар қандай мукофот билан тақдирланган шахс партиядан ўчирилган ёки халқ душмани сифатида айбланган тақдирда у барча мукофотлардан маҳрум этилган[8]. СССР Олий Совет Президиумининг “СССР ордени ва медаллари билан мукофотланганларга енгиллик ва имтиёзлар тўғрисида” 1947 йил 10 сентябрда чиқарган Фармони асосида ЎзССР қонунларига ҳам ўзгартиришлар киритилган[9].

Ўзбекистон ССР ҳудудида давлат мукофотлари билан тақдирланган ҳар бир шахснинг хаёти йўли ва меҳнат фаолияти ҳамда тақдирланиш жараёни радио ва телевидения, шунингдек, республикада мавжуд матбуот нашрлар, газеталар (Фарғона вилоятида “Фарғона ҳақиқати”, “Коммуна”)[10] да кенг ёритиб борилган.

Ўзбекистон Совет Социалистик Республикаси Олий Совети Президиумининг 1986 йил 16 сентябрда “Давлат мукофотларини топшириш тўғрисидаги материалларни нашр этиш тартиби тўғрисида”ги Қарори қабул қилинган[11]. Унга кўра, СССР Олий Совети Президиуми номидан ЎзССР Олий Совети Президиумининг “Жамоат тартибини сақлаш бўйича алоҳида хизматлари учун”, “Чўқаётганларни қутқаргани учун”, “Ёнғиндаги жасорати учун” ва кўп болали оналарни “Оналик шухрати” ордени ва “Оналик медали” медали билан тақдирлаш тўғрисидаги Фармонлари, шунингдек ЎзССР Олий Совети Президиумининг корхона, уюшма, муассаса, ташкилот, совхоз, колхоз, ижодий жамоа, ҳарбий қисмлар (қисмлар, бирлашмалар, уюшмалар ва ҳарбий-ўқув муассасалар), вилоят, туман, шаҳар, қишлоқ, овуллар, алоҳида шахслар ёки ишчилар гуруҳини ЎзССР Олий Совети Президиумининг фахрий ёрлиқлари билан тақдирлаш тўғрисидаги Фармонлари ва ЎзССР фуқароларига ҳамда ижодий жамоаларга фахрий унвонларини тайинлаш тўғрисидаги Фармонлар “ЎзССР Олий Совети ахборотномасида” (Ведомостях Верховного Совета Узбекской ССР) ҳамда республика газеталарида нашр этилиши белгиланган.

ЎзССР Олий Совети Президиуми томонидан шахсларни мукофотлаш, уларни мукофотдан маҳрум этиш

ёки йўқолган ҳамда ўғирланган мукофот ҳужжатларини қайта тиклашга оид Қонун ва қарорлар қабул қилиниб, улар ҳозирда архив материаллари сифатида сақланиб келмоқда[12]. Шунингдек, архив манбалари ўрганилганда 1943-1947 йилларга таалукли Президиум ҳамда Ўзбекистон ЦИК КП(б) ўртасидаги мукофотлашга оид ёзишмалар, хатлар сақланаётганлиги, номзодларга оид материалларнинг жамланганлигини алоҳида таъкидлаб ўтиш даркор[13].

Совет даврида мукофотлаш тизимида тақдирланганларни рўйхатга олиш, уларни қайд этиб бориш ҳамда рўйхат китобчаларини шакллантириш ишлари ҳам соҳа доирасида олиб борилган[14]. Шунингдек, совет йилларидаги мукофотлашга оид ҳужжатлар, характеристика[15] шунингдек, Олий Совет Президиуми томонидан аҳоли қатламини тақдирлашга доир баённомалар кўчирмаси, фахрий ёрлик нусхалари архив фонди ҳужжатлари қаторидан ўрин олган[16]. Жумладан, 1949-1951 йилларда тиббиёт соҳасида хизмат қилган шахсларнинг рўйхати ва мукофотга тақдим этиган ҳужжатлари[17], 1950 йилда 25 йиллик юбилей

муносабати билан ўқитувчиларнинг шахсий маълумотлари мукофотга тақдим этилганлиги ва бошқа соҳа вакиллари мукофотлашга оид ҳужжатларнинг жамланганлиги бунга мисол бўла олади[18].

Хулоса ва тақлифлар. Шунингдек, мукофотлаш тизиминини архив материаллари асосида тадқиқ этиш жараёнида ЎзССР Олий Советининг Ведомостларида турли Фармонлар келтирилганлиги, уларда турли соҳаларда фаолият юритиб, хизмат кўрсатганларни тақдирлашга оид ҳужжатлар сақланаётганлиги аниқланди. Хусусан, материалларда илмий текшириш институтлари, илмий таҳрият ходимлари, йўл қурилиши қатнашчилари ва бир қатор соҳа вакиллари тақдирлашга оид ҳужжатлар таҳлил этилди[19].

Юқорида таъкидлаб ўтилганидек, совет даври мукофотлаш тизимида турли соҳаларда хизмат кўрсатганларни иттифок орден ва медаллари, ЎзССР ҳамда СССР Олий Совет Президиуми Фахрий унвон ҳамда ёрликлари билан тақдирлаш, шунингдек, кўп болали оналарни фахрий унвон ҳамда орден, медаллар билан мукофотлаш тadbirlari кенг миқёсда амалга оширилган.

АДАБИЁТЛАР

1. Ийманова Д.А. Ўзбекистонда совет тузумининг кадрлар сиёсати ва унинг оқибатлари (1945-1991йиллар). Тарих фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун тақдим этилган диссертация. - Тошкент, 2011.
2. Совет Ўзбекистони. 1963 йил, 5 сентябр.
3. Ўзбекистон совет мустамлакачилиги даврида. Ўзбекистоннинг янги тарихи. – Тошкент: Шарқ. 2000.
4. Фарғона вилояти Давлат архиви (ФВДА), 1124-фонд, 2-рўйхат, 868-иш, 2-варақ
5. ФВДА, 1124-фонд, 14-рўйхат, 8-иш, 19-20-варақлар.
6. ЎзМА, Р-2454-фонд, 6-рўйхат, 7078-иш, 1-169-варақлар.
7. ЎзМА, Р-2454-фонд, 1-рўйхат, 1691-иш, 1-157-варақлар.
8. ЎзМА, Р-2454-фонд, 1-рўйхат, 28-иш, 1-3-варақлар.
9. Ўзбекистон ССР Олий Совети Президиумининг Фармони, Тошкент, Ҳукумат Уйи, 1947 йил 28 декабр. №166а // Алишер Навоий номидаги Миллий кутубхона фонди. (Мурожаат 08.02.2022).
10. ФВДА, 1124-фонд, 14-рўйхат, 19-иш, 2-варақ.
11. ФВДА, 1124-фонд, 15-рўйхат, 135-иш, 24-25-варақлар.
12. ЎзМА, Р-2454-фонд, 1-рўйхат, 28-иш, 1-249-варақлар.
13. ЎзМА, Р-2454-фонд, 1-рўйхат, 966-иш, 1-105-варақлар.
14. ЎзМА, Р-2454-фонд, 1-рўйхат, 1362-иш, 1-146-варақлар.
15. ЎзМА, Р-2454-фонд, 1-рўйхат, 2074-иш, 1-111-варақлар, Р-2454-фонд, 1-рўйхат, 1692-иш, 1-52-варақлар.
16. ЎзМА, Р-2454-фонд, 1-рўйхат, 2073-иш, 1-261-варақлар.
17. ЎзМА, Р-2454-фонд, 1-рўйхат, 2417-иш, 1-435-варақлар.
18. ЎзМА, Р-2454-фонд, 1-рўйхат, 2418-иш, 1-307-варақлар.
19. Бухоро вилоят давлат архиви (БВДА), 37-фонд, 2-рўйхат, 12-иш, 1-3-варақлар.

УДК: 371.383

*Арофатхон АБДУЛЛАЕВА,
Андижон давлат университети таянч докторанти
E-mail:abdullayeva_adu@mail.uz*

АндУПИ профессори, т.ф.д Б.М. Расулов тақризи асосида

ЗАМОНАВИЙ ТАЪЛИМДА БЎЛАЖАК ЎҚИТУВЧИЛАРДА ТАРИХИЙ ТАФАККУРНИ ВА ЯНГИЧА ФИКРЛАШ ТАРЗИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ЎЗАРО АЛОҚАДОРЛИГИ

Аннотация

Ушбу мақола ёшларнинг янги тафаккур тарзини шаклланиши учун тарихий тафаккур юрита олиш, бугунги ҳаёт мазмунини чуқурроқ тушуниш, тарих хатоларидан тўғри хулоса чиқара олишга ўрганиш, қолаверса тарбиялаш жараёнида педагогик жиҳатларини ривожлантириш муаммоларига бағишланган. Ҳозирги даврда халқларнинг ўз тарихий илдизларга таяниши тобора яққол тус олаётган даврда ёшларнинг тарихий тафаккурини янги ахборот технологиялар асосида шакллантириш усулларини ишлаб чиқиш, тарихий онг тараққиётини ифодаладиган ижтимоий-маданий жиҳатларни тадқиқ этишнинг назарий ва амалий аҳамияти очиб берилган.

Калит сўзлар: тарихий тафаккур, тарихий хотира, ташаббускорлик, лидерлик, креатив ва янги тафаккур, глобаллашув.

ВЗАИМОСВЯЗЬ РАЗВИТИЯ ИСТОРИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ И НОВОГО МЫШЛЕНИЯ У БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ В СОВРЕМЕННОМ ОБРАЗОВАНИИ

Аннотация

Данная статья посвящена проблемам молодежи мыслить исторически, чтобы формировать новый образ мышления, понимать смысл сегодняшней жизни, учиться делать правильные выводы из ошибок истории, а также развивать педагогические аспекты воспитания. В настоящее время, когда опора народов на собственные исторические корни становится все более очевидной, раскрывается теоретическое и практическое значение разработки методов формирования исторического мышления молодежи на основе новых информационных технологий, исследования социокультурных аспектов, выражающих развитие исторического сознания.

Ключевые слова: историческое мышление, историческая память, инициатива, лидерство, креативно-инновационное мышление, глобализация.

INTERRELATION OF DEVELOPMENT OF HISTORICAL THINKING AND NEW WAY OF THINKING IN FUTURE TEACHERS IN MODERN EDUCATION

Abstract

This article is devoted to the problems of young people to think historically in order to form a new way of thinking, to understand the meaning of today's life, to learn to draw correct conclusions from the mistakes of history, as well as to develop pedagogical aspects of upbringing. Currently, the establishment of cooperation in the field of technology development, technology development, social development and social development, culture, research, theory and practice.

Key words: historical thinking, historical memory, initiative, leadership, creative and innovative thinking, globalization.

Кириш. Ижтимоий тараққиётнинг ҳозирги босқичида мамлакатимиз фуқоролари, айниқса, ёшларнинг тарихий хотирани тиклаш борасида олиб борилаётган ишлари ҳар қандай таҳсинга сазовор. Уч минг йиллик буюк миллий давлатчилигимиз тарихи ёшларимиз учун ифтихор ва ватанпарварлик омилidir. Ижтимоий-тарихий ривожланишимизнинг ҳар босқичи ҳалқимизнинг мустақиллик, эрк озодлик учун яратиш ва тараққиёт сари ҳаракат даври эканлигини ҳам англаб етдик. Энг муҳими, ёшларимиз фарқли равишда ўз тарихи, ота-боболар томонидан яратилган моддий-маънавий бойликлардан фахрланиш ҳуқуқига эга.

Тарихий тафаккур маърифатли жамият қуришнинг муҳим омили бўлиб хизмат қилади. Зотан, ўтмишни англаш, ундан тўғри хулоса чиқариш орқали кишилар дунёқарашида жиддий ўзгаришлар ясашга, бу орқали ҳаётни, турмуш тарзини, охир-оқибатда эса жамиятни маънавий ислоҳ қилишга эришилади.

- **Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили.** Дунёда бугунги глобаллашув асрида инсон учун янгилик яратиш, янги ғоялар ишлаб чиқиш, қўйилмаган вазиятларга нисбатан тўғри йўналишни танлаш муҳим саналади. Дунёни кузатадиган бўлсак, ҳар соҳада ўзгариш, ўзгача имиж, бугунги янгилик эртанги кун учун эскиликка

айланганини кўрамыз. Ушбу инсон эришган ютуқларнинг барчаси унинг ақли, билими, илми бир сўз билан айтганда келажак ёшларнинг дунёқараши ва шахсий-креатив компетенциясини ривожланганлик даражаси ҳамда уларга берилган таълимнинг натижасидир. Таълим тизимига берилган юксак эътибор келажакки буюклаштиради. Ўзлуксиз таълимда ўқувчиларда янги тафаккур тарзини шакллантиришни миллий модели Ш.Қурбонов, У.Иноятов, Э.Юзликсавалар томонидан тадқиқ этилган[1].

Буюк меросни ўрганиш орқалигина том маънода ёшларни янги таълим киёфасини шакллантириш мумкин. Бундай меросни тарихий билимлар орқали ўзлаштириш мумкин. “Тарих ҳамма нарсасига чидайди. Аммо ўзини сохталаштиришга асло чидай олмайди” [2]. Зеро, тарихни ўрганиш бизнинг тафаккуримизни чархлайди, ўтмиш тарихидан фахрланиш, йўл қўйилган хатоларни келажакда ҳоли бўлиш имконини беради. “Тарихни ўрганиш дейди XVIII асрнинг буюк немис маърифатпарвари Фридрих Шиллер, -ақлимни нурлантиради, қалбимизни олийжаноб фидойилик билан алангалантиради. У руҳимизни ахлоқий масалаларга пасткашлик ва бачканалик билан ёндашишдан сақлайди” [3]

Миллий мустақиллигимиз туфайли тарихимизга бўлган ноҳилис муносабат кескин ўзгарди. Жамият

аззоларининг айниқса ёшларнинг тарихий таффакурни асл ҳаққоний тарихимиз асосида шакллантириш ва ривожлантириш учун ҳаракат бошланди. Дунё инновацияларига таянган ҳолда таълим тизимини модернизациялаш ва уни шахс имкониятларидан келиб чиқиб мослаштиришга кўмаклашувчи замонавий таълим тизимининг энг асосий вазибаларидан бири таълим олувчиларда мустақиллик, ташаббускорлик, лидерлик ва креативлик сифатларини қарор топтириш ҳамда ривожлантиришдан иборат этиб белгиланган.

“Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030-йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги Фармонида келтирилганидек “Олий таълим билан камров даражасини ошириш, халқаро стандартлар асосида юқори малакали, креатив ва тизимли фикрлайдиган, мустақил қарор қабул қила оладиган кадрлар тайёрлаш, уларнинг интеллектуал қобилиятларини намоён этиши ва маънавий баркамол шахс сифатида шаклланиши учун зарур шарт-шароит яратиш”[4] деган олий мақсадлари давлат сиёсатида янада ёшларни дунёқарашини ривожлантириш ва замонавий шахс бўлиб етиштирилиши назарда тутилган.

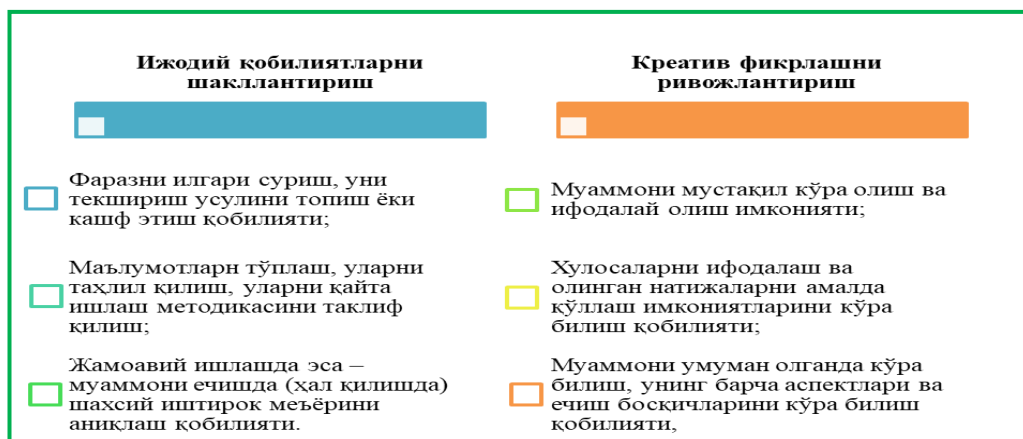
- **Тадқиқот методологияси.** Инсон онги ва қалби учун кураш бекиёс кучайган сўнги даврларда буларга қарши иммунитетни кучайтириш, ишончли маънавий қалқон ҳосил қилиш учун айнан тарихий онг тарихий таффакурни чуқур ўрганиш, моҳиятни англаб етиш,

уларга баҳо бериш, уларни бартараф этишга қаратилган илмий ишланмаларни такомиллаштириш ўта зарурдир. Маънавий таҳдидлардан фақат химояланиш эмас, уларга қарши маънавий жасорат билан кураша олиш салоҳиятини ёшларда шакллантириш эҳтиёжини ҳам тарихий онгга, миллий ўзликни англашга нисбатан бўлаётган таҳдид ва хатарларни чуқур ўрганишни тақозо қилади.

Бугунги кунда жаҳоннинг турли минтақаларида ёшларда тарихий таффакурни ривожлантириш ва хулосалар чиқариш орқали янгича дунёқарашни шакллантириш халқимизнинг келажиги учун пойдевор ролини ўтайди.

Замонавий таълим жараёнида олий таълимнинг аҳамияти муҳим саналади. Ҳар қайси ривожланган давлатлар стратегиясига аҳамият қаратадиган бўлсак, эришилган ютуқларнинг бошланиши, инкор этиб бўлмайдиган интеллектуал имкониятлар таълим тизимини ислоҳ қилиш орқали амалга оширилганини кўришимиз мумкин.

Талабаларнинг янгича фикрлашини шакллантириш – моҳиятан ижодий, муаммони ёғдашувни ишлаб чиқаришни англайди. Олий таълим ташкилотлари талабаларида зарур ижодий қобилиятларни шакллантириш зарур ҳисобланади. Янги билимлар маълумот учун эмас, балки муаммони ёки муаммоларни ҳал қилиш учун берилиши ҳақидаги факт тубдан муҳимдир. Илм-фаннинг тайёр ютуқларини “истеъмол” қилиш талабалар онгида бўлажак реал фаолиятнинг моделини шакллантира олмайди.

Янги билимлар маълумот учун эмас, балки муаммони ёки муаммоларни ҳал қилиш учун берилиши ҳақидаги факт тубдан муҳимдир. Янги ижтимоий-иқтисодий шароитда фан, техника, ишлаб чиқариш ва таълим олдида турган муаммоларни ижодий ҳал қила оладиган юқори малакали мутахассисларга катта эҳтиёж сезилмоқда.

- **Таҳлил ва натижалар.** Жамият ривожланишининг ҳозирги – маънавий янгилаш ва тарихий ахборотлар салмоғининг жадал суръатлар билан ортиб бораётган босқичида асосий эътиборни ёшларда тарихий билимларни мустақил эгаллаш малакаларини шакллантириш ва ривожлантиришга қаратишимиз тақозо қилинмоқда. Бу вазибаларни амалга оширишда оғирлик асосан дарсга, ундаги асосий сиймо ва ҳаракатлантирувчи куч ҳисобланган педагоглар зиммасига келиб тушади. Шунинг учун ҳозирги замон ўқитувчиси ушбу маъсулиятли педагогик фаолиятга ҳар томонлама пухта тайёр бўлиши керак.

Маълумки, тарихий онг ва тарихий хотиранинг шаклланиши гўдак ота- онасидан бошқа кўрсатмалар қаторида уларнинг ўз тарихини, ўзининг оламдаги ўрнини тушунишини қабул қилиб оладиган мактабгача ёшда ҳам содир бўла бошлайди, аммо олий таълимни олиш даврида булар жадал ва тизимли тарзда шаклланади.

Бугунги кунда бўлажак ўқитувчиларда тарихий таффакурни ривожлантириш методик такомиллаштириш асосий мақсади – ёш авлодни ҳар томонлама етук, жамиятимиз тараққиёти учун зарур бўлган баркамол инсонлар этиб шакллантиришдир. Баркамол инсон ўзида маънавий ва жисмоний етуқликни мужассам этади. Бўлажак ўқитувчилар тарихий жараёнларнинг мулоҳаза ва таҳлил қилиш орқали биринчи галда халқ оғзаки ижоди, халқ эртақлари, ҳикоялар, афсоналар, аجدодларимизнинг маънавий мероси ҳамда тарихий китоблар асосий ўрин тутайди. Бундан ташқари Шарқ мутафаккирларининг меъроси, шеър ва ғазаллари, бадий ижод намуналари дастуриламал бўлиб хизмат қилади. Аҳмад Яссавий, Баҳовуддин Нақшбандий, Ал-Бухорий, Абу Райҳон Беруний, Абу Али Ибн Сино, Муҳаммад Ал-Хоразмий, Абулқосим Фирдавсий, Амир Темур, Алишер Навоий, Заҳриддин Муҳаммад Бобур сингари алломаларнинг ижтимоий-сиёсий, фалсафий-таълимий қарашларига таяниб иш қўрилса, талабаларнинг тарбиявий ишлари жараёнини ривожлантириш ишлари янада мукамаллик касб этади.

Бўлажак ўқитувчиларнинг тарихий таффакури бу – олий таълим талабасининг ўз халқи, миллий давлатчилиги тарихини билиш эҳтиёжидан келиб чиқувчи (таҳлил, синтез, тақослаш, умумлаштириш, аналогия, тушунча,

мисол, фактлардан фойдаланиш) фикрлаш кўникма ва масалалари мажмуидир. Олий таълими жараёнида тарихий тушунчани тарихий воқеага қўшиш оқибатида талабалар унинг назарий моҳиятини очиш имкониятига эга бўладилар. Тушунча тасаввурни уйғотилади, бу эса воқеа, ходисаларга ёшларнинг ички муносабатини ўрганиш имконини беради ва уларнинг қайд қилишга замин хозирлайди. Мазкур вазиятларда тасаввур қилиш объект ва тушунчанинг умумий муносабат ва алоқаларини тушуниш имконини яратди. Чунки тарихий материални ўзлаштириш учун амалий фикрий ҳаракатни бажарадилар.

Тафаккур ва унинг ўзига хосликларига асосланган ҳолда, “тарихий тафаккур” атамаси ва унинг таркибий қисмларининг педагогик талқинини мақсадга мувофиқдир. Тарихий тафаккурнинг туб моҳиятини англашда Абдурауф Фитратнинг қуйидаги фикрлари ҳам эътиборга молик: “Ҳар бир қавм ўзининг босиб ўтган ижтимоий, сиёсий аҳволини билиши керак, ўзини ўша ўтган тарихий даври билан таққослаб ўша даврдан қанчалик ривожланганлигини билиши жоиздир. Ҳар бир миллат агар бирор қавм ҳалокатга маҳкум бўлган бўлса, унинг сабабларини ўрганиб, бу ҳалокатга боғлиқ бўлган одатларини тарк қилиши керак. Бошқа бир миллатнинг

тараққийсига сабаб бўладиган қондаларни ўзига қабул қилиши заруриятдир”.[5]

Ўсиб келаётган ёшларнинг ҳар томонлама етуқ инсон бўлиб етишишлари учун мамлакатимиз таълим муассасаларида янги ўқув жиҳозлари, замонавий техника ва технологиялар билан таъминланиши ҳукуматимизнинг бу соҳага алоҳида эътибор қаратаётганлигидан далолат беради. Айниқса, 2021-2022 ўқув йилидан бошлаб Президент, ижод ва ихтисослаштирилган мактабларнинг ташкил этилиши келажак авлод учун катта имкониятлар эшигини очди.

Олий таълим муассасаларида фаолият олиб бораётган педагоглар, профессор-ўқитувчилар зиммасига эса катта маъсулият юклатилдики, педагогик соҳада президент, ижод ва ихтисослаштирилган мактабларда таълим ва тарбия бериш учун замон талабларига жавоб бера оладиган кадрларни тайёрлаш масаласига алоҳида эътибор беришлари талаб этилади.

Юкорида билдирилган фикр-мулоҳазалардан ҳам кўриниб турибдики, бизнинг келажак ёшларимиз янги тафаккурнинг қарор топтириш учун аввал тарихий тафаккурни ривожлантириши заруриятга айланмоқда. Шу икки жараён ўртасидаги алоқадорликни қуйидагича кўрсатиб бериш мумкин. (1.1-жадвал):

Янги тафаккурнинг қарор топиши ва тарихий тафаккурни ривожлантиришнинг ўзаро алоқадорлиги

Янги тафаккурнинг қарор топиришнинг асосий йўналишлари	Тарихий тафаккурни ривожлантиришнинг ўзига хос жиҳатлари
1. Шахсда ўз-ўзини англаш, ўзини-ўзи ривожлантириш, ўз истикболини эркин танлаш олиш ҳиссини қарор топтириш	1. Тарихни англаш орқали инсоннинг ўз-ўзини англаш туйғуси шаклланади
2. Одамлар онги ва тафаккурида туб бурилиш ясаш, ҳар қандай ислохотларни фуқоролар онги, тафаккури ва қалби орқали ўтказиш йўлини танлаш	2. Тарихий тафаккур ўқувчида бугунги ҳаёт мазмунини чуқурак тушуниш, келажакка ишонч билан қарайдиган
3. Ўз шахсий манфаатлари билан жамият манфаатларини уйғунлаштири олиш, жамиятда содир бўлаётган воқеа-ҳодисаларга нисбатан лоқайдлик ва бепарволикни йўқотиш	3. Тарихий тафаккур ўқувчини тарихни ўрганиш орқали ўз кадр-қимматини, ўз-ўзини англаган, ижтимоий фаол шахс сифатида ривожланишга даъват этади
4. Ота-боболар томонидан яратилган миллий ва маънавий меросни ўрганиш орқали том маънода ёшлар маънавий қиёфасини шакллантириш зарурияти	4. Буюк меросни фақат ва фақат тарих орқали ўзлаштириш мумкин. Зеро, тарихни ўрганиш ўқувчининг тафаккурини чархлайди, ўтмиш тарихидан фахрланиш, йўл қўйилган хатолардан келажакда холи бўлиш имконини беради.
5. Соғлом маънавий эҳтиёжи шакллантириш орқали фуқороларда эркин тафаккур юритиш, фикрий мустақилликка эришишни таъминлаш.	5. Ўтмишни тиклаш, тарих ҳақиқатини англаш орқали ўқувчи ўз тафаккурини бойитади, тушунчаларини кенгайтиради, ҳаёт фалсафаси орқали ислохотлар моҳиятини чуқурак ва тўлароқ англайди.

- **Хулоса ва тақлифлар.** Ижтимоий тараққиётнинг ҳозирги босқичида мамлакатимиз фуқоролари, айниқса, ёшларининг тарихий хотирани тиклаш борасида олиб бораётган ишлари ҳар қандай таҳсинга сазавор. Уч минг йиллик буюк миллий давлатчилигимиз тарихи ёшларимиз учун ифтихор ва ватанпарварлик омилдир. Ижтимоий-тарихий ривожланишимизнинг ҳар босқичи халқимизнинг мустақиллик, эрк, озодлик учун яратиш ва тараққиёт

сари ҳаракат даври эканлигини ҳам англаб етдик. Энг муҳими, ёшларимиз ҳақли равишда ўз тарихи, ота-боболар томонидан яратилган моддий-маънавий бойликлардан фахрланиш ҳуқуқига эга. Узоқ даврлар давом этган педагогик технология, тарих ўқитиш назарияси ва методикаси ўқув фанларининг мазмунини бойитишга хизмат қилади.

АДАБИЁТЛАР

1. Қурбонов Ш., Иноятов У., Шарипов Ш., Юзликбаева Э. Миллий таълим модели кадрлар тайёрлаш миллий дастури: “Ислом Каримов модели” – Ўзбекистон мустақиллигининг юксак ютуғи ва натижаси.-Т.: ТДПУ, 2013.-182 б.
2. Маврулов А. “Маънавий баркамол инсон тарбияси. –Тошкент. Ўзбекистон, 2008.-80 б.
3. Йўлдошов С., Усмонов М., Каримов Р. Янги ва энг янги давр Ғарбий Европа фалсафаси.- Т.: Шарқ 2002.-340 б.
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрдаги ПФ-5847-сонли “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги Фармони. 9-б.
5. Абдурауф Фитрат. Нажот йўли. – Т.: Маънавият, 2003. 50-51-б

Азиза АБДУХАЛИЛОВА,
Тошкент давлат шарқшунослик университети таянч докторанти
baxtiyorovich91@bk.ru

Тарих фанлари бўйича фалсафа доктори Ф.Рашидова тақризи асосида

THE ISSUE OF THE TAX SYSTEM OF THE KHIVA KHANATE IN SOVIET HISTORIOGRAPHY

Annotation

This article is devoted to the study of the fiscal history of the era of the Khiva Khanate call dynasty in the literature of the Soviet period. The finding of the Khiva Khan archive and its initial source analysis were the impetus for the acceleration of practical work in this regard. But ideological molds and pre-determined "orders", characteristic of Soviet historiography, hindered the unbiased coverage of the issue. Incorrect interpretation of the source analysis of some of the notebooks in the archives of Khiva Khan led to the conclusion that the subsequent studies were not based on the principles of historicity and impartiality.

Keywords. Archives of Khiva Khan, P.Ivanov, M.Yuldashev, Jalilov, Ya.G.Gulomov, A.S.Sadigov, A.M.Aminav, A.Qoshjonov, V.V.Tsinzerling, O.Shaykhova, M.Georgivsky, I. V.Pogorelsky.

ВОПРОС О НАЛОГОВОЙ СИСТЕМЕ ХИВИНСКОГО ХАНСТВА В СОВЕТСКОЙ ИСТОРИОГРАФИИ

Аннотация

Данная статья посвящена изучению фискальной истории эпохи правления династии Хивинского ханства в литературе советского периода. Обнаружение архива Хивинского хана и его первоначальный анализ источников послужили толчком к ускорению практической работы в этом направлении. Но идеологические штампы и предопределенные "порядки", характерные для советской историографии, препятствовали объективному освещению вопроса. Неправильная интерпретация источниковедческого анализа некоторых записных тетрадей в архиве Хивинского хана привела к выводу, что последующие исследования не были основаны на принципах историчности и беспристрастности.

Ключевые слова: Архив Хивинских ханов, П.Иванов, М.Юлдашев, Джалилов, Я.Г.Гуломов, А.С.Садыков, А.М.Аминов, А.Кошжонов, В.В.Цинзерлинг, О.Шайхова, М.Георгивский, И. В.Погорельский.

СОВЕТ ТАРИХШУНОСЛИГИДА ХИВА ХОНЛИГИДА СОЛИҚ ТИЗИМИ МАСАЛАСИ

Аннотация

Ушбу мақола Совет даври адабиётларида Хива хонлиги Қўнғиротлар сулоласи даври фискал тарихи масалалари тадқиқи бағишланган. Хива хонлари архивининг топилиши ва унинг дастлабки манбашунослик таҳлилининг амалга оширилиши бу борада амалий ишларнинг тезлашишига туртки бўлди. Аммо совет тарихшунослигига ҳос бўлган мафқуравий қилишлар ва олдиндан белгилаб қўйилган "бўюртмалар" масаланинг ҳолис ёритилишига тўсиқ бўлди. Хива хонлари архивидаги баъзи дафтарларнинг манбашунослик таҳлили нотўғри интерпретацияси кейинги тадқиқотларга ўз таъсирини ўтказиб, тарихийлик ва ҳолислик тамойилларига асосланмаган ҳулосалар чиқаришга олиб келди.

Калит сўзлар. Хива хонлари архиви, П.Иванов, М.Йўлдошев, Жалилов, Я.Г.Гуломов, А.С.Содиқов, А.М.Аминов, О.Қўшжонов, В.В.Цинзерлинг, О.Шайхова, М.Георгивский, И. В.Погорельский.

Кириш. Ўзбекистон тарихининг ажралмас қисми бўлган, 70 йиллик даврни ўз ичига олган Совет Иттифоқи даври ижтимоий-гуманитар фанлар ривожига тўсиқ бўлган мафқуравий таъсирида тарихий тадқиқотлар муайян қилишга солинган ҳолда амалга оширилди. Халқларнинг миллий тарихини чуқур ўрганилиши қаттиқ таъқибга учраб, миллатчилик унсурлари сифатида йук қилинди. Шундай бўлсада, бу давр ижтимоий-гуманитар фанлар доирасига қирувчи тарих фани методологияси, тарихшунослик, манбашунослик каби соҳалар ривожига кўзга ташланади. Биз томонидан тадқиқ этилаётган мавзу доирасида совет даврида Хива хонлиги солиқ тизими тарихшунослиги масалалари қўриб чиқилган.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. XX аср 40-50 йилларида совет тарихшунослигида Хива хонлиги ижтимоий-иқтисодий ҳаёти, ер эгалиги муносабатлари, солиқ ва деҳқонлар аҳволи мавзусини тадқиқ этиш асосий вазифалардан бири бўлган. Бу давр тадқиқотчиларининг изланишлари "Хива хонлари архиви"нинг топилиши ва архив материаллари таҳлили билан боғлиқ. Чунки Хива девонхонаси дафтарларидаги ёзувлар, аввало, солиқ қайдномалари бўлиб, асосан ер солиғи йиғиш билан боғлиқ маълумотларни ўз ичига олади. Бу турдаги тарихий ҳужжатлар солиқнинг миқдори ва қачон олинганлигини кўрсатувчи дафтарлар бўлиб, улар Хива

хонлиги архиви материалларининг катта қисмини ташкил қилади.

Совет даври Хива хонлиги ижтимоий-иқтисодий ҳаёти, ер эгалиги ва солиқ масалаларини тадқиқ этган олимлардан П.П.Иванов, М.Йўлдошев, Я.Г.Гуломов, А.С.Содиқов, А.М.Аминов, О.Қўшжонов, В.В.Цинзерлинг, О.Шайхова, М.Георгивский, И. В.Погорельскийларнинг асарлари тадқиқот мавзунимиз учун аҳамият-лидир.

Хива хонлиги солиқ тизимини тадқиқ қилиш рус олими П.П.Иванов номи билан боғлиқ бўлиб, тадқиқотчи томонидан 1936 йилда илмда номаълум бўлган Хива хонлари архивининг топилиши ва илк бор манбашунослик таҳлилининг амалга оширилиши бўлди. Муаллифнинг "Архив Хивинских ханов XIX в. Исследование и описание документов с историческим введением" асарида Хива хонлари архивидаги айрим дафтарлар қисқача тавсифланган ва 137 та ҳужжат матнидан парчалар келтирилган[5]. Асарда Хива хонлари архиви ва унинг Хива хонлиги ижтимоий-иқтисодий ҳаётини ўрганишдаги аҳамияти, унда келтирилган ер эгалиги ва суғориш тизими, солгута солиғини йиғиш тартиби ва дафтарларда қайд этиб бориш услуби, савдо қарвонлари ва бозорлардан олинадиган закот тушуми, вақф мулклари, хонлик ғазнасига келиб тушган бошқа маблағлар ва

уларнинг сарфланишига оид қайдномалар, корақалпоқлар ва қозоқлардан олинган солиқлар ҳамда моддий рағбатантирилган сарой амалдорлари рўйхати каби ҳужжатлар ўрин олган. Тадқиқотчининг мазкур иши Хива хонлиги солиқ тизими тарихини ўрганишга қаратилган илк тадқиқот бўлиб, тарихий ҳужжатларнинг манба-шунослик таҳлили ҳисобланади.

Совет тарихшунослигида Хива хонлиги иқтисодий тарихини тадқиқ этган олим М.Йўлдошев, Хива хонларининг архив ҳужжатларни ўрганиб, хонликда солиқ ва мажбуриятлар, солиқ маҳкамаларининг тузилиши, солиқ тўловчилар ва уларнинг тоифалари, миқдори ҳамда йиғилган солиқлар ҳажми тўғрисида маълумотлар беради. Жумладан, М.Йўлдошев архив материалларига асосланиб, ер солиғининг миқдори фақат унинг катта-кичиклигига кўра белгиланмаганлигини, балки ер миқдорига ва ер эгаси мансуб тоифага қараб гуруҳларга бўлинганлигини қайд этади [6]. Аммо ушбу муаллиф ишларида совет даврига хос бўлган партиявийлик-синфийлик ёндошуви яққол кўзга ташланади.

Яна бир совет даври тарихчиси А.С.Содиқов Россия империяси босқинидан кейинги даврда Хива хонлиги иқтисодий ҳаётини ёритиш жараниёда солиқ масалаларига ҳам алоҳида эътибор қаратади. Тадқиқотчининг илмий ишларида хонлик ер эгаллиги ва солғут, чорвадорлардан, қўчманчилардан олинadиган солиқ, савдо-тижорат ишлари ва тўланадиган бож тўғрисида маълумотлар учрайди. Муаллиф эътирофича, хонликда 26 турдаги солиқ мавжуд бўлган [13].

Тадқиқот методологияси. XX аср 60-80-йилларда амалга оширилган қатор тадқиқотларда [1,2,3,4,6,11,12,13.] хонлик ижтимоий-иқтисодий ҳаётининг турли жабҳалари, жумладан, Россия билан молиявий муносабатлар, Россия империясининг солиқ сиёсати кўриб чиқилди. Ушбу тадқиқотларнинг қиймати сифатида ғоятда бой фактик материалларнинг илмий муомалага киритганлиги билан кўрсатиш мумкин [8].

А.И.Буковецкийнинг тадқиқотларида Россия империясининг минтақалардаги, хусусан, Хива хонлигидаги солиқ сиёсатининг ўзига хос хусусиятлари ифода этилган бўлса [4], А.П.Савицкийнинг хонлик қишлоқ ҳўжалиги тарихига бағишланган асарларида хонлик солиқ тарихига оид баъзи маълумотлар ўз аксини топган [12].

М.К.Рожкованинг ишида Хива хонлиги солиқ тизими феодализм асосида шаклланганлиги, деҳқонлар оғир аҳволда бўлганлиги ва вақфкор учун ижарачилари ер солиғи ва ижара ҳақи ниҳоятда мушкул бўлганлигини, улар бир вақтнинг ўзида солғут ва ушр тўлаганликларини ёзади [11].

Хива хонлиги ижтимоий-иқтисодий ҳаётини археологик манбалар асосида ўрганган олимлардан бири Я.Ғуломов ҳисобланади. Муаллиф Амударё этакларида сунъий суғоришнинг вужудга келиши, ривожланиши, Хива хонлигининг сиёсий ва иқтисодий тараққиёти билан боғлиқ бўлган ирригацион ишлар ҳақида маълумот берар экан, солиқ масалаларига ҳам алоҳида тўхталиб ўтади, хонликда солиқларнинг жами 25 турини келтиради [15].

Мустамлака даври ўлка иқтисодий ривожланиш тарихини тадқиқ этган А.М.Аминовнинг тадқиқот ишида келтирилган маълумотларга кўра, Хива хонлигида иқтисодий муносабатлар асосини ер эгаллиги ва ундан келадиған даромад билан боғлиқ бўлган. Ер солиғи 1-3 тилло миқдорида бўлиб, бу солиқ шакли мулк ерлари учун хос бўлган. Тадқиқотчи фикрича, вақф ерлари ижарачилари ва беватанлар ҳам 1 тилло миқдорда солғут

тўлаган. Муаллиф шунингдек, хонликдаги яна бир асосий солиқ закотнинг чорвадорлардан олинadиган шакли “закоти савоим” тўғрисида тўхталиб ўтади [1].

XIX-XX асрларда Хива хонлиги аграр муносабатлар тарихини ўрганган О.Қўшонов асарида хонликда асосий солиқлар солғут ва закотдан ташқари, “сув пули”, “чиғир пули”, “набаки пули” “асия пули” каби солиқлар мавжуд бўлганлиги келтириб ўтади. Бундай солиқлар қандай мақсадда олинганлигига кенгрок тўхталиб, хивалик деҳқонлар ҳар 10 таноб ер учун бир сув пули ҳисоблатиб 20 сўм тўлашган, чиғир пули-сув гилдиракларидан фойдаланилганлик учун, набаки пули-арикларни қазиш учун ундирилган ва асия пули-давлатга қарашли ёллардан, солмалардан сув олганлиги учун ҳақ тўлаганлар, деб қайд қилган [14].

Совет даври тадқиқотчиларидан яна бири Т.Г.Тўхтаматов Хива хонлигининг Россия империяси томонидан эгаллангандан кейинги иқтисодий тарихини ёритаркан, солиқ масаласида туркманлардан олинadиган солиқ қисман ўзгарганлигини алоҳида таъкидлаб ўтади [14].

Ижтимоий-иқтисодий тарихни ёритишда ҳукукий ҳужжатларни тадқиқ этган А.Шайхова Хива хонлигида ер эгаллигининг турини давлат, мулк(хусусий) ва вақф мулклари мавжуд бўлганлиги, солиқ масаласи ҳам ер эгаллигининг турига қараб ўзгариб борганлигини таъкидлайди. Тадқиқотчи Хива хонлигига оид ҳужжатларни ўрганиш натижасида хонликда 4 тилло ёрликона (ёрлик берилгани учун) ва 2 танга котибона (ёрликни ёзганлиги учун), ушбу амалиёт 2-март ёрликона олаётган шахсга нисбатан 8 тилло 4 танга миқдорда тўлов ундирилган [16]. Тадқиқотимиз жараёнида ўрганилган архив ҳужжатлари ушбу маълумотларни тасдиқлайди ва бу солиққа тортиш шакли ёрликли мулк шакли учун хос бўлганлиги аниқланди.

Таҳлил ва натижалар. Юқорида кўриб чиқилган адабиётлар таҳлили асосида, ҳулоса қилишимиз мумкинки, совет даврида чоп этилган ишларда Хива хонлиги солиқ тизимига тадқиқот объекти сифатида кенг тадқиқ қилинмасида, илмий изланишлар ва адабиётларда соҳага оид айрим муҳим маълумотлар келтирилган. Тарих, шарқшунослик, манбашунослик йўналишлари доирасида Хива хонлигидаги ер эгаллиги, аграр муносабатларни ўрганиш жараёнида ер солиғи тадқиқ қилинган. Совет даври тадқиқотлари илмий муаммога оид бой фактологик материални ўзида жамлаганлиги билан бугунги кунгача ўз тарихий қийматини йўқотмаган бўлса, бироқ бу давр тарихшунослиги учун мафкуравий ёндашув хос бўлиб, тарихий воқеалар сунъий равишда “ўрнатилган қолип”га мослаштирилган. Хусусан, биз томонимиздан ўрганилган аксарият адабиётларда давлат мафкурасидан келиб чиққан ҳолда, тадқиқотлардаги асосий масала хонликдаги деҳқонларнинг оғир аҳволини бўрттириб кўрсатиш, деҳқонларнинг солиқлардан норози бўлиб қўтарган кўзғолонлари, амалдорларнинг порахўрлиги, раият устидан ҳукмрон синфнинг эзувчи сиёсатини очиб беришдан иборат бўлиб қолган. Аммо вазият совет адабиётларида кўрсатилгандек, аянчли эмаслиги, давлатнинг янги ерларни ўзлаштириш, ва бу ерларни имтиёзли солиқ шартлари асосида ерсиз беватанларга тақсимлаб берилганлиги (ёрликли мулк ер эгаллиги шу тарзда шаклланган), сунъий суғориш иншоотларини таъмирлаш ва янгиларини қўриш учун шахсан хоннинг ўзи бош-қош бўлганлиги, шунингдек ислом шариятига асосан, ҳосилсиз ва сув босган йиллар солиқ олинмаганлиги ўз исботини топди.

АДАБИЁТЛАР

1. Аминов А. Экономическое развитие Средней Азии (со второй половины XIX столетия до первой мировой войны). – Ташкент: Госиздат УзССР, 1959. – С.168
2. Ахмеджанов Г.А. Советская историография присоединения Средней Азии к России. – Ташкент: Фан, 1968. – С. 154.
3. Брегель Ю. Земельные отношения в Хивинском ханстве. Писменные памятники востока. Историко-филологическое исследование. М. 1972 – С.52
4. Буковецкий А.И. Финансово-налоговая политика царизма на колониальных окраинах России // История СССР. – М., 1962. – № 1. – С. 156;
5. Иванов П. П. Архив хивинских ханов XIX в исследование и описание документов с историческим введением. Ленинград 1940. – С.298
6. Йўлдошев М.Й. Хива хонлигида феодал ер эгалиги ва давлат тузилиши. Т.1959. –Б.368
7. Лунин Б.В. История Узбекистана в источниках. - Т.1988. –С.180
8. Кочнев А.В. Политика России в отношении Хивинского ханства в начале XVIII – второй половине XIX в. Дис. на соис.уч. степ. кан. наук. Екатеринбург. 2018. –С.179
9. Тухтаметов В. Взаимоотношения царской России с Хивинским ханством с 1873 по 1910 г. Тарих фанлари номзод. дисс. –Т.1949. –С.143
10. Ткачук А.Р. Русско-хивинские отношения второй половины XIX в. Тарих фанлари номзодлиги дисс. –Т. 1954. –С.
11. Рожкова М. К. Экономические связи России со Средней Азией 40-60 годы XIX вв. –М. 1963. –С.239
12. Савицкий А.П. Поземельный вопрос в Туркестане (в проектах и законе 1867-1886 гг.). – Ташкент: СамГУ, 1963. – С.208
13. Садыков А. Экономические связи Хивы с Россией во второй половине XIX - начале XX в. –Т. 1965. –С.302
14. Кошчанов А. Из истории аграрных отношений в Хивинском ханстве в конце XIX и начале XX вв. Автореферат дисс. канд. ист. наук. –Т.1966. –С.18
15. Фуломов Я. Хоразмнинг сугорилиш тарихи (Қадимги замонлардан ҳозиргача). –Т.1959. –Б.324
16. Шайхова А. Юридические документы как источник по истории социально-экономических отношений в Хивинском ханстве в конце XIX - начале XX в. Дис. на соис.учен. степ. канд. ис. наук –Т.1989. –С.171

УЎК: 327.33(575.1)

Асадбек БОБОЖОНОВ,

Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Миллатлараро муносабатлар

ва хорижий мамлакатлар билан дўстлик алоқалари қўмитаси бош мутахассиси, мустақил тадқиқотчи

E-mail: asadbekbiznes@gmail.com

Тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), О.Алмардонов таҳрири асосида

PRAGMATIC FOREIGN POLICY OF UZBEKISTAN AS THE MAIN FACTOR OF PEACE AND DEVELOPMENT IN CENTRAL ASIA

Abstract

The new foreign policy of Uzbekistan is receiving due appreciation from the international community. The foreign policy initiatives of Uzbekistan open up new opportunities for the whole of Central Asia. Uzbekistan is an important country in Central Asia and plays a special role. The importance of the country in the region is recognized by foreign experts and representatives of political circles. On the initiative put forward by the President of the Republic of Uzbekistan Shavkat Mirziyoyev at the 72nd session of the UN General Assembly in September 2017, the practice of regular consultative meetings of the leaders of Central Asian countries has been established. At the meetings organized in Kazakhstan, Uzbekistan, Turkmenistan and Kyrgyzstan, the level of political trust in our region has significantly increased, it was possible to find fundamentally important decisions on many topical issues. Relations of friendship and brotherhood between neighboring countries have taken on a completely new meaning. This created an atmosphere of peace and development in Central Asia.

Key words: foreign policy of Uzbekistan, Central Asia, consultative meetings, public, SCO, international cooperation, foreign policy, foreign relations of Uzbekistan, trade and economic, cultural and humanitarian relations.

ПРАГМАТИЧНАЯ ВНЕШНЯЯ ПОЛИТИКА УЗБЕКИСТАНА КАК ГЛАВНЫЙ ФАКТОР МИРА И РАЗВИТИЯ В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

Аннотация

Новая внешняя политика Узбекистана получает должную оценку международного сообщества. Внешнеполитические инициативы Узбекистана открывают новые возможности для всей Центральной Азии. Узбекистан является важной страной в Центральной Азии и играет особую роль. Важность страны в регионе признают зарубежные эксперты и представители политических кругов. По инициативе, выдвинутой Президентом Республики Узбекистан Шавкатом Мирзиёевым на 72-й сессии Генеральной Ассамблеи ООН в сентябре 2017 года, установлена практика регулярного проведения консультативных встреч лидеров стран Центральной Азии. На встречах, организованных в Казахстане, Узбекистане, Туркменистане и Кыргызстане, значительно повысился уровень политического доверия в нашем регионе, удалось найти принципиально важные решения по многим актуальным вопросам. Совершенно новое значение приобрели отношения дружбы и братства между соседними странами. Это создало атмосферу мира и развития в Центральной Азии.

Ключевые слова: внешняя политика Узбекистана, Центральная Азия, консультативные встречи, общественность, ШОС, международное сотрудничество, внешняя политика, международные отношения Узбекистана, торгово-экономические, культурно-гуманитарные отношения.

ЎЗБЕКИСТОН ПРАГМАТИК ТАШҚИ СИЁСАТИ – МАРКАЗИЙ ОСИЁДА ТИНЧЛИК ВА ТАРАҚҚИЁТНИНГ АСОСИЙ ФАКТОРИ СИФАТИДА

Аннотация

Ўзбекистоннинг амалга оширилаётган янги ташқи сиёсати халқаро ҳамжамият томонидан муносиб баҳоланмоқда. Ўзбекистоннинг ташқи сиёсий ташаббуслари бутун Марказий Осиё учун янги имкониятларни очмоқда. Ўзбекистон Марказий Осиёда муҳим давлат ҳисобланади ва алоҳида роль ўйнайди. Мамлакатнинг региондаги муҳим аҳамияти хорижий эксперт ва сиёсий доиралар вакиллари томонидан ҳам эътироф қилинмоқда. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев томонидан 2017 йил сентябрь ойида БМТ Бош Ассамблеясининг 72-сессиясида илгари сурилган ташаббусга кўра Марказий Осиё давлатлари раҳбарларининг Маслаҳат учрашувларини мунтазам ўтказиш амалиёти йўлга қўйилди. Қозоғистон, Ўзбекистон, Туркменистон ва Қирғизистонда ташкил қилинган учрашувларида минтақамизда сиёсий ишонч даражаси сезиларли даражада ошиб, кўплаб долзарб масалалар бўйича принципиал жиҳатдан муҳим ечимлар топишга эришилди. Қўшни давлатлар орасида дўстлик ва биродарлик алоқалари бутунлай янгича маъно-мазмун касб этган ҳолда жадал тус олди. Бу эса Марказий осийёда тинчлик ва тараққиёт муҳитини яратди.

Калит сўзлар: Ўзбекистон ташқи сиёсати, марказий осийё, маслаҳат учрашувлари, жамоат, ШХТ, халқаро ҳамкорлик, ташқи сиёсат, Ўзбекистон халқаро алоқалари, савдо-иқтисодий, маданий-гуманитар алоқалар.

Кириш. Маълумки, Ўзбекистон Марказий Осиёнинг аҳолиси энг кўп, бой табиий ресурсларга эга ва географик жиҳатдан қулай жойлашган мамлакати бўлиб, минтақанинг ижтимоий-иқтисодий тараққиётида ҳал қилувчи ўрин тутди. Қайд этиш жоиз, сўнгги 6 йилда мамлакатимизда Давлатимиз раҳбари Шавкат Мирзиёевнинг сиёсий иродаси билан қўшни мамлакатлар билан

яқин дўстлик алоқаларини йўлга қўйиш, дунёга Ўзбекистон бағрини кенг очиш борасида кўлами жиҳатидан буюк ва ўта муҳим ишлар амалга оширилди. Ўзбекистоннинг очик, дўстона ва прагматик ташқи сиёсати натижасида кейинги йилларда қўшни, яқин ва узоқ мамлакатлар билан мутлақо янги – соғлом сиёсий, иқтисодий ва маданий алоқалар йўлга қўйилди. Халқаро

хамкорликнинг янги йўналишлари, янги механизмлари жорий этилмоқда.

Умуман, сўнги 6 йилда Ўзбекистоннинг ташки сиёсат соҳасидаги устувор йўналишлари барқарор, адолатли ва демократик давлат қуришга, мамлакатнинг ташқи ошқоралигини илгари суришга ҳамда регионал ва кўп томонлама ўзаро ҳамкорликни ривожлантиришга қаратилгани билан аҳамиятли.

Юқори даражали алоқалар туфайли Тошкент дунёнинг етакчи давлатлари билан муносабатларни тубдан янги даражага олиб чиқди. Масалан, Россия Федерацияси билан кўп режали стратегик ҳамкорлик ва иттифоқчилик муносабатлари изчил ривожланиб бормоқда. Америка Қўшма Штатлари билан тенг ҳуқуқлик, ўзаро ҳурмат, ишонч ва бир-бирининг манфаатларини ҳисобга олиш тамойиллари асосида барқарор ва олдидан башорат қилинадиган тарзда ривожланиб бораётган стратегик ҳамкорлиги сифат жиҳатдан янги даражага кўтарилди. Туркия Республикаси билан ҳам муносабатлар стратегик даражага олиб чиқилган. Ўзбекистон дунё сиёсати ва иқтисодиётида энг муҳим роллардан бирини ўйнаётган Хитой Халқ Республикаси билан яқин регионал қўшни ва дўстона давлат сифатида стратегик ҳамкорликни мустаҳкамламоқда.

Асосий қисм. Ўзбекистон барча хорижий ҳамкорлар билан ўзаро фойдали муносабатларни ривожлантиришдан манфаатдор бўлиб, бу 2017 — 2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича қабул қилинган Ҳаракатлар стратегиясида ҳам ўз ифодасини топди. Яъни стратегиянинг бешинчи йўналишида чуқур ўйланган, ўзаро манфаатли ва амалий ташки сиёсат соҳасидаги устувор йўналишлар алоҳида қайд этилди.

Президентимизнинг 2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг Тараққиёт стратегиясида ҳам мамлакатимиз хавфсизлиги ва мудофаа салоҳиятини кучайтириш, очик, прагматик ва фаол ташки сиёсат олиб бориш масаласи алоҳида ўрин олди. Стратегиянинг 7 бўлимида Мамлакатимиз хавфсизлиги ва мудофаа салоҳиятини кучайтириш, очик, прагматик ва фаол ташки сиёсат олиб бориш масалалари белгиланган.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев илк бор “Янги Ўзбекистон” газетаси бош муҳарририга берган интервьюсида ҳам Ўзбекистоннинг охириги 5 йилликдаги ривожланиш йўли, ички ва ташки сиёсати, ҳозирги кундаги устувор вазифаларга урғу берди. Давлат раҳбари суҳбат давомида ҳозирги кундаги ташки сиёсат масаласига ҳам алоҳида эътибор бериш лозимлигини таъкидлади.

Жумладан, Ўзбекистон Республикасининг Ташки сиёсий фаолият концепцияси такомиллаштирилмоқда. Ушбу муҳим ҳужжатда ташки сиёсатимизнинг устувор йўналиши бўлган Марказий Осиё давлатлари билан кўп асрлик дўстлик ва яхши қўшничилик, стратегик шериклик ва ўзаро ишонч руҳидаги алоқаларимизни янада мустаҳкамлашга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Ўзбекистоннинг асосий хорижий шериклари ҳисобланган Россия, Хитой, Америка Қўшма Штатлари, Туркия, Германия, Франция, Буюк Британия, Жанубий Корея, Япония, Ҳиндистон, Покистон, Бирлашган Араб Амирликлари ва бошқа давлатлар билан кўп қиррали ва ўзаро манфаатли алоқалари янада кенгайётганлиги айтиб ўтди.

“Авалло, шуни таъкидлаш кераки, биз мамлакатимиз янгиланиш даврига қадам қўйган биринчи кунлардан бошлаб очик, прагматик ва амалий ташки сиёсат юритиш, дунёдаги барча тараққийпарвар мамлакатлар, айниқса, қўшни давлатлар билан яқин дўстлик ва ҳамкорлик муносабатларини мустаҳкамлашга устувор аҳамият қаратмоқдамиз. Ўзбекистон ўтган даврда ана шу стратегик йўлга доимо содиқ қолиб, ўз шериклари ҳамда

халқаро ташкилотлар олдидаги мажбуриятларини тўлиқ бажариб келмоқда.

Ўтган тарихан қисқа даврда юртимизнинг Марказий Осиё минтақаси ва жаҳон миқёсидаги сиёсий ўрни ва нуфузи кескин ошди. Дунёда Янги Ўзбекистонга нисбатан ишонч руҳи ва мамлакатимиз билан ҳамкорликка интилиш тамойиллари кучайди.

Биринчи навбатда, қўшни давлатлар билан муносабатларимизда йиллар давомида йиғилиб қолган муаммолар ҳал этилди. Чегаралар очилди. Қўшни — қўшниси билан, ака — укаси, ота — боласи, қариндош — қариндоши билан узилиб қолган алоқаларни тиклаб, бир мамлакатдан иккинчи давлатга эмин-эркин бориб кела бошлади. Виза масалалари ҳал этилди. Савдо-иқтисодий ва маданий-гуманитар алоқаларимиз жадал ривожланмоқда.

Азал-азалдан ўзаро қардош ва биродар бўлган мамлакатларимиз кўпгина минтақавий ва глобал масалалар, ижтимоий-иқтисодий тараққиёт бўйича яқин ҳамкорликда ҳаракат қилишни бошлади. Жаҳон сиёсатшунослигида “Марказий Осиё руҳи” деган ибора пайдо бўлди.”[1].

Ҳамкорларнинг кенг тизими биз учун ташки сиёсатдаги алоқаларнинг тартибсизлигини англабмайди. Аксинча, ҳар бир давлат ва ҳар бир халқаро ташкилот билан муносабатларимизни ривожлантиришда давлатимиз манфаатларига мос келадиган аниқ, чуқур ўйланган прагматик вазифалар мавжуд. Ўзбекистон тинчликпарвар сиёсат олиб бормоқда ва ҳарбий-сиёсий блокларда қатнашмайди.[2].

Ўзбекистоннинг ташки сиёсати Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Низомида мустаҳкамлаб қўйилган асосий ҳуқуқий тамойилларга ва Конституциямизга, мамлакатимиз ўз зиммасига олган халқаро мажбуриятларга тўлиқ мос ҳолда амалга оширилмоқда.

Шавкат Мирзиёев 2017 йилда бу борада қуйидаги фикрларни билдириши фикримизнинг амалдаги исботи бўла олади: “Биз бундан буён ҳам ташки сиёсатимизни олиб боришда Ўзбекистон Республикасининг Ташки сиёсий фаолият концепциясида белгиланган стратегик вазифалар ва устувор йўналишларга таянамиз. Биз ўзимиз танлаган, тинчликпарварликка асосланган, юзага келадиган зиддият ва қарама-қаршиликларни фақат тинч, сиёсий воситалар билан ҳал этишга қаратилган йўлга доимо содиқмиз”[3].

Мамлакатимиз анъанавий равишда Бирлашган Миллатлар Ташкилоти билан мулоқотни ва ҳамкорликни ривожлантиришга муҳим аҳамият беради. Сўнги йилларда БМТ ва унинг институтлари, шу жумладан, Инсон ҳуқуқлари бўйича олий комиссар бошқармаси ва Инсон ҳуқуқлари кенгаши билан ўзаро ҳамкорлик даражасини оширишга эришилди.

Президентимиз Шавкат Мирзиёев томонидан 2017 йил сентябрь ойида БМТ Бош Ассамблеясининг 72-сессиясида илгари сурилган ташаббусга кўра Марказий Осиё давлатлари раҳбарларининг Маслаҳат учрашувларини мунтазам ўтказиш амалиёти йўлга қўйилди. Бу эса Ўзбекистоннинг жаҳон ҳамжамиятидаги ўрнини сезиларли даражада юксалганининг амалдаги ифодаси саналади. Қозғоғистоннинг Остона, Ўзбекистон пойтахти Тошкент ва Туркменистоннинг “Аваза” миллий сайёҳлик зонасида ташкил қилинган учрашувларида барча қўшни давлатлар президентларининг биргаликдаги саъй-ҳаракатлари туфайли минтақамизда сиёсий ишонч даражаси сезиларли даражада ошиб, кўплаб долзарб масалалар бўйича принципиал жиҳатдан муҳим ечимлар топишга эришилди. Ўзбекистоннинг қўшни давлатлар билан дўстлик ва биродарлик алоқалари бутунлай янгича маъно-мазмун касб этган ҳолда жадал тус олди.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев Қирғиз Республикаси Президенти Садир Жапаровнинг таклифига биноан 2022 йилнинг 21 июль куни Марказий Осиё давлатлари раҳбарларининг навбатдаги Маслаҳат учрашувида иштирок этиш учун Қирғизистоннинг Чўлпонота шаҳрига ташриф буюрди. Қирғизистонда ҳам минтақа учун муҳим бўлган масалалар муҳокамалар марказида бўлди.

Тадбирда минтақавий хавфсизликка замонвий хатар ва таҳдидларга қарши биргаликда чора қўриш борасидаги ҳамкорликни мустаҳкамлаш масалалари, Марказий Осиё давлатларининг барқарор иқтисодий ўсишини таъминлаш, фаол маданий-гуманитар алмашинувларини давом эттириш мақсадида минтақавий шерикликни кенгайтириш истикболлари муҳокама қилинди. Давлатимиз раҳбари ўз нутқида ушбу форматда йўлга қўйилган мунтазам мулоқот туфайли Марказий Осиёда дўстлик ва яхши қўшничилик муносабатларини мустаҳкамлашга, мутлақо янги конструктив ҳамкорлик муҳитини яратишга муваффақ бўлинганини таъкидлади[4].

Ўзбекистон Марказий Осиёда муҳим давлат ҳисобланади ва алоҳида роль ўйнайди. Мамлакатнинг региондаги муҳим аҳамияти хорижий эксперт ва сиёсий доиралар вакиллари томонидан ҳам эътироф қилинади. Тошкент минтақадаги барча қўшни давлатлар билан стратегик ҳамкорлик тўғрисида шартнома тузган бўлиб, бу юқори даражада регионал сиёсат тузиш имконини беради. Ушбу мақсадларда амалга оширилаётган ишлар мамлакатнинг халқаро муносабатлар тизимидаги ўрни ва ролини мустаҳкамлашда ҳам муҳим аҳамиятга эга.[5].

Марказий Осиё йўналишидаги фаол сиёсат, Ўзбекистон учун регионнинг устуворлиги коронавирус пандемияси вақтида ҳам ёрқин намоён бўлди. Минтақа мамлакатларининг мураккаб эпидемиологик вазияти шароитида мунтазам алоқалар орқали инфекция тарқалишига қарши курашиш, шунингдек, савдо-иқтисодий ва транспорт-транзит соҳаларидаги ҳамкорликни кучайтириш бўйича қўшма чора-тадбирлар ишлаб чиқилди. Ўзбекистон Қирғизистон ва Тожикистонга инсонпарварлик ёрдамини кўрсатди. Ўзбекистоннинг минтақа бўйича йўналиши фаоллашуви регионал яқинлашиш, ишонч ва ўзаро тушунишни тиклаш, шунингдек, йиғилиб қолган масалаларни оқилона мurosаларга келиш асосида оператив ҳал қилиш юзасидан аллақачон етилган талабга ўз вақтида ва амалий жавоб бўлди. Олий даражада ўрнатилган очиқ ва ишончли мулоқот барча ҳамкорлик йўналишларини кучайтириш учун мустаҳкам асос яратди. Ўзбекистоннинг Марказий Осиё мамлакатлари билан сиёсий соҳадаги ўзаро ҳамкорлиги фаоллашуви билан бир қаторда савдо-иқтисодий, транспорт-коммуникация, энергетика ва маданий-инсонпарварлик соҳаларига янги куч берди. [6].

Ўзбекистон минтақа мамлакатлари, хусусан, Тожикистон ва Қирғизистон билан энг нозик масалалар ечимида, айниқса, давлат чегараларини делимитация ва демаркация қилиш борасида прагматик ёндашиб, тарихий келишувларга эришмоқда.

Қўшни мамлакатлар чегарадош ҳудудлари даража-сида алоқалар кенгайиб бораётгани, халқ дипломатияси механизмларидан фаол фойдаланилаётгани ҳам минтақа давлатлари муносабатларини мазмунан бойитмоқда.

Сўнгги йилларда Ўзбекистон трансчегаравий сув ресурсларидан оқилона фойдаланиш масаласида Марказий Осиё давлатлари билан самарали ҳамкорлик қилиб келмоқда, Қозғистон, Қирғизистон, Тожикистон ва Туркменистон билан махсус комиссия тузилди. Ҳозирги кунда сув ҳўжалиги бўйича мавжуд бўлган трансчегаравий сув ресурсларидан фойдаланишга алоқадор барча

муаммолар ўзаро манфаатли қарорлар асосида ечимини топомқда.[7].

Ўзбекистон ташқи сиёсатининг замонвий устувор йўналишлари ҳақида гапирганда, мамлакатимизнинг етакчи хорижий давлатлар ва нуфузли халқаро ташкилотлар билан стратегик алоқалари ривожланиб бораётганига алоҳида тўхталиб ўтиш лозим.

Хусусан, етакчи давлатлар билан “Марказий Осиё + Россия Федерацияси”, “Марказий Осиё + Хитой Халқ Республикаси”, “C5 + 1” (АҚШ), Марказий Осиё + Ҳиндистон, “Марказий Осиё + Япония”, “Марказий Осиё + Корея Республикаси”, “Марказий Осиё + Европа Иттифоқи” ҳамкорлиги доирасида минтақавий мулоқотнинг турли форматларини ривожлантиришда фаол иштирок этмоқда. Бу эса Марказий Осиёнинг етакчи хорижий мамлакатлар билан сиёсий, савдо-иқтисодий ва хавфсизлик соҳаларидаги алоқаларининг тизимли рившида олиб борилаётганини кўрсатмоқда.[8]

Ўзбекистон Республикаси ташқи сиёсатидаги яна бир муҳим воқеалик бу 2019 йилнинг 15 октябрь куни Боку шаҳрида рўй берди. Туркий тилли давлатлар кенгашининг еттинчи саммитида Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев иштирок этди. Саммитда Ўзбекистон Кенгашнинг тўла ҳуқуқли аъзоси сифатида иштирок этиши унинг муҳим ҳодисасига айланди ва бу жараён тадбирнинг кун тартибидан турган энг муҳим масалалардан бири бўлди. Мамлакатимизнинг туркий кенгашга қўшилиши мазкур Ташкилотга асос солинганининг 10 йиллик байрамига тўғри келгани ҳам диққатга сазовор.

Кузатувчилар ва аъзо давлатлар республикаимизни Кенгашга киришини кўтаринки кайфият билан кутиб олди ҳамда бунинг туркий тилли мамлакатлар учун тарихий воқеа деб атади.

Президент Шавкат Мирзиёев саммитда сўзлаган нутқида Ўзбекистоннинг ташкилотга аъзо бўлиши, ҳеч шубҳасиз, табиий ва тарихий жараёнлар ифодаси эканини маълум қилди.

Ташкилот билан ҳамкорлик Ўзбекистон учун қўшни мамлакатлар билан ҳам, минтақадан ташқари яқин ҳамкорлар билан ҳам мустаҳкам ва ўзаро ишончга таянган алоқаларни ривожлантиришнинг янги имкониятларини очади.

Ташқи сиёсатнинг яна бир йўналиши – Осиё-Тинч океани минтақаси Ўзбекистон учун инвестициявий ва иқтисодий ҳамкорлик ва янги бозорларни ўзлаштириш нуқтаи назаридан муҳимдир. Сир эмаски, айнан ушбу минтақа жаҳон иқтисодиётининг энг тез ривожланаётган маркази бўлиб, бу ерда юқори технологияларнинг йирик экспорт ва импорт қилувчилари жойлашган.

Бугунги кунда Хитой билан сиёсий, савдо-иқтисодий, молиявий, маданий, қишлоқ ҳўжалиги, қурилиш, илм-фан ва таълим соҳаларидаги ҳамкорлигимиз жадал ва ўзаро манфаатли асосда ривожланиб бормоқда. Олий даражадаги мунтазам учрашувлар, шу жумладан, давлат раҳбарларининг 2017-2020 йиллардаги музокаралари натижасида Ўзбекистон-Хитой стратегик шерикчилиги сифат жиҳатдан янги босқичга кўтарилди. 2019 йилда Хитойнинг Ўзбекистон иқтисодиётига жалб қилинган инвес-тициялари ҳажми 9,8 миллиард доллардан ошди, 100 миллион долларга яқин миқдорда турли грантлар жалб этилди[9].

Мамлакатимизда бағрикенглик ва инсонпарварлик маданиятини юксалтириш, миллатлараро ва конфессиялараро ҳамжиҳатликни, фуқаролар тотувлигини таъминлаш, хорижий мамлакатлар билан дўстона, тенг ҳуқуқли муносабатларни мустаҳкамлаш сўнгги олти йилдаги давлат сиёсатининг устувор йўналишларидан бирига айланди. Президентимиз Шавкат Мирзиёев томонидан 2017 йил сентябрь ойда БМТ Бош Ассамблеясининг 72-

сессиясида “Маърифат ва диний бағрикенглик” мавзусида илгари сурилган ташаббус ҳам Ўзбекистонда олиб борилаётган сиёсатнинг амалий ифодаси бўлди.

“Маърифат ва диний бағрикенглик” тўғрисидаги резолюция жаҳонда турли дин ва эътиқод вакиллариغا нисбатан тоқатсиз, мурасиз муносабатлар кузатилаётган бир вақтда глобал таҳдидларга қарши курашишнинг самарали воситаси сифатида маърифат, таълим-тарбия масаласини илгари сургани билан, айниқса, аҳамиятлидир. Президентимиз Шавкат Мирзиёев БМТ Бош Ассамблеясининг 72-сессиясида сўзлаган тарихий нутқида ушбу долзарб масалага алоҳида эътибор қаратиб: “Биз муқаддас динимизни азалий кадриятларимиз мужассамининг ифодаси сифатида беҳад қадрлаймиз. Биз муқаддас динимизни зўравонлик ва қон тўкиш билан бир қаторга қўядиганларни қатъий қоралаймиз ва улар билан ҳеч қачон мурося қила олмаймиз. Исломи дини бизни эзгулик ва тинчликка, асли инсоний фазилатларни асраб-авайлашга даъват этади”, – дея таъкидлади [10].

“Маърифат ва диний бағрикенглик” деб номланган махсус резолюциянинг барча давлатлар томонидан бир овоздан қўллаб-қувватланиб, 2018 йил 12 декабрь куни БМТ Бош Ассамблеясининг ялпи сессиясида қабул қилиниши давлатимиз раҳбари илгари сурган яна бир ташаббуснинг ўта долзарблиги ва глобал аҳамиятидан далолат беради.

Мамлакатимиз ташқи сиёсат соҳасида кенг доирадаги шерикларга эга. Ўзбекистон ҳозирги кунда дунёнинг 135 дан ортиқ давлат билан тенг ҳуқуқли муносабатларни, 120 дан зиёд мамлакат билан ўзаро манфаатли савдо-иқтисодий алоқаларни амалга оширмоқда. Шунингдек, Ўзбекистон 55 та элчихона, консуллик идоралари ва халқаро ташкилотлардаги доимий

ваколатхоналари тимсолида жаҳоннинг турли ҳудудларини қамраб олган оптимал дипломатик тармоққа эга [11].

Хулоса ва таклифлар. Бугунги янги Ўзбекистон ташқи сиёсати буюк тарихий воқеалар, мамлакат манфаатлари йўлидаги ҳамкорлик алоқаларини ўрнатилишига замин яратмоқда. Ўзбекистон бугун яқин кўшничилик, дўстлик тамойилларига таянган ҳолда фаол ва прагматик сиёсат олиб бормоқда. Президент Шавкат Мирзиёев ташаббуси туфайли минтақа мамлакатлари билан сиёсий, савдо-иқтисодий, транспорт-логистика ҳамда маданий-гуманитар соҳаларда ҳамкорлик алоқалари жадал суръатларда ривожланиб борапти. Шунингдек, энергетика, сув ва экология масалаларида ўзаро манфаатли муносабатлар ривожланмоқда. Тарихан қисқа вақт мобайнида Марказий Осиёда принципиал жиҳатдан мутлақо янги сиёсий муҳит яратилди. Ўзбекистон раҳбари ташаббуси асосида сўнгги олти йилда минтақанинг барча мамлакатлари билан олий даражадаги ташрифлар алмашинуви амалга оширилди. Минтақа давлатлари етакчилари ўртасидаги сиёсий мулоқот ўзаро ишончга асосланган мунтазамлик ва доимийлик касб этди. Бундай мулоқотлар давомида Марказий Осиё давлатларини кизиктирадиган хавфсизлик, иқтисодиёт, инвестиция, туризм, маданият, соғлиқни сақлаш ва экология соҳаларида минтақавий ва халқаро аҳамиятга молик муҳим қўшма қарорлар қабул қилинмоқда. Натижада тарихан қисқа вақтда Ўзбекистоннинг минтақадаги барча давлатлар билан муносабатлари тубдан яхшиланди. Ўзбекистон прагматик ташқи сиёсати – Марказий Осиёда тинчлик ва тараққиётнинг асосий фактори сифатида хизмат қилмоқда.

АДАБИЁТЛАР

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг “Янги Ўзбекистон” газетасига берган интервьюси. “Янги Ўзбекистон” газетаси 2021 йил 16 август сони. “Янги Ўзбекистон демократик ўзгаришлар, кенг имкониятлар ва амалий ишлар мамлакатига айланмоқда”
2. Ўзбекистон Республикаси Ташқи ишлар вазири Абдулазиз Комиловнинг “Янги Ўзбекистон” газетасига берган интервьюси. “Янги Ўзбекистон” газетаси 2021 йил 8 октябрь сони. “Муштарак дунёда прагматик сиёсат”
3. Мирзиёев Ш.М. Ўзбекистоннинг қатъий сиёсий позициясини эслатиб ўтди. // <https://sputniknews-uz.com/20170503/5324748.html>
4. “Ўзбекистон Президенти минтақада кўп томонлама ҳамкорликнинг самарадорлигини оширишни таклиф этди” 21.07.2022. // www.president.uz.
5. Қодиоров А. Янгилаётган Ўзбекистон ташқи сиёсатининг энг муҳим устувор йўналишлари // <https://isrs.uz/>
6. Халбаева Д. “Ўзбекистон дунё учун очик” // <https://adolat.uz>
7. «Прагматик ташқи сиёсат» — Эксперт билан Марказий Осиё муаммолари ва уларни ҳал қилишда Ўзбекистоннинг ўрни ҳақида суҳбат // <https://kun.uz>
8. “Янги Ўзбекистон” газетаси, 2021, 30 декабрь. // қаранг: Ўроқбоев И. “Янги Ўзбекистон ташқи сиёсатининг устувор йўналишлари”
9. “Замонавий дунёда Ўзбекистон ташқи сиёсатининг кун тартиби” // <https://uza.uz>
10. “Халқ сўзи” газетаси, 2017, 22 сентябрь. // қаранг: Юсупов О. “Исломи дини бизни эзгулик ва тинчликка, асли инсоний фазилатларни асраб-авайлашга даъват этади”
11. Ўзбекистон Республикаси Ташқи ишлар вазири Абдулазиз Комиловнинг “Янги Ўзбекистон” газетасига берган интервьюси. “Янги Ўзбекистон” газетаси 2021 йил 8 октябрь сони. “Муштарак дунёда прагматик сиёсат”

УДК:950(575.1):20

Абдухалиқ МИНГНАРОВ,
Тошкент давлат педагогика университети доценти, т.ф.н
ЎзМУ профессори, т.ф.д А.Ерметов тақризи асосида

БОЛЬШЕВИКЛАРНИНГ ДИНГА НИСБАТАН ОЛИБ БОРГАН СИЁСАТИ ДАВРИЙ МАТБУОТДА

Аннотация

Ўтган асрнинг 20-30 йилларида большевиклар сиёсати натижасида нафақат халқимиз бойликлари талон-тарож этилди, балки диний ва миллий қадриятлари поймол этилди. Бундай жараёнлар даврий матбуот саҳифаларида акс этган. Ушбу мақола эса ўша даврдаги манбалардан бири ҳисобланган даврий матбуот материаллари орқали очиқ берилган.

Калит сўзлар: Худосизлар, афюн, МТС, КХС, ячейка.

ОСВЕЩЕНИЕ СОВЕТСКОЙ ПОЛИТИКИ В ОТНОШЕНИИ РЕЛИГИИ В ПЕРИОДИЧЕСКИХ ИЗДАНИЯХ

Аннотация

В результате политики большевиков в 20-30-е годы прошлого века были разграблены не только богатства нашего народа, но и изъяты его религиозные и национальные ценности. Такие процессы нашли отражение на страницах периодической печати. Эта статья раскрывается по материалам периодической печати, которая считается одним из источников того времени.

Ключевые слова: безбожники, опиум, МТС, КХС, ячейка.

THE SOVIETS BROUGHT IN RELATION TO RELIGION PERIODICAL THE PRESS OF THE INCREASINGLY POLICY COVERAGE ON PAGES

Annotation

As a result of the policy of the Bolsheviks in 20-30 years of the last century, not only the wealth of our people was plundered, but also religious and national values were noticed. Such processes are reflected in periodicals Press pages. This article was revealed through periodicals press materials, which were considered one of the sources of that period.

Key words: Godless, opium, MTS, KXS, cell.

Қириш. Совет ҳукуматининг Ўзбекистон жумҳуриятидаги динга бўлган муносабати даврий матбуотда кенг тарзда тарғиб этилган ва ёритиб борилган.

Большевиклар ҳукумати Ўзбекистон республикасида динга қарши кураш олиб бориш мақсадида “Худосизлар” номли журнал чиқара бошлади.

Ўтган асрнинг 20-йиллар охири ва 30-йилларда динга қарши кураш коммунистлар партиясининг энг асосий вазифаларидан бирига айланди.

Динга қарши оммавий тарғибот олиб бориш ишлари икки қисмдан иборат бўлади:

1.Тарғибот қисми. Бунда маърузалар тайин қилиниб, булар клублар ва кизил чойхоналарда амалга оширилади;

2.Кеча қисми. Бунда байрамлар арафасида турли хил кечалар ташкил этилиб, уларнинг дастурига: - қиска маърузалар;

- театр уйини;

- шеърый чиқиш;

- ашулалар киргизилиб” [1] аҳолини ўз томонига ушбу йўл орқали тортилган.

Коммунистлар динни ўзларининг асосий душманлари сифатида қўриб, динга нисбатан таъқибни борган сари кучайтириб борганлар. Шунинг учун ҳам улар “Дин ва диний ташкилотлар маданий инқилоб душманлари”[2] ва “Диннинг зарарлигига кам баҳо бериш, диний мафқурани тўғридан – тўғри қувватлашди”[3], деган дастуруламал билан динга қарши аёвсиз кураш олиб борганлар.

1925 йилда Тошкент, Қўқон каби шаҳарларда худосиз ташкилотларда, фирқа ячейкалари ҳузурида тугараклар, район қўмиталари, бюрolari пайдо бўлиб, худосизлар ҳаракати жонлана борди.

1928 йилнинг ноябрь ойида худосизлар союзи марказий ташкилот бюро томонидан I Ўзбекистон жумҳурияти худосизлар курултойи чақирилиб, жумҳурият

худосизлик ҳаракатига раҳбарлик қилиб туриш учун марказий худосизлар шўроси сайланди.

“Ўзбекистоннинг кенг шаҳар меҳнаткашлар оммаси, колхозчилар, совхоз ва МТС ишчилари орасида динга қарши ҳаракат социалистик қурилишининг биринчи беш йилликнинг тўртинчи йилида шунчалик кенгайдики, у 1928 йилга қараганда 13 мартаба ўсди. Курашчан худосизлар союзининг аъзолари:

йилда 12 000 та

йилда 19 000 та,

йилда 40 000 та,

1931 йилда 90 000 та, 1932 йилда 160 000 та” [4],

бўлди, дейилган маълумот берилади. 1932-1933 йилларда ёппасига коллективлаштиришни тамомлаш учун биринчидан, ҳар бир савхоз, колхоз, МТС қошида КХС нинг ячейкаларини ташкил қилиш зарурлиги; иккинчидан, қишлоқда динга қарши курашни ривожлантиришга тўсқинлик қилувчиларга қарши қатъий кураш зарурлиги; учинчидан, хат ёзувни араб ҳарфидан лотин ҳарфига қўчириш зарурлиги”[5] белгилаб берилган эди.

Большевиклар томонидан маҳаллий аҳолини худосизлантириш нафақат республика маркази Тошкент шаҳрида, балки чекка вилоятларда ҳам олиб борилди. [6]

Агар шўролар жумҳурияти ва Украинада динга қарши тарғибот ишлари 1922 – 1923 йилларда бошланган бўлса, Ўзбекистонда эса бундан икки йилгина илгари бошланди. Бироқ шу қиска муддат ичида худосизлик ишчилар оммасининг энг қатламлари ичига тарқалди. Биз ҳозир ўн мингдан зиёд “курашчан худосизлар союзи” га эга. Саводсизликни тугатиш учун бошланган маданий юришда худосизларнинг вазифалари қуйидагича эди:

1. Худосизлар союзининг ячейкалари саводсизликни тугатиш учун маданий юришнинг аҳамиятини кенг равишда тушунтириш кераклиги;

2. Саводли худосизнинг саводсизга таълим бериш кераклиги;

3. Шу район ёки қишлоқдаги саводсиз меҳнаткашларни ҳисобга олиш, саводсизликни тугатиш пунктларини ташкил этиш;

4. “Саводсизликни тугатиш ва дин” ёки “омма саводсизлиги ва маданиятининг душмани” мавзусида кўргазма ва бурчаклар ташкил этиш зарур” [7], - дейилган йўлланмалар асосида фаолият олиб бордилар.

Дин захарли модда сифатида баҳоланган ва шунга қарши кураш олиб борилган ва “Дин – халқ учун афюндир” [8], - деб баҳо берилди.

Диннинг социал илдизлари тўғрисида, коммунистларнинг “буюк дохийси”нинг: “Дин меҳнаткашларнинг эксплуататор синфлар қўлида кул қилиш қуролидир” [9], деган асоссиз ғоясига амал қилиб, динга қарши аёвсиз кураш олиб бордилар.

1927 йилда Ўзбекистон коммунистлар фиркаси Марказқўмининг 6 ялпи йиғилишининг “Кимки динга тарафдор бўлса, у фиркага аъзо бўлмайди” деган қарорини амалга оширишни талаб қилади.

Коммунистлар ҳар қандай динга таллуқли ёки диний ҳаёт тарзида кун кечирадиган одамларни совет тузумининг душманлари деб ҳисоблар эди. Шунинг учун ҳам улар дастлаб бундай одамнинг мол мулкани тортиб олиб, сўнгра турли хил қўйилган ноҳақ айблар билан уни тузум душмани сифатида отишга ҳукм этишар эди.

Бехбудий (Қарши)даги клуб биносида Нумонхон эшон суди бўлиб, унда эшонга тегишли 228 таноб ери, 145 пуд уруғлик арпа, 2 та от ва ҳўкизи тортиб олинади ва уни яшайдиган уйга пойғокчи(қўзатувчи)лар қўйганлигидан, эшоннинг қаҳри ва норозилигидан уни ерини олган инсонлардан бири тезда вафот этган бўлса, иккинчиси шол бўлиб қолади. Бироқ бу ҳолни сиёсий тузум халқни фикрини чалғитиш учун унга бошқа айб, яъни захарлаб ўлдирди, деган айб билан Нумонхон эшонни отишга ҳукм этиб, уни ўғлини эса Қашқадарёдан бадарға қилиб юборганлигини” [10] кўрсатиб ўтиш мумкин.

Совет ҳукумати тезда пахта мустақиллигига эришиш учун аҳолини кўпроқ қишлоқ ҳўжаллигига тортиш ишида бунга асосий тўсикни дин деб билганликлари учун аҳолини чалғитиб турли хил нотўғри маълумотлар бера бошлайдилар: “Рўза тутиб тартибсиз овқатланган киши

касал бўлади. Бундай кишилар ишга ярамай қолади, дейилган тарғибот олиб борилди.

Совет ҳукумати Ўзбекистонда хотин – кизларни “дин асорати”дан озод қилиш эмас, балки шу динга қарши курашиш баҳонасида, гўё хотин – кизларни озод қилиш орқали совет иттифоқи учун олтинга тенг бўлган пахта хом ашёни етказиб берадиган миллионлаб тайёр ишчи кучини яратишдан иборат эди. Маданий инқилоб ҳаракати орқали юзлаб масжид, мадрасалар-у, аждодларимиздан қолган иморатлар бўзиб ташланди, биоларнинг баъзилари эса коммунистларнинг тарғибот – ташвиқот марказларига айлантирилди.

“Туркистонда масжид қолмади, деярлик даража-дадир. Энг катта ва тарихий мадраса ва масжидларимиз коммунист клубларига айлантириб, махраб(пештоқ)-ларига Ленин ва бошқаларнинг суръатлари осилди. Бир куни Андижонда тонг номозига чиқмоқ бўлган муминларни тутиб қамаган ва имом билан сўфини “халқни ҳукуматга ташфиқ учун тўплагансиз” деган айблар билан Сибирга сургун қилган” [11] лиги тўғрисида маълумот берилган.

Коммунистлар маҳаллий ёш болаларни “коммунистик руҳда” тарбиялашга катта эътибор қаратди. Бу тўғрида даврий матбуотда жуда кўплаб маълумотларни учратиш мумкин. [12]

“Анъаналар ва урф – одатларга қарши кураш-масдан туриб, иқтисодиётда ва кишилар онгида бўлган буржуа сарқитларни йўқотмасдан, меҳнаткашларни синфсиз социализм жамиятини онгли ва фаол курувчиларига айлантириш мумкин эмас, бу шиор бизнинг барча ишларимиз учун асос бўлмоғи керак” [13], дейилган ташвиқот олиб борилди.

Хулоса ва таклифлар. Совет тузуми даврида ислом динига нисбатан аёвсиз тарзда кураш олиб борилган. Ўзларининг шовинистик сиёсатини динга қарши кураш орқали амалга оширадилар. Бу тўғрида ўша даврдаги даврий матбуотда жуда кўп маълумотлар бор. Ўтмиш тарихни манбалар орқали ўрганиб халқимизга, айниқса, етишиб келаётган ёш авлодга етказиб бериш бугуннинг асосий вазифаларидан биридир. Бу эса ёшларимизнинг ўтмиш тарихимизни теран англашга ва тўғри хулоса чиқаришга ёрдам беради.

АДАБИЁТЛАР

1. Тошкентда динга қарши тарғибот. Худосизлар. 1929й. № 2. Б.66-70.
2. Дин ва диний ташкилотлар маданий инқилоб душманлари. // Худосизлар. 1928. №7-8. Б.22.
3. Диннинг зарарлигига кам баҳо бериш, диний мафкурани тўғридан – тўғри қувватлашдир // Худосизлар. 1933. №1-2. Б.41-42.
4. Динга қарши ишчи тугаракларининг программаси. // Худосизлар. 1933й. № 4. Б. 43-49.
5. Ўзбекистонда худосизлик ҳаракати.// Худосизлар. 1933й. № 3. Б. 16-19.
6. Бухорода курашчан худосиз ташкилоти, Самарканд худосизлашади // Худосизлар.
7. Дин билан кураш социализм учун курашдир.//Худосизлар.1929. №10. Б. 3-8.
8. Дин – халқ учун афюндир. //Худосизлар. 1932. №5-6. Б.14-17; //Бухоро ҳақиқати.1938й. 23 октябрь №151
9. Динга қарши ишчи тугаракларининг программаси. Худосизлар. 1933й №4. Б. 31
10. Машхур Нумонхон эшон қора курсида жавоб берди// Қизил Ўзбекистон. 1926й. 26 апрелб. №96.
11. Туркистоннинг бу кунги ҳоли.// Ёш Туркистон. 1930. № 7-8. Б.48.
12. Мактабларда динга қарши тарбия.//Худосизлар. 1928. №7-8. Б.35-39;Мактаб болалари орасида динга қарши тарбия.// Худосизлар. 1929. №2. Б. 45-47.
13. Ёшлар орасида динга қарши тарғиботни кучайтирайлик.Худосизлар. 1932й. № 5-6. Б. 12-13.

УЎК.338.483.12:069 (575.1)

Муниса МУХАМЕДОВА,
Миллий рассомлик ва дизайн институти профессори
E-mail: munisa.muxamedova@mail.ru

профессор, т.ф.д Ж.Х.Исмаилова тақризи асосида

IMPLEMENTATION OF THE «MUSEUM SHOP» ACTIVITY IN MUSEUMS OF UZBEKISTAN: EXPERIENCE AND PROSPECTS

Annotation

This article discusses the implementation of museum store projects in the development of museum activities and the improvement of museum management activities based on the experience of local museums in foreign countries. The possibilities of introducing the practice of fundraising into the practice of museums in Uzbekistan are also shown.

Keywords: Museum store, fundraising, Museum tourism, cultural tourism, museum marketing, art market, Museum hydraulic structures, traveling exhibitions

ВНЕДРЕНИЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ «MUSEUM SHOP» В МУЗЕЯХ УЗБЕКИСТАНА: ОПЫТ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Аннотация

В данной статье рассматривается внедрение проектов музейных магазинов в развитие музейной деятельности и совершенствование деятельности по управлению музеями на основе опыта местных музеев в зарубежных странах. Также показаны возможности внедрения практики фандрайзинга в практику музеев Узбекистана.

Ключевые слова: Музейный магазин, фандрайзинг, Музейный туризм, культурный туризм, музейный маркетинг, арт-рынок, Музейные гидротехнические сооружения, передвижные выставки

ЎЗБЕКИСТОН МУЗЕЙЛАРИДА «MUSEUM SHOP» ФАОЛИЯТИНИНГ ЖОРИЙ ЭТИЛИШИ: ТАЖРИБА ВА ИСТИҚБОЛЛАР

Аннотация

Ушбу мақолада музейлар фаолиятини ривожлантиришда «Museum shop» лойиҳаларини жорий этилиши ва музей менежменти фаолиятини такомиллаштириш масалалари хорижий ҳамда маҳаллий музейлар тажрибаси асосида тадқиқ этилган. Шунингдек, Ўзбекистон музейлари амалиётида фандрайзинг амалиётини жорий этиш имкониятлари ҳам кўрсатиб ўтилган.

Калит сўзлар: Museum shop, фандрайзинг, музей туризми, маданий туризм, музей маркетинги, арт бозор, музей сувинерлари, кўчма кўргазмалар

Киритиш. Музей ашёларини тўплаш ва келажак авлодга етказиш муаммоси ҳеч қачон ҳозиргидек жамият учун долзарб аҳамият касб этмаган. Глобализация даражасининг ўсиб бориши, атроф-муҳит реаллиги радикал равишда ўзгариши, моддий маданиятни инсон, унинг шахсияти ва тарихидаги ўрнини ўзгартириб юбормоқда ҳамда мазкур ўзгаришларни тушунтириш, таърифлаш йўллари ва ҳолатларини аниқлаштиришнинг тақозо қилмоқда. Музейлар эса турли тарихий даврларда доимо авлодларнинг мафқуравий тараққиётига замин, билимлар манбаи, тарбия ва таълим воситаси бўлиб хизмат қилиб келган.

Ҳозирги глобаллашув шароитида музей ашёларини сақлаш ва намойиш этишни муҳим вазифалардан бирига айланиб бориши ҳар бир халқнинг ўз тарихи ва маданиятини чуқурроқ англаб етаётганлигини англатади. Бу борада музейлар фаолиятида уларнинг моддий техник базасини мустаҳкамлаш асосий долзарб масалалардан саналади. Бунинг учун асосий навбатда 2023–2026 йилларда давлат музейлари биноларини қуриш, реконструкция қилиш, таъмирлаш ва уларни замонавий технологиялар билан жиҳозлаш ҳамда экспозиция ва фонд шароитларини яхшилаш бўйича манзилли режаси ишлаб чиқиши муҳимдир.

Маданий мерос агентлиги Ўзбекистон Бадий академияси ва Қурилиш вазирлиги билан биргаликда Санъат галереяларининг намунавий лойиҳасини ишлаб чиқиши керак. Бунда экспозициялар учун намойиш зали, ёшлар малака ошириш ва ижод хоналари, “устоз-шогирд” амалиёт хоналари, замонавий кутубхона-кафе,

ижодкорлар учун бадий устахоналар ташкил қилиниши долзарбдир. Музейларда қўшимча хизматлар соҳасини ривожлантириш ва такомиллаштириш музей туризми ва креатив тадбиркорликни ривожлантириш, музей фаолиятига инвестицияларни жалб этиш, натижарат санъат муассасаларга фандрайзинг амалиётини киритиш, маданий лойиҳаларни бошқариш, интеллектуал мулкчилик муносабатларини такомиллаштириш, арт индустриялар кўламини кенгайтиришда муҳим ўрин тутadi [1].

Иқтисодийнинг глобаллашуви, постиндустриал жамиятнинг ўзига хослиги ва хизмат кўрсатиш соҳасининг ишлаб чиқариш секторидан устунлиги маданий туризмга ҳам таъсир кўрсатиб, унга арт бозор характерини берди, шу муносабат билан туризмнинг янги тури пайдо бўлди бу музей-туризмдир [2]. Музей туризмнинг ички сафарбарлиги ва бозор шароитларига мослашиши, бизнес сиёсатининг шакллантирилиши ва стратегияни белгиланиши, ташқи муносабатларнинг ўрнатилиши, машҳур музейларнинг маркетинг сиёсатини ишлаб чиқишда муҳим восита бўлиб хизмат қилди. Музейлар ўз фаолиятини ривожлантиришда музей аудиториясининг умумий қизиқишларга тобора кўпроқ эътибор қаратиб, томошабинлар билан ўзаро ҳамкорликнинг янги шакллари ишлаб чиқмоқда.

- **Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили.** П.Майкл, М.Брайден ва Ж.Холл тадқиқотларида илк бор Европа давлатларидаги XX аср иккинчи ярмига оид туризм иқтисоди, эркин сайёҳларга оид тавсиялар, музей туризмида маркетинг тизимини ташкил этиш борасидаги лойиҳаларни ривожлантиришга оид муаммоларга алоҳида

тўхталиб ўтилган [3]. Уларда асосан муаллифларнинг туризм соҳасида узоқ йиллар олиб борган кузатишлари, амалий тажрибалари асосида музей туризмида сувенирлар савдосини ривожлантириш ҳақида фикр юритилади.

Музей туризми, уни режалаштириш, бу соҳанинг маркетинг ва менежменти ҳамда минтақавий хусусиятлари, томошабинлар билан ишлаш шакллари, инновацион туризмни ривожлантиришнинг ўзига хос жиҳатларини ўрганиш соҳасидаги кенг қўламли ишлар тавсифи эса Европа музейлари иш тажрибасига бағишланган тадқиқотлар асосида кўриб чиқилди [4]. Айнан, ушбу тадқиқотлар қўлами Ўзбекистон маданий туризмида музейлар фаолиятини ривожлантиришга оид хорижий тажрибаларни тадбиқ этиш истикболларини ўрганишда муҳим манбаа бўлиб хизмат қилди. Муаллифлар музейлаштирилган объектларни консервациялаш асосида туризмга мослаштирилиш, музей туризми амалиётига оид айрим статистик ва фактик маълумотларни келтирганлар.

Маданий туризмни ривожлантиришда кураторлик лойиҳаларини яратиш, музей коммуникациясини ўрганиш, этнографик ва бадиий музейлар тизимида музеум-шоу фестивалларини ташкил этиш, музей дўконлари фаолиятининг молиявий ривожлантириш борасидаги бошқарув ҳамда амалий ишланмалар АҚШ, Англия, Франция каби тадқиқот марказларида олиб борилган диссертациялар камровида таҳлил этилди [5]. XXI аср биринчи ярмида музей туризмни ривожлантириш борасидаги замонавий тадбирлар, инновацион ечимлар турли ихтисосликдаги музейлар иш тажрибаси асосида тадқиқ қилинган.

- Тадқиқот методологияси. Музей сувинерларини ишлаб чиқиш ва уларнинг ассортименти кенгайтириш бугунги кунда долзарб масалалардан саналади. Мавжуд ассортиментни туристлар учун таснифлаш жуда қийин, чунки сайёҳларнинг эътиборини тортадиган янги объектлар ва маҳсулотлар доимий равишда янгиланиб бориши бориши муҳим жиҳатлардан саналади. Жорий йилдан давлат музейларидаги «Museum shop»ларда экспонат ва коллекцияларнинг нусхаларини харид қилиш имкониятлари яратила бошланди. Сўнгги йилларда музей савдоси оламида катта ўзгаришлар рўй берди. «Маданий мерос агентлиги тизимида 104 та музей ва унинг филиаллари фаолият юритиб келмоқда, шундан, 37 таси асосий музейлар, 67 таси филиаллардир. Музейларнинг 7 таси музей-қўриқхоналар, 12 таси уй-музейлари ҳисобланади. 2020-2021 йил давомида музейлар соҳасини ривожлантиришда асосий эътибор соҳага ахборот технологияларни фаол тадбиқ қилиш, рақамлаштириш ишларига қаратилди. Жумладан, 2020 йилда Миллий музей фондининг электрон каталоги тизими яратилиб (www.davkatalog.uz), унга 46 та давлат музейлари бириктирилди. 2021 йилда 229 677 та музей ашёлари ва коллекциялари электрон идентификация қилинди. Тошкент шаҳрида жойлашган музейларни roundme.com платформаси учун энг замонавий IT технологияларидан фойдаланган ҳолда, сифат кўрсаткичининг янги стандарти – 12 К ўлчамида 3D форматда тасвирга олиш («Виртуал музей» лойиҳаси) ишлари олиб борилди. 18 тадан ортиқ музейларда тасвирга олиш ишлари олиб борилди ҳамда дунёнинг энг катта платформаси бўлган roundme.com, шунингдек vrmuseum.uz (TasIX) га жойлаштирилди. 2022 йилдан бошлаб республика музейларида ташкил этиладиган кўргазмалар, кўчма кўргазмалар, маданий-маърифий тадбирлар, форумлар, конференция ва семинарлар бўйича календарь режаларини тасдиқлаш амалиёти жорий этилди. Шунингдек, музейлар фаолиятини баҳолаш тизими йўлга қўйилди».

Шунингдек, Маданий мерос агентлиги томонидан Музейлар ва туристик йўналишлардаги маданий мерос объектларида «Museum shop» (музей дўкон) тизимини

йўлга қўйиш бўйича ишчи гуруҳ ташкил этилди. Мазкур ишчи гуруҳ томонидан «Museum shop»ларни ташкил қилиш бўйича Туркия, Хитой, Франция, АҚШ каби давлатларнинг тажрибасини ўрганиш ва уларнинг илғор тажрибаларини Ўзбекистонда тадбиқ этиш бўйича таклифлар ишлаб чиқилмоқда. Ҳар бир музейда «Museum shop»ларида музейнинг ўзига хос бренд ва савдо белгилари, ноёб музей ашёлари нусхаларини ишлаб чиқиш режалаштирилган [6].

Ҳозирда хорижий музейлар «Museum shop»лари диапозони сезиларли даражада кенгайди ва бугунги кунда нафақат бадиий альбомлар, дафтарлар, ўйинчоқлар ва музлатгич магнитлари, балки кийим-кечак, дизайнерлик мебеллари, селектив парфюмерия, электрон гаджетлар, заргарлик буюмлари, ҳайкаллар нусхалари, ноёб тиражли обуна графикалари ҳам мавжуд. Иккинчидан, музей дўконлари музейларнинг ўзидан алоҳида сотув объекти сифатида фаолият олиб бора бошлади. Нью-Йорк замонавий санъат музейи (Мома) олти та савдо шаҳобчасига эга бўлиб уларнинг учтаси АҚШ ҳудудида, иккитаси Японияда ва биттаси Гонконгда жойлашган. Музей эсдалик совғалари интернетда нафақат музейларнинг веб-сайтларида, балки бошқа сайёҳлик бозорларида ҳам сотилади. Буларнинг барчаси музей ёдгорлигининг ролини қайта кўриб чиқишга олиб келди. Агар илгари у «тажриба» музейини давом эттирган бўлса, эндиликда бу музей маркетинги тизимининг асосини ташки етмоқда. Логотиплари туширилган сувинерлари орқали музейлар ўз бренди, мафкураси ва қадриятларини тарғиб қилади. Америка музей дўконлари Ассоциациясининг маълумотларига кўра, ёдгорлик савдоси музейларини йиллик даромаднинг 5 % дан 25 % гача бўлган даромадини олиб келади [7].

Музей туризми соҳасидаги «сувенир» маҳсулотлари масаласининг долзарблигига қарамасдан, турли функционал имкониятлар билан сувенир маҳсулотларини яратиш бўйича кўп қиррали амалиётни ўрганиш ва умумлаштириш бўйича асосий илмий ва амалий тадқиқотлар ўтказилмаган. Худди шу ҳолат сувенир буюмлари маркетингида (моделлаштириш, истеъмолчиларни баҳолаш, савдо маданияти ва бошқалар) ҳам кузатилади.

Ҳозирги вақтда эсдалик маҳсулотларининг бой ва хилма-хил ассортименти ҳар бир сайёҳга ўзининг молиявий имкониятлари, қизиқишлари доираси ва бошқалардан келиб чиққан ҳолда танлаш имкони яратилган. Булар календарлар, магнитлар, калит халқалар, иш юритиш буюмлари, нишонлар, телефон қутилари, баннерлар, стикерлар ва бошқалар, шунингдек, халқ амалий санъати маҳсулотлари, кийим-кечак, заргарлик буюмлари ва бижутерия, интерьер буюмлари, бадиий альбомлар, китоблар ва бошқалар бўлиши мумкин.

Музейларда қўлланиладиган анъанавий маркетинг воситаларидан музей сувенирларини шакллантириш алоҳида ажралиб туради, бу ҳам ушбу муассасани реклама қилиш ва кейинчалик унинг жозибадорлигини ошириш учун қўшимча имкониятлардан бири саналади. Сувенирларнинг асосий функциялари (буюмнинг функционал мақсадига қўшимча равишда):

брендни тақдим этиш ва реклама қилиш, ташкилот имиджини шакллантириш, эсдалик совғасини сотиб олувчининг образини шакллантириш;

эстетик ва бадиий қадрият;

ҳамкор ташкилотларга совғалар намоиши.

Музейларда энг кенг тарқалган ва сараланган сувенирлари қуйидагилардир:

музей рамзлари тасвирланган буюмлар (тарихий биноларнинг кўриниши, коллекция буюмлари ёки музей фаолиятига доир тарихий шахслар портрети);

музейнинг худудий мансублиги туширилган рамзлари сувенирлар;

музей профилига оид сувенирлар;

музейнинг босма ва мультимедиа материаллари (масалан, каталоглар, китоблар, қўлланмалар, дисклар) ҳамда турли эсдалик совғалари ҳисобланади.

Шундай қилиб, музейлар ўз ёдгорлик маҳсулотларини тарқатиш орқали музейлар ўз аудиториясини кенгайтирадилар (меҳмонлар ва профессионал жамоалар, ҳомийлар ҳисобига).

Музей сувенир маҳсулотларининг кўпи асосий экспозицияга бағишланган бўлиб, камдан-кам ҳолларда алоҳидаги бирор бир тарихий ҳодисаларга бағишланган сувенирларни яратадилар. Сувенир, сайёҳлар билан ижтимоий коммуникация усули бўлиб, у қуйидаги жиҳатлар билан функционал равишда белгиланади:

саёхатчиларни музейга қайта ташриф буюришга ундаш;

халқ ижодиётига, анъанавий байрам ва маросимларга, ҳунармандчиликка эътибор қаратиш;

анъанавий ишлаб чиқариш, иқтисодий фаолият ва ҳунармандчилик маҳсулотларига бўлган талабни шакллантириш.

- Таҳлил ва натижалар. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 27 майдаги “Музейларда хизматлар соҳасини ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-261-сон [8] қарори иловаси билан тасдиқланган 2022-2023-йилларда давлат музейларида ташкил этиладиган қўшимча хизматларининг “Манзилли режаси”да белгиланган вазифалар ижросини таъминлаш мақсадида бир қанча музейларда 2022 йил июнь ойидан бошлаб «Museum shop» ва савдо ҳунармандчилик шаҳобчалари фаолияти йўлга қўйила бошлади. Жумладан:

Бухоро давлат музей кўрикхонаси “Арк” вилоят ўлкашунослик музейи, “Ситораи Мохи-Хосса” амалий безак санъати музейи, “Қадимги Варахша ва кулолчилик санъати тарихи” музейи, “Бухоро темирчилик хунари тарихи” музей-устахонаси, “Гиламбофлик” музейида жами 110 кв.м жой ажратилиб, 10 та совғалар ва сувенир дўкони, ҳунармандлар устахонаси ва савдо шаҳобчалари ташкил этилди [9].

Шаҳрисабз давлат музей кўрикхонасида 110 кв.м жой ажратилиб, 3 та совға ва сувинер дўконлари ҳунармандлар устахонаси ва савдо шаҳобчалари ташкил этилди [10].

Кўкон давлат музей кўрикхонасидада 1 – айвонча 1.60х3.10, 2 – ўтиш йўлакчасидаги айвонча 2.20х3.10, 3-дарвозахонадан 3.90х4.55 кв.м жой ажратилиб, ҳунармандлар устахонаси ва савдо шаҳобчалари ташкил этилди. Дўкон ва савдо шаҳобчаларида музейнинг ноёб экспонатларидан тайёрланган турли хилдаги сувенирлар, музей томонидан чоп этилган альбом ва каталоглар, шунингдек, ҳунармандлар маҳсулотлари ва бошқа эсдалик совғалар сотуви йўлга қўйилди [11].

Ўзбекистон давлат санъат музейи фойесида совғалар ва сувенир дўкони, ҳунармандлар устахонаси ва савдо шаҳобчалари учун 20 кв.м жой ташкил этилди. Бу ерда музейнинг ноёб ва сара экспонатларидан турли хил кўринишда сувенирлар ясалган. Шунингдек, дўконда музей томонидан чоп этилган каталоглар ҳам мавжуд [12]. Бугунги кунда ушбу музей сувинер дўконларида музей фаолиятига оид қуйидаги мерчинг тизими йўлга қўйилган:

Ўзбекистон давлат санъат музейи 100 йиллиги учун музейдаги Авангард асарлари тасвири туширилган чинни идишлар;

Ўзбекистон давлат санъат музейи 100 йиллиги учун музейдаги Авангард асарлари оқриткалари;

Ўзбекистон давлат санъат музейининг ноёб рангтаъсир асарлари акс эттирилган сувенирлар [13].

Шунингдек, Ўзбекистон тарихи давлат музейида ҳам сувенир дўкони ташкил этилган. Ушбу дўкон музейнинг фойе қисмида жойлашган бўлиб, майдони 7 кв.м.ни ташкил этади. Ўзбекистон тарихи давлат музейини биносининг реконструкция қилиш бўйича ишлар Тошкент шаҳар ҳокимлиги ва Туркиянинг “Outdoor Factory” компанияси мутахассислари билан ҳамкорликда амалга оширилиб келинмоқда. Музей биносининг янги лойиҳасида замонавий талабларга жавоб берадиган сувенир дўкон ва “Book кафе” ташкил этиш режалаштирилган. Музейнинг эсдалик совғалари сифатида бронза давридан то ўрта асрларга мансуб бўлган музей ашёлари асосида сувенирларни ясаш ишлари амалга оширилди. Ҳозирда 20 дан ортиқ экспонатлар асосида сувенирлар ясалди ва уларни кўп нусхада ишлаб чиқариш ишлари режалаштирилмоқда [14].

- Хулоса ва таклифлар. Музей дўконидан сотиб олинган каталог, совға, видеофильм, ҳатто улар ўралган махсус ғилофлар реклама ролини бажариши мумкин. Музейдан ташқарига чиққанда бу эмблематик номалар муҳим ишни қилади – уларни сотиб олган кишига унинг музейга ташриф буюрганлигини эслатиб туради, йўлда дуч келган ҳар бир кишига эса музейнинг мавжудлигини эслатади. Музей ўзининг потенциал аудиториясини доимо кенгайтириши мумкин, ҳозирги дунёда билимларни тарқатиш учун чегаралар мавжуд эмас. Телевидение, видео, электрон каталоглар ва бошқа коммуникацион технологиялар музейга жўғрофий тўсиқларни айланиб ўтган ҳолда, ўз истеъмолчиларини топишга имкон беради. Замонавий жаҳон музейшунослиги амалиётларида номарказлаштириш, директив бошқаришдан воз кечиш, “ўз устида ишлаш” қондасини янада тўлиқроқ амалга ошириш, яъни давлат ҳокимияти вакиллари ни маблағ олувчилардан ажратиш ва бу маблағларни ўзини ўзи бошқарувчи жамоат жамғармалари орқали тақсимлаш, бу билан, шак-шубҳасиз музейларни молиялаштириш ва умуман маданият соҳасида ўтказиладиган давлат сиёсатининг устувор тамойили бўлиб қолмоқда.

АДАБИЁТЛАР

1. Акинфеева И. И., Железняк О. Е.. Сувенир как феномен культуры: специфика и классификационные признаки // Вестник Иркутского государственного технического университета. – 2015. – № 5 (100). – С. 305–314.
2. Скульмовская, Л. Г. Музейная деятельность как важный туристский ресурс региона // Культура, наука, образование : проблемы и перспективы : материалы ИВ Всерос. науч.-практ. конф. (г. Нижневартовск, 12–13 февр. 2015 г.). Ч. II / отв. ред. А. В. Коричко. – Нижневартовск : Изд-во Нижневарт. гос. ун-та, 2015. – С. 84–85.
3. Michael P. International tourism. The economics and development of the international tourist trade. – London: Hutchinson, 1969. – 286 p.; Bryden Jon M. Tourism and development. A case study of the Commonwealth Caribbean. – Cambridge University Press, 1973. – 236 p.; Hall J. The capacity to absorb, tourists – Built Environment. 1974, vol. 8. – pp. 244–247.
4. Hooper-Greenhill E. Museums and their Visitors. – Routledge: 1994. – 206 p.; Kirshenblatt-Gimblett B. Destination Culture: Tourism, Museums, and Heritage. – University of California Press: 1998. – 348 p.; Neil G., Kotler P., Wendy I. Museum marketing and strategy: designing missions, building audiences, generating revenue and resources – 2nd ed. 2008. – 511 p.; Rungard S. Marketing and Public Relations Handbook for Museums, Galleries and Heritage Attractions. – Altamira Press. 2000. – 304 p.; Stephen E. Making Museums Matter. – Published by Smithsonian Books. 2002. – 288

- p.; Warren J. Conservation of structure in historic buildings // Architectural conservation. 2004. № 2. – P. 39–49.; Du Cros B., McKercher B. Cultural Tourism. – Routledge: 2 edition. 2015. – 290 p.
5. Culley S. Museums and Tourists: A Quantitative Look at Curator Perceptions of Tourism. A thesis presented to the University of Waterloo in fulfillment of the thesis requirement for the degree of Master of Arts in Recreation and Leisure Studies. – Ontario: 2010. – 161 p.; Jakubowski R. D. Museum soundscapes and their impact on visitor outcomes: For the Degree of Doctor of Philosophy. Colorado State University Fort Collins. – Colorado: 2011. – 114 p.; Jung, Y. Building strong bridges between the museum and its community: an ethnographic understanding of the culture and systems of one community’s art museum. Degree of Doctor of Philosophy. The Pennsylvania State University, 2012. – 310 p.; Pop I. L. Management and sustainable development of museums. PhD thesis. – Cluj-Napoca: 2017. – 42 p.
 6. uz.uz/news/museum-shoplarda-eksponat-va-kollektsiyalarning-nusxalarini-xarid-qilish-mumkin. Олинган манбаа. «Museum shop»ларда экспонат ва коллекцияларнинг нусхаларини харид қилиш мумкин. Янги Ўзбекистон. 1 февраль 2022 йил.
 7. Кривошеева, Т. М. Сувенирная продукция в музеях – инструмент эмоциональной коммуникации с посетителями // Современные проблемы сервиса и туризма. – 2016. – № 2. – С. 29–37.
 8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 27.05.2022 йилдаги ПҚ-261-сон Қарори. Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 27.05.2022 й., 07/22/261/0456-сон
 9. Бухоро давлат музей қўриқхонасининг 2022 йил 17 июндаги 27/1 сонли “Совғалар ва сувинер дўкони, хунарамандлар устахонаси ва савдо шаҳобчаларини ташкил этиш тўғрисида” ги ички буйруғи
 10. Шаҳрисабз Давлат музей қўриқхонасининг 2022 йил 28 июлдаги 17-сонли “Совғалар ва сувинер дўкони, хунарамандлар устахонаси ва савдо шаҳобчаларини ташкил этиш тўғрисида” ги ички буйруғи
 11. Қўқон давлат музей қўриқхонасининг 2022 йил 1 июлдаги 76-сонли “Совғалар ва сувинер дўкони, хунарамандлар устахонаси ва савдо шаҳобчаларини ташкил этиш тўғрисида” ги ички буйруғи
 12. “Ўзбекистон Давлат санъат музейи совғалар ва сувинер дўкони хунарамандлар устахонаси ва савдо шаҳобчаларини ташкил этиш” тўғрисидаги 2022 йил 21 июндаги 2312-сонли ички буйруғи
 13. “Ўзбекистон Давлат санъат музейи совғалар ва сувинер дўкони хунарамандлар устахонаси ва савдо шаҳобчаларини ташкил этиш” тўғрисидаги 2022 йил 21 июндаги 2312-сонли ички буйруғи
 14. Ўзбекистон тарихи давлат музейининг 28.07.2022 даги Маданий мерос агентлигига маълумот сифатида берилган №305-сонли хати

Дилнавоз РАХМАТОВА,
Қариш давлат университети тузилмасидаги
“Қатагон қурбонлари хотираси” музейи директори
Фалсафа фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)
E-mail: rahmatova.dilnavoz@mail.ru
ҚарМШИ профессори, тарих.ф.д., Эргашева Ю.А тақризи асосида

TECHNIQUES OF TAKING INTO A SIEGE OF NATION'S SPIRIT OR ACCUSED OF COTTON CORRESPONDENCE.

Abstract

This article tells about the main reasons for the hard life of the Uzbek people in the early 80s of the twentieth century, about the fate of our compatriots accused of correspondence with the cotton monopoly policy, about the hard days that fell to their lot and the victims of this repression Erdon Kholmurodov, Matniez Bairov, Kuldos Raimov who spoke about their memories of this dark period.

Key words: a raw material of cotton, correspondence writing, repressive policy, Central Committee, politics, "cotton case", "Uzbek case", imprisonment, independence, justice, historical truth.

СПОСОБЫ ИСПЫТАНИЯ ДУХА НАРОДА ИЛИ ОБЪВЕНЁННЫЕ В ПЕРЕПИСКЕ ХЛОПКА

Аннотация

В данной статье рассказывается об основных причинах тяжелой жизни узбекского народа в начале 80-х годов XX века, о судьбе наших соотечественников, обвиненных в переписке политике хлопковой монополии, о выпавших на их долю тягостных дней и жертвах этого репрессии Эрдон Холмуродов, Матниез Баиров, Кулдош Раимов которые рассказали о своих воспоминаниях об этом мрачном периоде.

Ключевые слова: хлопок-сырец, письменность, репрессивная политика, ЦК, политика, «хлопковое дело», «узбекское дело», заключение, независимость, справедливость, историческая правда.

МИЛЛАТ РУҲИАТИНИ ИСКАНЖАГА СОЛИШ УСЛУБЛАРИ ЁХУД ПАХТАНИ ҚЎШИБ ЁЗИШДА АЙБЛАНГАНЛАР

Аннотация

Ушбу мақолада XX асрнинг 80 йиллар бошларида ўзбек халқи бошига тушган оғир ҳаётнинг асосий сабаблари, пахта яккахокимлиги сиёсатида қўшиб ёзишлар билан айбланган ватандошларимиз тақдири, уларнинг бошига тушган истиробли кунлар ҳамда ана шу қатагонликнинг қашқадарёлик қурбонларидан Эрдон Холмуродов, Матниез Баиров, Қўлдош Раимовларнинг ўша машъум давр ҳақида сўзлаган хотиралари ҳақида сўз борган.

Калит сўзлар: пахта хомашёси, қўшиб ёзиш, қатагонлик сиёсати, марказий қўмита, сиёсат, “пахта иши”, “ўзбеклар иши”, қамок жазоси, мустақиллик, адолат, тарихий ҳақиқат.

Қириш. Ўзбекистон Республикаси ўз мустақиллигига эришгач узоқ давр мобайнида Совет иттифоқининг чексиз талабаларини бажариб, кези келганда жазога тортилган ўзбек меҳнаткашларининг кадри тикланди. Тарихий адолат ва ҳақиқатнинг тикланиши мустақиллик йилларида олиб борилган илмий тадқиқотларда ўз аксини топди. Хусусан, XX асрнинг ўрталарида бошланган “Пахта иши” кампаниясининг Ўзбекистон ССРда бошланиши ва ушбу кампания томонидан амалга оширилган жаллодликлар, Ўзбекистон ерларидан ўзбек меҳнаткашлари қора тери ҳисобида олинган бойликнинг марказ томонидан ўзлаштирилиши, марказ топшириғини бажариш йўлидаги қўшиб ёзишлар, ноҳақ қамалган тақдири билан боғлиқ манбаларни бугун хорижий тадқиқотларни ҳам эътиборини тортмоқда.

- **Мавзуга оид адабиётлар таҳлили.** Совет ҳокимияти йилларида Ўзбекистон жаҳон пахтачилигининг асосий минтақасига айланди ва ҳануз Марказ учун хомашё базаси вазифани ўтади. Умуман олганда, СССР даги пахтакор республикалар пахта етиштириш микдори жиҳатидан Ўзбекистон биринчи ўринда туради. Аниқроқ

қилиб айтадиган бўлсак, СССРда етиштириладиган пахтанинг 60%дан кўпроқ қисми Ўзбекистон ҳиссаси тўғри келган. 1954 йилги маълумотларга қўра СССРдаги ҳамма пахтакор республикаларда етиштирилган ялпи пахта ҳосили ҳақидаги статистик манбалар А.И. Шлейхер асослайди:[1;].

Ўзбекистон ССР-	63%
Тожикистон ССР	9,6%
Туркменистон ССР	8,9%
Қозоғистон ССР	4,0%
Қирғизистон ССР	2,1%
Озарбайжон ССР	10,0%
Арманистон ССР	0,8%

Бошқа республикаларда 0,7% ни ташкил этган. Кўриниб турибдики, Ўзбекистон ССР пахта етиштириб беришда энг олдинги кўрсаткични эгаллаб келган. В.Г.Растяников кейинги йилларда ҳам ҳосил фақат йилдан йилга кўтарилиб борганини қўйидаги жадвал асосида ифодалайди.

Ўзбекистон: қишлоқ хўжалигида иқтисодий ўсиш омиллари [2;].

Йил	Сугориладиган майдон (минг га.)	Пахта экиннинг умумий экиш майdonидаги улуши %	Минерал ўғитларнинг қўлланилиши кг/га.	Пахта хомашёсининг хосилдорлиги 100 кг/га
1970	2696	49,2	203,4	25,1
1975	3006	47,6	238,3	28,5
1980	3476	47,0	263,1	29,4
1985	3930	48,8	285,6	26,7
1990	4155	47,5	297,0	25,7
1992	4239	39,4		26

- **Тадқиқот методологияси.** Бундай кўрсаткичга эришиш учун халқнинг кечаю-кундуз тиним билан қилган меҳнати ва заҳмати ётади албатта. 1981 йилда об-хавонинг қулай келиши оқибатида пахта ҳосилдорлиги қутилганидан анча юқори бўлиб, белгиланган режадан анча ортиқ ҳосил топширилди. Бироқ, ноқулай келган об-хаво ва қатор бошқа сабаблар туфайли 1983 йилга келиб ҳосилдорлик қутилганидек натижа бермади. Белгиланган давлат пахта режасини тўлмади. Марказ назарида доимий таъйин остида ўшлаб турилиши лозим бўлган ўзбек халқини айбашга баҳона керак эди. Баҳона ҳам топилди, 1983 йилда Бухоро вилояти Ички ишлар бошқармасининг ОБХСС бошлиғи А. Музаффаров бир савдо ходимидан пора олаётган пайтда қўлга тушиб, ҳибсга олинди. Бу ишни тергов қилиш пайтида Бухоро вилояти савдо идорасининг раҳбарларидан бири Ш. Қудратов ўзи раҳбарлик қилаётган идорадаги савдо ходимларидан пора олиши ва партия, совет ҳамда ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар бошлиқларига пора бериши ошкор бўлиб, у ҳам қамоққа олинади ва тергов бошлаб юборилади. Порахўрлик албатта ҳаммаша давлат келажига болта урадиган иллат сифатида қоралаб келинган. Бироқ, Гдлян ва Ивонларнинг “Пахта иши”, “Ўзбеклар иши” номи остида Ўзбекистон халқига нисбатан содир этган ўта оғир жиноятларида коррупцияга қарши ҳолисона кураш аломатлари йўқ эди. Пахта режаси бажарилмаслиги оқибатида қўшиб ёзишлар бўлганлигини инкор этилмади. Бироқ, масала фақат шу меҳнаткаш халқ билан боғлиқ эмаслиги ҳам айтиш ҳақиқат.

СССР ФА олимлари томонидан олиб борилган илмий тадқиқот натижасига кўра, қўшиб ёзишлар Ўзбекистон бўйича ишлаб чиқарилган маҳсулотнинг 3 фоизига тенг бўлган. Хомашё етказиш соҳаларида эса, қўшиб ёзишлар 5 фоиздан 25 фоизгача бўлган [3]. Мамлакат иқтисодиётидаги ҳолатлар СССР таркибида бўлган бошқа иттифокдош республикаларда ҳам кузатилади. Масалан, 1977 йилда Беларусия ССРда қўшиб ёзишга йўл қўйилганлиги учун 1075 киши жиноий жавобгарликка тортилган. Тожикистон ССРнинг Ленинобод вилоятидаги қурилиш ташкилотларида 1983-1984 йилларда 700 минг рубллик қўшиб ёзишга йўл қўйилганлиги аниқланган. Озарбайжон ССРда эса 1983 йилнинг ўзида 667 саноат қорхонаси ва қурилиш ташкилотларида қўшиб ёзишга йўл қўйилган. Молдавияда эса қўшиб ёзишлар ниятда авж олган бўлса-да, кишилар тобора кўпроқ мансаб қурсиларини эгаллаб борганла [4]. Бироқ, мамлакат ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий ҳаётидаги барча салбий иллатларнинг туб моҳияти таҳлил этилмаган ва очиқ берилмаган. Аксинча, уларга айрим олиб қаралган маҳаллий кадрларнинг фаолияти билан боғлиқ тарзда миллий, минтақавий воқелик сифатидагина баҳо берилди. Мазкур ҳолатлар мансабни суниестемол қилиш, порахўрлик, қўшиб ёзишлар авж олишига олиб келган асосий омиллардан бири сифатида қаралди [5]. Ўзбекистонда бу ҳолатлар энг юқори темпда бўрттириб кўрсатилди. Халқни порахўрликда айбаш орқали эзиш, синдириш асосий мақсад эди.

- **Таҳлил ва натижалар.** Қарши давлат университети тузилмасидаги “Қатағон қурбонлари хотираси” музейи Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2017 йил 22 ноябрдаги “Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Қатағон қурбонлари хотираси давлат музейи ва ҳудудлардаги олий таълим муассасалари тузилмасида қатағон қурбонлари хотираси музейларини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида [6.]”ги 936-сонли қарорига асосан 2018 йилнинг 28 август кунидан буён фаолият юритиб келмоқда. Шу пайтдан эътиборан музейда олиб борилган илмий тадқиқотлар натижасида қўллаб қатағон даври қурбонларини аниқланди, манбалар тўпланди. Манбалар аксарият ҳолларда республика ҳамда вилоятнинг барча архивларидан олинган ҳужжатлар асосида ҳамда айнан қатағон қурбонлари ҳамда уларнинг оила аъзолари билан бўлган суҳбат асосида тўпланди. Ушбу суҳбатлар давомида қўллаб ноҳақ жабрдийдаларнинг тақдирлари ўрганилди ҳамда илмий таҳлил қилинди.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг ташаббуслари билан музей 2021 йилнинг октябр ойидан Қарши шаҳридаги тарихий қадамжолардан бири “Одина” мажмуасида фаолиятини давом эттирди. Зеро, тарихий обида 1938 йилдан эътиборан Қашқадарё вилоятининг 5- тергов изолятори қамоқхонаси вазифини ўтаган. Манзилгоҳ узок йиллар давомида мустабид шўро ҳокимиятининг тайзиқидан жабр кўрган қўллаб бегуноҳ ватандошларимиз қисматиға гувоҳ бўлган жонли тарихдир. Қатағон даврининг жабрдийдалари музейға ташриф буюришар экан бугун маънавият масканига айланган ушбу бинода кўрган аччиқ хотираларини сўзлашади.

Холмуродов Эрдон – Қашқадарё вилояти Касби тумани Майманок кишлоғида туғилган. 1980 йилларда Қашқадарё вилояти Муборак туманидаги Гулистон совхозида чўлқувар сифатида, чўлга меҳнат қилишга борди. Чўл шаронтида ишлашни ўзи бўлмади. Бироқ шундай бўлишига қарамай республиканинг турли ҳудудларидан ишчи, хизматчи ва зиёлилар ушбу совхозга олиб келинди. “Мақсад, албатта, пахта етиштириш ва планни ортиғи билан бажариш бўлган. Барчамиз сидқи дилдан бор кучимиз билан ишга киришдик. Ҳар бир ишчи пахта ўзи билан бирга яна ишчи ва хизматчиларни олиб бориши, планини ортиғи билан бажариши керак бўлиб бу вазифа юқоридан топшириқ сифатида берилган” - эди дейди Эрдон бобо. Совхозни тузишида етакчилик қилган Икром Жумаев, хўжалик раҳбари Хайрулла Каримов, совхоз етакчилари Мустафо Тўраевлар бошчилигида совхоз ҳар йили юқори кўрсаткичларни кўрсатиб, пахта плани бажарилиб келинди. Совхоздаги ҳар бир хизматчи кечани кеча, кундузни куз демай қилган меҳнатлари самараси эди бу. Бироқ шундай бўлишига қарамай 30 совхоздан бир вақтни ўзида 20 киши қамалди. Барчалари кишлоқ хўжалиги мутахассислари, зиёли қатлам вакиллари эди.

Баиров Матниёз Хатамович – 1985 йилларда Кичик фарзандим туғилмаган эди ўша пайтларда,

терговчи Холмурод Хуррамов терговга чакиртирди, тергов жараёнида жазавага тушиб қилмаган айбларимизни бўйнимизга қўйиш ҳаракатида ҳақорат қилишни бошлади, у ердаги оғир қийноқлар ҳақида эслашни ҳохламаيمان. Бугун вужудимга ҳали ҳам оғрик қиради. Истаган инсонини қилмаган ҳар қандай айбини бўйнига қўйиши мумкин бундай азоблар орқали тергов бир ярим йил давомида олиб борилган, сўнг иш судга оширилди, суд ҳам 6 ой давом этди. 1986 йилда суд ҳукми ўқилди. Суд ҳукмига қўра, озодликдан маҳрум этиш жазоси қўйилган режимда берилди. Ҳозир биз суҳбатлашиб ўтирган маскан ўша кезларда қамокхона эди. Барчамизни айнан мана шу қамокхонага олиб келиб тикишди. Кўз олдимда худди кечагидек гавдаланиб турибди, қоронғу, совуқ хоналар. Ишонинг, яшаш шароити умуман йўқ эди, бу қамораларда. Битлаб кетасан киши, бир ёқдан тинимсиз бит чакса, бошқа томондан қиш қунларида совуқ жонингни олади, яна бир ҳолатни айтсам, умуман инсон бўлганимга ачиниб кетасан киши, бир хонада бир челақ ва барча қамораларда қамалганлар битта шу челақда ҳолатини чиқаради. “Пахта иши” билан қамалганлар сони кундан кунга ортар, хоналарга одам тикилинч эди. Энди бу ҳолатда бир кунда бир маротаба чиқариладиган челақ ҳалида гапирмасам ҳам бўлар. Хоналар 5 қўпи билан 6 киши ётиши учун мўлжалланган эди. Бироқ жой ётишмаслиги сабаб бизни ётган қамораларда 20 киши жойлашдиқ ўшанда. Устимизда юпка тўн. Ўша тўнни ерга тўшаб битонни устига ётдим. Қаерда ҳам ётардим бошқа жойни ўзи ҳам йўқ эди. Зах бутун азойи вужудимга худди тикандек қирар, бироқ додингни қимга айтасан. Ҳар кунни янги маҳфузлар қилиши сабабли, қаморалар тўлиб бораверди ва умуман сўғмай қолдик, ҳаттоки тикилинчда бир оёқ сўғадиган жой қолди. Шу сабабли мени бир нечта шерикларим билан “Шайхали”даги қамокхоналардан бирига ўтказишди. Мутахассислигим инженер бўлганим сабабли, мени хизматимдан фойдаланиш учун ишлатиши бир жойда ётгандан қўра охири ишлаш жуда мазза туюлди.

Ўша кезларда Ислон Каримов вилоят биринчи секретари эдилар. Ётган жойлари жаннатларда бўлсин. Уларнинг сайъ ҳаракатлари билан бизга ўхшаб ноҳақ жабрланганларни ишини қайта қўриб чиқилди. Шундан сўнг, 7 киши шерикларим билан 3 йил муддатда “Шўртангаз” қимё мажмуасида очик режимли қамок жазосини ўтадик, 1988 йилда озод этилдик.

Мен Раимов Қўлдош Бердимуродович, 1957 йилда туғилганман деб суҳбатни яна бир шериклари давом эттирди. Ҳозир мендан олдин гапирган инсонлар билан бирга 1986 йил 23 июл ойдан бошлаб қамокда бўлдик. Мен ҳам ушбу масканни яхши эслайман. Биз

шерикларимиз билан бирга 44-сонли қамораларда бирга эдик. Барча азобни бирга қўрдик. Орадан беш олти кун ўтгач, қаморалар яна одамга тўлишни бошлади. Билишимизча у қўйилган режимдаки маҳфузлар эди. Бизни алоҳида қамораларга ажратиб ташлашди. Мен 11-сон қамораларга тушдим. Хоналар шеригим айтганидек 6 кишига мўлжалланган эди. Бироқ биз бу қамораларга 18 киши турдик. У пайтдаги қамокхона шароитини ҳозирги кеча кундузда эслаш, гапириш мен учун жуда уятли ҳолат. Хожатхона ёки ювиниш жойларини тасаввурга сўғдириб ҳам бўлмасди. Овқат ҳақида гапирмасам ҳам бўлади. Инсонни инсон деб қаралмади тўғриси. Эрталаб тонг соат 4 да ва кечки пайт соат 5 да хожатга олиб чиқиларди. Қолган пайтда зарурат қамораларда қилинган. Қамораларда маҳфузлар сўғмай қолгач мен ҳам “Шайхали”даги қамокхонага юборилдим. У ерда 3 йил мажбурий меҳнатга жалб этилдим. Ётиш заводида ишладим. Шундан сўнг Шўртан қимё мажмуасига юборилдим. 6 йил умримиз терговда шу азобда қарсон қарғардонликда ўтди. 1990 йилларда айбсизлигимиз қўриб чиқилиб, тасдиқланди, оқландик. Бироқ қалб жароҳати доғ бўлиб қолди. Мана Одина масжиди бугун чиройли гўшага айланибди. Музейга кириб, “пахта иши” бўлимини қўриб, қўплаб ноҳақ жабрланганларни оқланганлиги ҳақидаги стендларни қўриб қўнғим қўтарилди. Дарҳақиқат халқимиз машъу даврнинг қонли ўтмини билиши керак. Зеро, турли қаморалар билан қамолланган “пахта иши” номли сиёсий қатағонлик даври аслида халқни қўрқув исқанжасида ушлаб туриш, қўзини қўрқитиш, онгига марказга нисбатан иттифоқлик рўҳиятини сўғдириш мақсадида олиб қилинган эди. бу даврда инсон қадри тушунчаси эртақдек туюлади гўё. Бу инсонлар бизнинг ватандошларимиз улар бизга ибрат мактаби вазифасини ўтай оладиган тақдирлардир [7].

- **Хулоса ва тақлифлар.** Хулоса ўрнида шунини айтиш лозимки, “Пахта иши” “Ўзбеклар иши” номи остида собиқ иттифокнинг навбатдаги қаттол сиёсати амалга оширилди. Пахтани қўшиб ёзишда айбаш қамораларида ХХ асрнинг 80 йилларида миллатимиз бошига оғир мусибатларни қолди, халқни ишлашдан қўлини қовутди, қўрқувга сотди, қамораларга ишқини йўқотди, руҳиятини яралади. Қанчадан қанча миллатдошларимиз тан жароҳати билан бирга олган руҳий жароҳатлари оқибатида оғир қамораларга учрадилар, вафот этдилар. Зеро улар ўзбекининг меҳнатқаш фарзандлари эди. Бугун ана шу ватанпарварларимиз хотиралари ёш авлод учун ўрнак бўлиши, тарихдан сабоқ чиқариб, бугунги кунга шукроналик, қамораларга ишонч ҳиссини уйғотишига хизмат қилади.

АДАБИЁТЛАР

1. Шлейхер А.И. Пахтачилик. 1-қисм. Ўзбекистон ССР давлат нашриёти. Тошкент: 1958, - 44-б
2. Растяйников В.Г. Узбекистан. (Экономический рост в агросфере: аномалии XX века) . М., Редакционно-издательский отдел Института востоковедения РАН, 1996.- С.144
3. Немелов Н., Попов В. На переломе: экономической перестройки в СССР. - М.: Изд. АПН, 1998. - С. 44
4. На пороге кризиса: нарастание застойных явлений в партии о обществе. -М.: Изд. Полит. лит., 1990. -С. 118
5. РГАСПИ, ф. 17, оп. 153, д. 2450, л. 28-29.
6. <https://lex.uz/docs/3422637>
7. Қатағон қурбонлари билан музейда суҳбат 2021 йилнинг 25 декабрида бўлиб ўтди.

УДК: 619 (09) (575.1)

Абдулло САМИЕВ,
Самарқанд давлат ветеринария медицинаси,
чорвачилик ва биотехнологиялар университети ўқитувчиси
E-mail: sanjar.djumanov@bk.ru
Тел: 97 777-69-01
Тарих фанлари номзоди, доцент Р.Ш. Холиқулов тақризи асосида

МУСТАҚИЛЛИК ЙИЛЛАРИДА ВЕТЕРИНАРИЯ СОҲАСИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ БОРАСИДА ҚАБУЛ ҚИЛИНГАН ҚАРОРЛАР ВА УЛАРНИНГ МОҲИЯТИ

Аннотация

Мустақиллик йилларида барча соҳалар қатори, ветеринария медицинаси соҳасида ҳам кенг қўламли тадбирлар амалга оширилди. Мазкур тадбирларнинг самарали бўлишида соҳага оид қабул қилинган норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар муҳим аҳамиятга эга бўлди. Мазкур даврда ветеринария медицинасини ривожлантириш борасида амалдаги ҳужжатларнинг катта қисми янгидан қабул қилинди ва амалиётга тадбиқ этилди. Бу эса, ўз навбатида мустақиллик йилларидаги ветеринария медицинаси ривожига катта аҳамият касб этди. Мазкур мақолада мустақиллик йилларида ветеринария соҳасини ривожлантириш борасида қабул қилинган қарорлар ва уларнинг моҳияти таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар, “Ветеринария тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни, ветеринария хизмати, ҳайвонот дунёси, Давлат ветеринария хизмати органи, соҳа моддий-техника базаси.

DECISIONS MADE IN THE YEARS OF INDEPENDENCE REGARDING THE DEVELOPMENT OF THE VETERINARY FIELD AND THEIR ESSENCE

Abstract

In the years of independence, along with all fields, large-scale activities were carried out in the field of veterinary medicine. In the effectiveness of these activities, the adopted normative legal documents related to the field have become important. During this period, most of the existing documents on the development of veterinary medicine were newly accepted and put into practice. This, in turn, gained great importance in the development of veterinary medicine in the years of independence. This article analyzes the decisions made in the years of independence regarding the development of the veterinary field and their essence.

Keywords: regulatory and legal documents, Law of the Republic of Uzbekistan “About the Veterinary Medicine”, veterinary service, the animal world, State Veterinary Service, material and technical base of the field.

В ГОДЫ НЕЗАВИСИМОСТИ, РЕШЕНИЯ, ПРИНЯТЫЕ В ОТНОШЕНИИ РАЗВИТИЯ ВЕТЕРИНАРНОЙ ОТРАСЛИ И ИХ СУЩНОСТЬ

Аннотация

В годы независимости, наряду со всеми отраслями, велась масштабная деятельность в области ветеринарии. В эффективности этой деятельности большое значение приобрели принятые нормативно-правовые документы, относящиеся к сфере. В этот период большинство существующих документов по развитию ветеринарии были заново приняты и введены в действие. Это, в свою очередь, приобрело большое значение в развитии ветеринарии в годы независимости. В данной статье анализируются принятые в годы независимости решения по развитию ветеринарной отрасли и их сущность.

Ключевые слова: нормативно-правовые документы, Закон Республики Узбекистан «О ветеринарии», ветеринарная служба, животный мир, Государственная ветеринарная служба, материально-техническая база отрасли.

Киритиш. Ўзбекистон ўз мустақиллигини қўлга киритгач, ветеринария соҳасини тартибга солиш норматив - ҳуқуқий ҳужжатларни яратиш ва уларни амалиётга тадбиқ этиш кунининг асосий мавзуларидан бирига айланди. Бунгача эса мазкур соҳа собиқ иттифок қонунчилиги асосида тартибга солиб келинди. Шу сабабдан, мустақиллиқнинг дастлабки йилларидан ветеринария соҳасидаги меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларни янгилаш ишлари олиб борилди. Дастлаб, 1992 йилда қабул қилинган Ўзбекистон Республикасининг Конституциясида ушбу соҳадиги ҳуқуқий муносабатлар ўз аксини топди. Жумладан, Конституциянинг 50-моддасида “Фуқаролар атроф табиий муҳитга эҳтиёткорона муносабатда бўлишга мажбурдирлар” деб келтирилган бўлса, 55-моддасида эса “Ер, ер ости бойликлари, сув, ўсимлик ва ҳайвонот дунёси ҳамда бошқа табиий захиралар умуммиллий бойлиқдир, улардан оқилона фойдаланиш зарур ва улар давлат мухофазасидадир” деб белгилаб қўйилди [1]. Бу эса, ўз

навбатида мазкур соҳада кейинги яратилган Қонунлар учун асос бўлиб хизмат қилди.

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили. 1993 йил 3-сентябрда ветеринария соҳасидаги муносабатларни тартибга солиш мақсадида “Ветеринария тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни қабул қилинди [2]. Мазкур Қонунда соҳа тараққиёти учун зарур бўлган асосий йўналишлари белгиланган бўлиб, унда ветеринария, ветеринариянинг асосий вазифалари, ветеринария тўғрисидаги Қонун ҳужжатлари, унинг тузилиши, соҳанинг бошқарув тизими ва бошқа жиҳатларга аниқлик киритилди. Иккинчи моддасида ҳайвонларни касалликлардан ҳимоя қилиш, аҳолини одамлар ва ҳайвонлар учун умумий бўлган касалликлардан муҳофаза қилиш, Республика ҳудудини бошқа давлатлар ҳудудидан ҳайвонларнинг юкумли касалликларини олиб қилишидан ҳимоя қилиш ва бошқалар ветеринариянинг асосий вазифалари сифатида белгиланди [15].

Тадқиқот методологияси. Ушбу Қонун асосида ветеринария соҳасининг тузилишининг тартибга солиниши муҳим аҳамиятга эга бўлди. Мазкур ҳужжат асосида соҳа давлат ветеринарияси, идоровий ва хусусий ветеринарияларга бўлинди[2]. Шу кунга қадар давлат ва идоровий ветеринария мавжуд бўлиб келган бўлса, Қонунда хусусий ветеринариянинг белгилаб қўйилиши соҳадаги салмоқли янгиликлардан ҳисобланар эди. Умуман, мазкур ҳужжат Ўзбекистонда ветеринариянинг кейинги ривожига муҳим аҳамиятга эга бўлди.

1997 йилда мазкур соҳага оид яна бир ҳужжат қабул қилинди. Шу йилнинг август ойида қабул қилинган “Озиқ-овқат маҳсулотининг сифати ва хавфсизлиги тўғрисида”ги Қонунда бу борадаги ветеринария хизматининг ўрни белгилаб берилди. Хусусан, мазкур ҳужжатнинг асосий тушунчалар деб номланган 2-моддасида озиқ-овқат маҳсулотининг хавфсизлиги – озиқ-овқат маҳсулотининг санитария, ветеринария, ветеринария-санитария, фитосанитария қоидалари ва нормаларига мослиги билан боғлиқлиги таъкидланди. Озиқ – овқат маҳсулотининг сифати ва хавфсизлигини таъминлаш соҳасидаги давлат бошқарувида эса тегишли бошқа давлат органлари билан бир қаторда Ўзбекистон Республикаси Ветеринария ва чорвачиликни ривожлантириш давлат қўмитаси ҳам масъул орган сифатида белгиланди [14]. Ушбу Қонуннинг қабул қилиниши озиқ-овқат хавфсизлиги соҳасидаги ветеринария хизматининг ролини белгилашда муҳим аҳамиятга эга бўлди.

Таҳлил ва натижалар. Бу пайтга келиб, Ўзбекистонда ҳайвонот дунёсини муҳофаза қилиш ишларида ҳам бир қанча муаммолар сақланиб қолди. Хусусан, табиатдан фойдаланишнинг кучайиши оқибатида, Ўзбекистондаги кўплаб ҳайвон турларининг яшаш жойлари ва сони қисқарди, баъзилари эса бутунлай йўқ бўлиб кетди. Айниқса ов объектлари сифатида катта амалий аҳамиятга эга бўлган сутэмизувчилар ва қушларнинг йирик турлари ва бошқалар катта хавф остида қолди. Жумладан, турон йўлбарси, гепард, туркман қулони, Орол сулаймон балиғи каби ҳайвонлар умуман йўқ бўлиб кетди. Қоплон, сиртлон, тўхта тувалоқ, Сирдарё ва Амударёнинг кичик ва катта куракбурунлари, Орол баҳриси ва бошқалар йўқ бўлиб кетиш арафасида эди[16]. Шу ва бошқа муаммоларни ҳал қилиш мақсадида 1997 йил 26 декабрда “Ҳайвонот дунёсини муҳофаза қилиш ва ундан фойдаланиш тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикасининг Қонуни [3] қабул қилинди. 4 боб, 41 моддадан иборат бўлган мазкур Қонунда ҳайвонот дунёсини муҳофаза қилиш ва ундан фойдаланиш тўғрисидаги Қонун ҳужжатлари, мазкур қонун ҳужжатларининг вазифаси, ҳайвонот дунёсига нисбатан мулкдорлик, ҳайвонот дунёси объектлари, шунингдек, фуқаролар ва жамоат бирлашмаларининг ҳайвонот дунёсини ҳамда унинг яшаш муҳитини муҳофаза қилиш соҳасидаги ҳуқуқ ва мажбуриятлари ва бошқалар ўз аксини топди[17].

Ушбу Қонуннинг “Хўжалик фаолияти ва бошқа фаолиятни амалга ошириш пайтида ёввойи ҳайвонлар касалликка чалинишининг ва нобуд бўлишининг олдини олиш” деб номланган 33-моддасида Давлат ветеринария хизмати органи ва давлат санитария-эпидемиология хизмати органи ҳайвонот дунёси объектларининг касалликлари пайдо бўлиши ва тарқалиши устидан текширув ва назоратни амалга оширишлари, ҳайвонот дунёси объектлари касалликка чалинишининг барча аниқланган ҳолларини рўйхатга олишлари, касалликлар пайдо бўлиши ва тарқалишининг олдини олиш ҳамда уларни тугатиш юзасидан зарур чоралар кўришлари зарурлиги белгилаб қўйилди[3]. Бу эса, ўз навбатида, Ўзбекистон ҳайвонот дунёсини асрашда муҳим аҳамиятга эга бўлди.

Шу билан бирга, ветеринария соҳасини бевосита тартибга солишчи қонунлардан фарқли ўлароқ, унга ёрдамчи соҳалар бўйича қабул қилинган Қонунлар ҳам катта аҳамиятга эга бўлди. Ўзбекистон Республикасининг “Ўзбекистон республикасининг “Фермер хўжалиги тўғрисида”ги (2004 йил 26 август) Ўзбекистон Республикаси Қонунига ўзгартишлар ва қўшимчалар киритиш ҳақида”, “Техник жиҳатдан тартибга солиш тўғрисида” (2009 йил 23 апрел), “Мувофиқликни баҳолаш тўғрисида” (2013 йил 4 октябрь) ва “Ўзбекистон республикасининг “Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунига ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш ҳақида”ги (2013 йил 22 апрел) Қонунлари шулар жумласидандир.

Юқорида номлари келтирилган Қонунлар ветеринария соҳасининг у ёки бу жиҳатларини тартибга солишга ёрдам берди. Масалан, Ўзбекистон Республикасининг “Мувофиқликни баҳолаш тўғрисида”ги Қонуннинг 11 моддасида сертификатлаштириш, юкни ортшидан олдин ёки юкни тушириш вақтидаги инспекция, маҳсулот синови, санитария-эпидемиология, ветеринария, ветеринария-санитария, фитосанитария хулосалари ёки экологик экспертиза қонунчиликлари мувофиқ амалга оширилиши белгиланди[13]. “Ўзбекистон республикасининг “Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунига ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш ҳақида”ги Қонуннинг 13-моддасида эса Фуқаролар йиғини кенгаши барча соҳалар қатори ветеринария, ветеринария-санитария қоидалари ва нормаларига амал қилинишини таъминлашда давлат органларига қўмаклашиши бўлганлиги белгиланди[8].

Мустақиллик йилларида янгидан қабул қилинган Қонун ҳужжатларини такомиллаштириш ва замон талаблари даражасига кўтариш ишлари ҳам олиб борилди. Жумладан, 2015 йилга келиб, олдин қабул қилинган “Ветеринария тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунига тегишли ўзгартириш ва қўшимчалар киритилган бўлса, “Ҳайвонот дунёсини муҳофаза қилиш ва ундан фойдаланиш тўғрисидаги Ўзбекистон Республикаси Қонунига ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш ҳақида”ги Қонунига асосан янги тахрирда қабул қилинди.

Юқорида номлари келтирилган норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар асосида мамлакатимизда мустақиллик йилларида олиб борилган режали ишлар натижасида қорамоллар сони 2,4 баробарга, қўй а эчкилар сони 2 каррага, паррандалар сони 1,9 мартага ўсишига ҳамда гўшт маҳсулотлари ҳажми 2,8 баробарга, сут 2,7 мартага, тухум 3,3 баробарга ошишига эришилди [4].

Шу билан бирга, давлат ветеринария хизмати амалдаги тизимининг таҳлили давлат ветеринария соҳасидаги ишларнинг умумий ҳолати мамлакатимизнинг жадал суръатларда ижтимоий-иқтисодий ривожланиш суръатларидан сезиларли даражада ортда қолаётганлиги, тармоқда ягона бошқарув тизимининг яратилмаганлиги, унинг моддий-техника базаси маънавий ва жисмоний жиҳатдан эскирганлиги ва бошқа бир қатор муаммо ва камчиликлар мавжуд эканлигини кўрсатди.

Шу сабабдан, ветеринария соҳасида давлат бошқарувини тубдан такомиллаштириш, эпизоотик барқарорлик ва озиқ – овқат маҳсулотлари хавфсизлигини таъминлаш, ветеринария сервис хизматлари сифатини ошириш ва давлат ветеринария хизматини янада такомиллаштириш мақсадида 2017 йил 1 июнда Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Давлат ветеринария хизмати бошқаруви тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони[4] қабул қилинди. Мазкур Фармон билан Ўзбекистон Республикаси Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлиги ҳузуридаги Давлат ветеринария Бош

бошқармаси негизда Ўзбекистон Республикаси Давлат Ветеринария қўмитаси ташкил этилиб, унинг асосий вазифа ва йўналишлари белгиланди.

2019 йилга келиб, чорва моллари ва паррандалар бош сонини барқарор оширишни таъминлаш, ветеринария назоратини кучайтириш ва ветеринария хизматлари сифатини ошириш борасида кенг қўллаб-қувватлаш амалга оширилди. Аммо, шу билан биргаликда, чорва молларининг наслини яхшилаш, озуқа базасини мустаҳкамлаш, наслчилик йўналишидаги чорвачилик хўжаликлари фаолиятини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш ва бошқалар бўйича айрим муаммолар сақланиб қолди. Шу сабабдан, Республикада наслчилик-селекция ишларини юритишнинг илмий асосланган инновацион услубларини жорий этиш, сунъий уруғлантиришни тизимли ташкил этиш ва бошқа мақсадларда 2019 йил 28 мартда Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ветеринария ва чорвачилик соҳасида давлат бошқаруви тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони[9] қабул қилинди. Мазкур Фармон асосида Ўзбекистон Республикаси Давлат ветеринария қўмитаси Ўзбекистон Республикаси Ветеринария ва чорвачиликни ривожлантириш давлат қўмитаси этиб қайта ташкил этилди ва унинг асосий вазифалари белгилаб берилди[5].

Бундан ташқари, ушбу Фармон асосида илмий тадқиқот ишлари, қўмита тизимидаги ташкилотларнинг моддий-техника базасини мустаҳкамлаш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Ветеринария ва чорвачиликни ривожлантириш давлат қўмитаси ҳузурида Ветеринария хизмати ва чорвачиликни ривожлантириш жамғармаси ташкил этилди. Давлат илмий марказининг хизматлар кўрсатишдан тушадиган маблағларнинг 75 фоизи, чорвачилик фермер хўжаликлариغا сотиладиган уруғлар, сунъий уруғлантириш хизматини кўрсатишдан тушадиган маблағлар ҳамда қонунчиликда тақиқланмаган бошқа воситалар ушбу жамғармани шакллантириш манбалари этиб белгиланди[10]. Мазкур жамғарманинг ташкил этилиши, соҳа моддий техника базасини яхшилашда катта аҳамиятга эга бўлди.

Юқорида номи келтирилган Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ветеринария ва чорвачилик соҳасида давлат бошқаруви тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони ижроси ҳамда Ўзбекистон Республикаси Ветеринария ва чорвачиликни ривожлантириш давлат қўмитаси фаолиятини самарали ташкил этишни таъминлаш мақсадида 2019 йил 29 мартда “Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикаси Ветеринария ва чорвачиликни ривожлантириш Давлат Қўмитаси фаолиятини ташкил этиш тўғрисида”ги Қарори[11] қабул қилинди. Мазкур Қарор асосида Ўзбекистон Республикаси Ветеринария ва чорвачиликни ривожлантириш давлат қўмитасининг ташкилий тузилмаси, Ўзбекистон Республикаси Ветеринария ва чорвачиликни ривожлантириш давлат қўмитаси тизимидаги кирувчи ташкилотлар рўйхати, Ўзбекистон Республикаси Ветеринария ва чорвачиликни ривожлантириш давлат қўмитасининг бошқарув ходимлари чекланган сони 69

нафардан иборат бўлган марказий аппарати тузилмаси ва бошқалар тасдиқланди[6].

Мамлакатда сақланиб қолган ортиқча бюрократик тўсиқлар, эскирган, замон талабларига мос келмайдиган тартиб-таомиллар ишбилармонлик ва инвестиция муҳитини яхшилаш ишларига ўзининг салбий таъсирини кўрсатди. Барча соҳалар қатори, ветеринария соҳасида ҳам мавжуд бюрократик тўсиқлар тизим тараккиётига салбий таъсир кўрсатган омиллардан бирига айланган эди. Шу сабабдан ҳам бу борадаги ишларни янги босқичга олиб чиқиш куннинг долзарб масалалари қаторидан жой олди. Бу борада ҳам бир талай ишлар амалга оширилди. Жумладан, лицензиялаш ва рухсат бериш тартиб-таомилларини тубдан такомиллаштириш ҳамда бюрократик тўсиқларни бартараф этиш орқали тадбиркорлик субъектлари фаолияти учун янада кенг шароитларни яратиш мақсадида 2020 йил 24 август куни Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Лицензиялаш ва рухсат бериш тартиб-таомилларини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони эълон қилинди[7].

Мазкур Фармоннинг 2-илоvasида ветеринария фаолиятини лицензиялаш борасида талаб қилинувчи ҳужжатларнинг қисқартирилган қўриниши берилди. Бунда, аксарият ҳолатларни бир-бирига яқин ёки тақрорловчи хусусиятга эга ҳужжатлар бирлаштирилди. Хусусан, “Ветеринария препаратлари, шу жумладан ветеринария мақсадлари учун биологик препаратларни сотиш” ва “Ветеринария препаратлари, шу жумладан ветеринария мақсадлари учун доривор воситалар, озуқа қўшимчалари ва зоогигиена воситаларини сотиш” деб номланган ҳужжатлар “Ветеринария препаратлари, шу жумладан ветеринария мақсадлари учун доривор воситалар, озуқа қўшимчалари, биологик препаратлар ва зоогигиена воситаларини сотиш” деган ном билан бирлаштирилди[12]. Мазкур чоралар ветеринария соҳасида бюрократик тўсиқларни олиб ташлаш ишларида муҳим аҳамиятга эга бўлди.

Хулоса ва таклифлар. Хулоса сифатида шунини айтиш мумкинки, мустақиллик йилларида ветеринария соҳасини ривожлантириш бўйича катта ишлар амалга оширилди ва салмоқли ютуқлар қўлга киритилди. Бунда, аввало, соҳа ҳуқуқий асосларининг яратилиши ва уларнинг ҳаётга тадбиқ этилиши муҳим рол ўйнади. Мазкур даврда қабул қилинган соҳа ривожини таъминловчи норматив ҳуқуқий ҳужжатларни шартли равишда икки қисмга яъни, бевосита соҳа ривожини таъминловчи ҳужжатлар ва тизимга у ёки бу томондан ёрдам берувчи ҳуқуқий нормаларга бўлишимиз мумкин. Биринчи қисм ҳуқуқий ҳужжатлар асосида ветеринария соҳасини ривожлантириш стратегияси ишлаб чиқилди, унинг тузилиши белгиланди, шунингдек, тегишли давлат органлари билан ўзаро муносабатлар аниқлаштирилди. Иккинчи қисм норматив ҳужжатлар асосида эса ветеринария соҳасига у ёки бу тарзда ёрдам берувчи нормалар ҳаётга тадбиқ этилди. Бу эса ўз навбатида соҳани ривожлантиришда катта аҳамиятга эга бўлди.

АДАБИЁТЛАР

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, Тошкент “Ўзбекистон” 2007, -Б.11.
2. Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг Ахборотномаси, 1993 йил, №9, 335-модда
3. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1998 йил, 1-сон, 14-модда
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Давлат Ветеринария хизмати бошқарув тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармонида шарҳ, Халқ сўзи, 2017 йил, 3 июн, № 110 (6804).
5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони “Ветеринария ва чорвачилик соҳасида давлат бошқаруви тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” (2019 йил 28 март) Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами, 2019 йил 30 март, 13(877)-сон, -Б.5-8.

6. “Ўзбекистон Республикаси Президентининг Қарори “Ўзбекистон Республикаси Ветеринария ва чорвачиликни ривожлантириш Давлат Қўмитаси фаолиятини ташкил этиш тўғрисида” (2019 йил 28 март) Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами, 2019 йил 30 март, 13(877)-сон, -Б.16-22.
7. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони “Лицензиялаш ва рухсат бериш тартиб-таомилларини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” (2020 йил 24 август), Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами, 2020 йил 29 август, 34(950)-сон, -Б.34-43.
8. Ўзбекистон Республикасининг Қонуни “Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунига ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш ҳақида” <https://www.lex.uz/docs/2156899>
9. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони “Ветеринария ва чорвачилик соҳасида давлат бошқаруви тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” (2019 йил 28 март) <https://lex.uz/docs/4259331>
10. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони “Ветеринария ва чорвачилик соҳасида давлат бошқаруви тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” (2019 йил 28 март) <https://lex.uz/docs/4259331>.
11. “Ўзбекистон Республикаси Президентининг Қарори “Ўзбекистон Республикаси Ветеринария ва чорвачиликни ривожлантириш Давлат Қўмитаси фаолиятини ташкил этиш тўғрисида” (2019 йил 29 март) <https://lex.uz/docs/4258732>
12. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони “Лицензиялаш ва рухсат бериш тартиб-таомилларини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” (2020 йил 24 август), <https://lex.uz/docs/4966394>.
13. Ўзбекистон Республикасининг Қонуни “Мувофиқликни баҳолаш тўғрисида” <https://www.lex.uz/docs/2248099>
14. Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 27.04.2021 й., 03/21/685/0373-сон)
15. https://buxgalter.uz/uz/doc?id=32900_&prodid=1_vse_zakonodatelstvo_uzbekistana#%D0%B15
16. <http://ekopress.uz/?p=225>
17. <https://lex.uz/docs/31719>

Jamshidbek SOBIROV,
Andijon davlat universiteti ўқитувчиси
E-mail: sobirovjamshidbek755@mail.com

AnDU professori, t.f.d M.G.Abdullayev taqrizi asosida

BOBURIYLAR DAVRIDA HINDISTONNING BUXORO BILAN SAVDO VA ELCHILIK ALOQALARI

Annotatsiya

Har bir davlat jahon siyosiy hayotida o'z mavqeini mustahkamlash maqsadida boshqa davlatlar bilan o'zaro aloqalar o'rnatadi. Ushbu maqolada Zahiriddin Muhammad Bobur asos solgan boburiylar saltanatining Markaziy Osiyoning o'sha davrdagi nufuzli davlatlaridan biri bo'lgan Buxoro bilan o'zaro savdo va elchilik munosabatlari haqida qisqacha so'z yuritiladi. Xususan, Zahiriddin Muhammad Bobur hamda Ko'chkunchixon boshlab bergan munosabatlarning Akbarshoh va Abdullaxon II hamda ularning avlodlari ham uzoq vaqt davom ettirganligi to'g'risida ma'lumotlar beriladi.

Kalit so'zlar: Hindiston, Buxoro, Zahiriddin Muhammad Bobur, Akbarshoh, Jahongirshoh, Avrangzeb, Ko'chkunchixon, Abdullaxon II, Imomqulixon, Abdulazizxon.

С БУХАРОЙ В ИНДИИ В ПЕРИОД БАБУРИДОВ ТОРГОВЫЕ И ПОСОЛЬСКИЕ ОТНОШЕНИЯ

Аннотация

Каждое государство устанавливает отношения с другими государствами с целью укрепления своих позиций в мировой политике. В данной статье кратко рассматриваются торговые и посольские отношения империи Бабуридов, основанной Захириддином Мухаммадом Бабуrom, с Бухарой, одним из самых влиятельных государств Средней Азии того времени. В частности, сообщается, что отношения, начатые Захириддином Мухаммадом Бабуrom и Кочкунчиханом, длились долгое время для Акбаршаха и Абдуллы II и их потомков.

Ключевые слова: Индия, Бухара, Захируддин Мухаммад Бабуr, Акбар-шах, Джахангир-шах, Аурангзеб, Кочкунчи-хан, Абдулла-хан II, Имам Кули-хан, Абдулазиз-хан.

WITH BUKHARA IN INDIA DURING THE BABURID PERIOD TRADE AND EMBASSY RELATIONS

Annotation

Each state establishes relations with other states in order to strengthen its position in world politics. This article briefly discusses the trade and embassy relations of the Baburid Empire, founded by Zahiriddin Muhammad Babur, with Bukhara, one of the most influential states in Central Asia at the time. In particular, it is reported that the relationship started by Zahiriddin Muhammad Babur and Kochkunchikhan lasted for a long time for Akbarshah and Abdullah II and their descendants.

Key words: India, Bukhara, Zahiruddin Muhammad Babur, Akbar Shah, Jahangir Shah, Aurangzeb, Kochkunchi Khan, Abdullah Khan II, Imam Quli Khan, Abdulaziz Khan.

Kirish. Har qanday davlat o'z mavqeini mustahkamlash va jahon siyosiy hayotida o'z o'rni ega bo'lish uchun siyosiy ittifoqdoshlikdan manfaatdor ekanligi tarixdan ma'lum. Shu sabab azal-azaldan hukmdorlar o'z davrining buyuk davlatlari bilan elchilik, savdo-iqtisodiy va siyosiy aloqalarni o'rnatishga intilganlar. O'rta Osiyo xalqlari ham o'zining minglab yillik tarixi davomida juda ko'p qo'shni xalqlar bilan madaniy, iqtisodiy va siyosiy aloqalarni olib borganlar.

Boy qadimiy tarixga ega bo'lgan Hindiston mana shular jumlasidandir. XVII asrda O'rta Osiyo xonliklari, jumladan ashtarxoniylar davlati ham Hindistondagi boburiylar imperiyasi bilan iliq siyosiy munosabatlarni o'rnatishdan manfaatdor edi. Shayboniylar davrida anchayin jonlangan o'zaro elchilik aloqalari ashtarxoniylar davrida ham davom etdi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Shayboniylar bilan boburiylar o'rtasida XVI asrda elchilik munosabatlari o'rnatildi. Unga Ko'chkunchixon va Bobur asos solgan edi. Abdullaxon II boburiy Akbarshoh huzuriga 4 marta elchi yuborgan. Akbarshoh elchisi 1586 yil Buxoroga kelgan. Elchilik munosabatlari ikki davlatning Xuroson bilan bog'liq o'z manfaatlari masalalari muhokama qilingan. Shuningdek, Hindistonga me'morlar, minatyurachi rassomlar yuborilgan. Ikki mamlakat o'rtasida savdo aloqalari yo'lga qo'yilgan.

Buxoro va Hindiston o'rtasidagi elchilik munosabatlari Akbarshohning o'g'li Jahongirshoh (1605-1627) va

Buxoro xoni Imomqulixon davrida davom etgan. Boburiy Shoh Jahon (1627-1658) davrida Hindiston-Buxoro munosabatlari keskinlik yuz berdi, bu Buxoro xoni Nodir Muhammadxon va o'g'li Abdulaziz o'rtasidagi nizo bilan bog'liq bo'lib, Nodir Muhammad taxtdan quvilgach Balxga qochadi va Shoh Jahondan yordam so'raydi. Shoh Jahon yordamga emas Balxni bosib olish uchun kelganini tushunib etgan Nodir Muhammad Eronga qochadi. Abdulazizxon 1645 yil Balxni qamal qilgach, hind qo'shinlari qaytib ketadi. Avrangzeb Olamgir (1658-1707) Buxoro xonlari Abdulazizxon va Subhonqulixon bilan elchilik va savdo aloqalarini davom ettirgan.

Shayboniylar inqirozidan so'ng Buxoro xonligida hokimiyat tepasiga Ashtarxoniylar sulolasi keldi. Ashtarxoniylar sulolasi davrida tashqi aloqalar asosan qo'shni mamlakatlar bilan olib borilgan. Ashtarxoniylar sulolasi chegaralariga yaqin bo'lgan davlatlardan biri Hindiston hisoblanadi. XVII asr boshlarida Hindiston Boburiylar sulolasi hukmronligi ostida edi. Hindiston va Buxoro xonligidagi aloqalar uzoq vaqt uzilib qolmagan. Manbalarda ko'rsatilishicha, Hakim Hoziq elchiligidan avval Hindistondan Buxoroga Birka elchiligi kelgan va Ular Buxoroda bir necha yil turganliklaridan so'ng, vatanlariga qaytganlar. Shundan so'ng Buxoro xonligidan Hindistonga Xo'ja Abdurahim boshchiligidagi elchilar yuboriladi.

1626-yilda Imomqulixon imperator Jahongir huzuriga o'z elchisi Abdurahmon Jo'yboriyini jo'natib, Xuroson uchun safaviylarga qarshi kurashda yordam ko'rsatishini so'raydi,

lekin muzokaralar Jahongir vafoti tufayli to'xtab qoladi. Imomqulixon elchisi Abdurahimxo'ja turli sovg'a- salomlar bilan birga Jahongirga bir yirik la'l "tuhfa" qiladi. Jahongir ham Abdurahimxo'jaga 40 ming rupiya pul va har biri 1500, 1000 va 500 misqol og'irlikdagi uchta oltin "kavkabi tole" hadya etgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Hind tarixchisi Banarsi Prasad Saksenaning fikricha, Hindistonga elchilik vazifasi bilan kelgan Xo'ja Abdurahim Buxoro xonligining Xurosonni Hindiston va Buxoro o'rtasida bo'lib olish haqidagi taklifni ham bayon qilgan va Jahongirshohning vafoti munosabati bilan taklif amalga oshmagan. Tarixiy asarlarda Imomqulixonning onasi va Jahongirshohning xotini Nurjahanbegim ham (o'z vakillari orqali) bir-birlariga do'stona maktublar va qimmatbaho tuhfa hamda hadyalar yuborib turganliklari haqida ma'lumotlar bor.

Boburiylar hukmdori Avrangzeb zamonida ham Buxoro hukmdorlari bilan do'stona aloqalar yo'lga qo'yilgan. Bu munosabatlar Buxoro xoni Abdulazizning Avrangzeb podshohlik taxtiga o'tirganligini qutlovchi xati bilan boshlanib ketadi. O'zbekiston Fanlar akademiyasining Sharqshunoslik institutida saqlanayotgan "Maktubot, munshaot va manshurot" qo'lyozma asarda Abdulazizning Avrangzeb nomiga yozilgan uch maktubi keltirilgan.

Ushbu maktub va elchilik to'g'risida Nizomiddinov I. O'z tadqiqotlarida batafsil bayon qilgan. Abdulazizxon (1645-1681) Avrangzebning taxtga o'tirganligini qutlovchi maktub yozib, maktubni elchi Xo'ja Ahmad al-Husayniy Naqshbandiy olib boradi. Maktubda Avrangzeb shaxsiyatini uzoqdan-uzoq ta'riflash bilan boshlanib, so'ng hamjihatlik odati do'stlik uchun bebaho gavhardir, deb uqtirilgach, birdamlikni mustahkamlash lozimligi izhor etadi. "Mirotul olam"da ko'rsatilishicha, Buxoro elchilari Avrangzeb saltanatining to'rtinchi yiliga kelib ikki marta to'rt rabius-soni oyida (27 noyabr 1661 yil) va 24 rajab oyida (14 mart 1662 yil) hind shohi qabulida bo'lganlar. Elchilarga Hindistondan taxminan bir lak-u yigirma (120) ming rupiya naqd pul va mollar tuhfa etilgan.

Avrangzeb saltanatining beshinchi yili boshlangan kunda elchilarga ketishga ruxsat berilgan ammo elchilik boshlig'i Xo'ja Ahmad (al-Husayniy) Lohurda vafot etgan.3 Avrangzeb saltanatining oltinchi yili (1664) Abdulazizxonning mulozimi Kuchakbek Buxorodan hind shohi uchun ot va ov hayvonlari keltiradi; Buning evaziga Kuchakbekka faxriy to'nva ikki ming rupiya in'om etadi.

Tahlil va natijalar. 1665- yil iyul oyida Avrangzeb Buxoroga Mustafoxon Xofi boshchiligidagi elchi yuboradi. Elchilar Abdulazizxon nomiga yozilgan maktub va umumiy qiymati 150 ming rupiyalik sovg'a keltiradilar.4 Mustafoxon Xofi elchiligi qanday maqsadlar bilan yuborilganligi, uning Buxorodan qaytgan-qaytmagani to'g'risida aniq ma'lumotlar bo'lmasda, Abdulazizxonning Avrangzeb nomiga yuborgan maktubi bu elchilik haqida birmuncha ma'lumot topishga yordam beradi.

Maktubda Avrangzeb shaxsi ulug'lanib, ikki o'rtadagi do'stlikni mustahkamlash, shia mazhabidagi eronliklarga

qarshi Iroq va Xurosonga yurishga qaror qilinganligi bayon qilingan bo'lsada, Mustafoxon Xofi tomonidan shu masala yuzasidan muayyan fikr aytilmaganligi taajjublaniladi.

1669 yil 11 may Hindistonga Buxorodan Rustambiy boshchiligidagi elchilar kelgan. Rustambiy Abdulazizxon maktubi bilan birga turli hadyalar olib kelgan. Rustambiy Avrangzeb saroyida yaxshi kutib olingan va birinchi qabulda Hind shohi elchiga qimmatbaho sovg'alar hadya etgan. Abdulazizxonning Avrangzeb nomiga bitilgan maktubi Rustambiy tomonidan olib kelingan. Rustambiy elchiligi javoban 1670 yil may oyida Hindistondan Yakkatozxon elchiligi yo'lga chiqadi. Elchilar Buxoro xoniga 100 ta podsholik oti, 4 ming rupiya turadigan bir fil, qimmatbaho toshlar bilan bezatilgan jamdar quroli, qilich, jig'a va boshqa hadyalar keltiradilar.

Ashtarxoniylar hukmdori Subhonqulixon(1681-1702) zamonida ham boburiylar sulolasi bilan aloqalar birmuncha rivojlangan. 1684 yilda Avrangzeb Buxoroga elchi yuborib, "dahriy" shialarga qarshi birgalashib hujum qilish taklifini bildirgan. Shu bilan birga ushbu tashabbusdan yana bir alohida maqsad ham bor edi. Buning ma'nosi boburiylarning qandahorni qaytarib olishga intilishi edi.3 Xuddi shu fikr "Tarixi Muqimxoniy"da ham bildiriladi. Undagi ma'lumotga ko'ra Hind elchisi bilan Buxoro xoni o'rtasida Eronga qarshi bir ittifoq tuzilgan. Subhonqulixon shu ittifoqqa suyangan holda Xurosonni bosib olish uchun bir necha bor hujum uyushtirgan, lekin o'sha vaqtda Xorazm xoni Ernak sultonning Buxoroga qo'shin tortib kelishi Xuroson urushining muvaffaqiyatli chiqishiga to'sqinlik qilgan edi.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, Ashtarxoniylar davrida Boburiylar sulolasi bilan ko'plab elchilik aloqlari olib borildi. Jumladan, Imomqulixon, Abdulazizxon, Subhonqulixon, kabi hukmdorlar boburiyzoda hukmdorlar bilan yozishmalar olib borib, ikki davlat o'rtasidagi munosabatlarni mustahkamladilar va yuqori pog'onaga ko'tardilar. Buxoro xonligi va Hindistondagi boburiylar imperiyasi o'rtasidagi diplomatik aloqalarni tahlil etar ekanmiz, bu aloqalar ko'proq ikki tomonning safaviylar sulolasi hukmronlik qilgan Eronga qarshi kurashda ittifoqtuzish rejasini amalga oshirish maqsadini ko'zlab olib borilganligini ko'rishimiz mumkin.

Buxoro xonligi va unga tutash davlatlar muayyan manfaatlarni ko'zlab, ya'ni o'z chegaralariga yaqin joylashgan hududlar, xususan, Xuroson va hozirgi Afg'oniston yerlari ustidan nazorat o'rnatish uchun kurash olib bordilar. Ashtarxoniylar davrida mamlakatdagi tartibsizlar bo'lishiga qaramay, ma'lum darajada tashqi aloqalar rivojlandi. Ashtarxoniylar 150 yildan ortiq hukmronlik qilgan bo'lsada, tashqi siyosatda muhim elchilik aloqlari olib bordi.

Akbar zamonida ichki va tashqi savdo rivojlandi. Dengiz orqali olib boriladigan savdoda gujarot va bengaliya alohida o'rin egalladi. Savdo yo'llarida karvonsaroy va quduklar bunyod etilishi savdoni rivojlantirdi. Akbar 16-asrning 60-70-yillarida bir qator islohotlar o'tkazdi.

ADABIYOTLAR

1. Nizomiddinov. XVI-XVIII asrlarda O'rta Osiyo – Hindiston munosabatlari. – T.: O'zbekiston SSR "Fan", 1966y. 56-bet.
2. O'zbek adabiyoti tarixi / II tom. – Toshkent: Fan, 1978y. 91-bet.
3. Mahmudjon Nuriddinov. Boburiylar sulolasi. – Toshkent: Fan, 1994y.
4. Turg'un Fayziyev. Bobur va uning avlodlari. – Toshkent: Yozuvchi, 1996y. 57, 65, 66-betlar.
5. G'ofurjon Satimov. Markaziy Osiyo va Hindiston tarixida boburiylar davri. – Toshkent: G'ofur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2008y. 143-bet.
6. N. G'. Nizomiddinov. Buyuk boburiylar tarixi. – Toshkent: Sharq, 2012y. 89-90-betlar.
- Internet manbalar:
7. <https://arxiv.uz>
8. <https://mbaza.uz>
9. <https://tarixchi.zn.uz>
10. <https://tizim.nammqi.uz>

Ўткир ХУДОЙБЕРДИЕВ,
Мустақил тадқиқотчи

Термиз давлат педагогика институти профессори, т.ф.д Э.А.Қобулов тақризи асосида

КОГОН-ТЕРМИЗ ТЕМИР ЙЎЛИ ҚУРИЛИШИ ТАРИХИ

Аннотация

Мақолада Россия империяси даврида Ўрта Осиёда темир йўлларнинг қурилиши ва ундан қўзланган мақсад, манфаатлари тўғрисидаги маълумотлар таҳлил этилган. Шунингдек, мазкур мақола Сурхон воҳасига темир йўлнинг кириб келиши тарихига бағишланиб, унда Когон-Термиз темир йўлининг рус империяси учун ҳарбий-стратегик аҳамияти ҳамда ушбу темир йўлнинг Бухоро амирлиги, хусусан, Сурхон воҳаси иқтисоди ва савдо-сотиқ ривожига ўрни ёритиб берилган.

Калит сўзлар: Шарқий Бухоро, афғон-бухоро чегараси, темир йўл, Когон-Термиз темир йўли, Бухоро темир йўлини қуриш акционерлик жамияти, Термиз темир йўли станцияси.

HISTORY OF KOGON-TERMIZ RAILWAY CONSTRUCTION

Abstract

The article analyzes the information about the construction of railways in Central Asia during the Russian Empire and the purpose and benefits of it. Also, this article is devoted to the history of the introduction of the railway to the Surkhan oasis, and the military-strategic importance of the Kogon-Termiz railway for the Russian Empire and the role of this railway in the economy and trade development of the Bukhara Emirate, in particular, the Surkhan oasis.

Key words: Eastern Bukhara, Afghan-Bukhara border, railway, Kogon-Termiz railway, Bukhara railway construction joint-stock company, Termiz railway station.

ИСТОРИЯ СТРОИТЕЛЬСТВА ЖЕЛЕЗНОЙ ДОРОГИ КОГОН-ТЕРМИЗ

Аннотация

В статье анализируются сведения о строительстве железных дорог в Средней Азии в период Российской империи, цели и преимущества этого. Также данная статья посвящена истории введения железной дороги в Сурханский оазис, военно-стратегическому значению Когонско-Термезской железной дороги для Российской империи и роли этой железной дороги в развитии экономики и торговли Российской империи, Бухарский эмират, в частности Сурханский оазис.

Ключевые слова: Восточная Бухара, афгано-бухарская граница, железная дорога, Когон-Термезская железная дорога, Бухарское железнодорожное строительное акционерное общество, железнодорожная станция Термез.

Кириш. Жаҳонда юз бераётган глобаллашув жараёнлари туфайли ўзаро интеграциялашув кучайиб, дунё мамлакатларининг иқтисодий юксалишига имкон яратмокда. Мазкур ривожланиш даврида темир йўл транспортининг ўрни бекиёс бўлиб, ундан минтақа логистика сервис хизматларида кенгрок фойдаланиш, у орқали ички ва ташқи коммуникация тизимини тараққий эттириш долзарб муаммолардан бири бўлиб қолмокда. Чунончи, Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёев таъкидлаганидек «Марказий Осиёни йирик денгиз портлари ва жаҳон бозорлари билан боғлаш имконини берадиган транспорт-коммуникация лойиҳаларини амалга ошириш биз учун устувор йўналиш бўлиши лозим» [1].

XIX аср охирига келиб, Бухоро амирлигининг муҳим ҳам иқтисодий, ҳам сиёсий нуқтаси саналмиш Сурхон воҳаси Россия империяси ҳукмрон доираларини кизиқтирган ҳудудга айланиши натижасида бу ҳудудни боғловчи темир йўллар қуриш масаласи энг аввало, сиёсий, ҳарбий-стратегик ва иқтисодий масалалар ечими нуқтаи назаридан кун тартибига олиб чиқилган эди.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. Ўрта Осиёга темир йўл тармоқларининг кириб келиши, минтақада темир йўл қурилиши билан боғлиқ маълумотлар А.Дмитриев-Мамонов [2], З.Аҳмаджонова [3] каби Россия империяси ва совет даври олимлари асарларида акс этган. Профессор С.Турсуновнинг илмий асарларида Сурхондарё ҳудудига темир йўл транспорти тараққиёти ҳақида қимматли маълумотлар келтирилади [4]. Шунингдек, Р.Холикова [5], Э.Қобулов [6,7,8,9],

Ф.Очилдиев [10] ва Х.Хидиров [11] ларнинг асарларида Бухоро амирлигида темир йўллар қурилишига оид маълумотлар таҳлил этилади.

Когон-Термиз темир йўли қурилиши тарихи ҳақидаги маълумотлар Ўзбекистон Миллий архиви (Ўз МА) нинг И-2, И-3-фонди материалларидаги бир қатор ҳужжатларда ҳам ёритилган.

Тадқиқот методологияси. Мақолада тарихнавислик илмида қабул қилинган усуллар, яъни тарихий таҳлил, киёсий таққослаш, хронологик кетма-кетлик тамойилларига таяниб, Когон-Термиз темир йўли қурилиши тарихига доир таҳлилий маълумотлар келтирилган.

Таҳлил ва натижалар. Россия империяси ҳукумати Ўрта Осиё хонликларининг катта ҳудудларини босиб олгач, XIX асрнинг сўнгги чорагидан бошлаб ўз мавқеини янада мустаҳкамлашга катта эътибор қарата бошлади. Бу ҳолатда темир йўллар қуриш сиёсати ҳам катта ўрин тутди.

Бухоро амирлиги орқали темир йўллар ўтиши энг аввало рус буржуазияси учун бебаҳо бойликларни ўзлаштиришга ва унинг эвазига катта сармоя олишига имкон берса, иккинчи томондан рус ҳукуматининг Бухоро бозорларини тезрок, тўла эгаллаб олишига кенг имконият яратарди. Учинчидан эса, ушбу ҳудудда темир йўл қурилиши русларга ташқи дунё билан савдо олиб боришни янада кенгайтиришга кенг йўл очиб бериб, қисқа вақт ичида тезрок Афғонистон ва Ҳиндистон бозорларига чиқиш учун янги имкониятларни яратган. Ва ниҳоят, энг муҳими, янги қуриладиган Бухоро темир йўли Россия учун ҳам сиёсий, ҳам ҳарбий-стратегик жиҳатдан муҳим

аҳамият касб этиб, унинг англиз-рус рақобатида ўзига хос ютуқни қўлга киритишга хизмат қилиши муқаррар эди. Айнан мана шу жиҳатларни тўла ҳисобга олган ҳолда рус ҳукумати Бухоро темир йўли қурилишини қўллаб қувватлади.

Термиз темир йўли қурилиши Сурхон воҳасининг Россия империяси томонидан эгалланиши даври билан бевосита боғлиқ. Россия империясининг Сурхон воҳасига кириб келиши XIX асрнинг 90 йилларига бориб тақалади. Рус ҳукумати Англиянинг Бухоро амирлиги орқали Ўрта Осиёга кириб келишини олдини олиш учун 1892 йил 7 августда амирлик ҳудудини Афғонистондан ажратди. 1893 йил 15 январда эса, афғон-бухоро чегарасини қўриқлаш ҳақида қарор қабул килди [6].

Бухоро амирлигининг шарқий ҳудудлари билан боғловчи Когон-Термиз темир йўли қурилишига рус ҳукумати ҳам, Бухоро амирлиги ҳукумати ҳам долзарб қурилиш сифатида эътибор қаратди. Қурилажак бу йўл Қобул ҳарбий ҳаракат чизиғида (Термиз – Мозори Шариф – Қобул) асосий йўналиш вазиғини ўташи эътиборга олинган. Қолаверса, Термиз темир йўл тармоғини келажакда Англия – Ҳиндистон темир йўл тармоғи билан бирлаштириш, Афғонистон ва Шимолий Ҳиндистоннинг энг бой ўлкалари билан савдо-сотиқни ривожлантириш ҳам кўзда тутилган. Иккинчидан, бу бирлашиш натижасида Ғарбий Европани Жанубий Осиё билан бирлаштирадиган жаҳонда ягона Россия орқали ўтадиган яхлит транзит темир йўли шаклланади; учинчидан эса, Шарқ ва Ғарб мамлакатларининг Россия темир йўлларида фойдаланиши низоҳатда катта даромад келтириб, у Россия ҳудудларининг янада ривожланишига хизмат қиларди [6].

Россия ҳукумати Бухоро амирлигининг шарқий ҳудудларидан юк ташиш ва хом ашё олиб кетишни қўлайитириш мақсадида Бухородан Термиз, Термиздан Ҳирот, Термиздан Қўлобгача темир йўл қурилишини тезлаштиришга эътибор қаратди. Термизга темир йўлнинг келиши Бухоро амираи учун ҳам катта аҳамиятга эга эди. Авваламбор, амирликнинг жануби-шарқий қисмидаги минерал бойлиқлар қайта ишланиши ва сотилиши ошиши мумкин; иккинчидан, бугдой, гуруч ва пахта экиладиган серхосил экин майдонлари кенгайрди [12].

Чунки қурилаётган темир йўл амирлик марказини Шарқий Бухоро ҳудудидаги 9 та беклик билан боғларди. Уларда 470 минг киши истиқомат қилган [13]. Мазкур бекликларни қийнаб келаётган муаммолардан бири транспорт катновининг яхши йўлга қўйилмагани эди. Албатта, Шарқий Бухоро ерларини марказга олиб боровчи қуруқлик, сув йўллари бўлган. Аммо бу йўллар амирлик учун ҳам, рус ҳукумати учун ҳам қимматга тушарди.

XX аср бошларига келиб Россия ҳукумати олдида иқтисодий, сиёсий, энг муҳими, ҳарбий мақсадлардан келиб чиққан ҳолда Бухоро амирлигининг жануби-ғарбий ва жануби-шарқий ҳудудларини темир йўл орқали Ўрта Осиё магистрали билан боғлаш масаласи пайдо бўлди. Ушбу йўл Россия империясини Бухоро ёки Самарқанд орқали амирликнинг энг жанубий чеккаси Термиз билан боғлаши лозим эди.

1904-1912 йиллари темир йўл қурилиши иқтисодий, молиявий жиҳатдан ҳал этилди. Когондан Қарши орқали Термизга қадар бўлган янги темир йўл қурилиши афғон чегараси бўйлаб ўтказилиши режалаштирилган эди. Чунки айнан мана шу ҳолат рус-афғон ва англиз-рус муносабатларига кучли таъсир кўрсатиши ва Ўрта Шарқда Россия мавқеини янада мустаҳкамлашга хизмат қилиши назарда тутилган эди [14].

1904 йилнинг баҳорига келиб, Бухоро темир йўли қурилиши бўйича техник тадқиқот ишлари низоҳасига етказилди. Шундан сўнг, Туркистон генерал-губернатори Ҳарбий вазирликка мурожаат қилиб, Бухоро темир

йўлини қуришни 1906 йил режасига киритишни сўради [12]. Бухоро темир йўли қурилиши бўйича бир неча лойиҳа тайёрланди. Аммо бошланиб кетган рус-япон уруши ва Россия сиёсий ҳаётидаги воқеалар натижасида ушбу темир йўл қурилиши бир оз орқага сурилди.

1909 йилнинг охирига келиб Когон-Термиз темир йўли қурилиши лойиҳаси ишлари асосан бажарилди. Лойиҳани тиклашга йўл қулайлиги, қисқа масофалардан йўлнинг ўтиши, тежамкорлик ишчи кучи, хом ашёни кам сарфлаб, қисқа муддатларда йўл қуриш асос қилиб олинган эди. Бу катта муҳандислик изланишларни талаб қилар эди. 1910 йилда рус ҳукумати ва Амир Абдулахад ўртасида Бухорода темир йўл қуриш ҳақида музокаралар олиб борилди. Туркистон генерал-губернатори маҳкамаси бошқарувчиси томонидан Туркистон генерал-губернаторига ҳисобот тақдим этилиб, унда Когон станциясидан Қарши орқали Термизга темир йўл қуриш таклифи тушади. Туркистон генерал-губернаторлиги томонидан Бухоро темир йўл қурилишининг биринчи босқинида Бухоро-Қарши йўналишини қуриш, бунинг учун хусусий тадбиркорларни жалб қилиш ғояси таклиф қилинади [12].

1910 йил апрель ойининг охирида бўлиб ўтган Вазирлар қўмитаси мажлисида бу масала яна ўртага ташланади ва Когон-Термиз йўлининг нақадар аҳамиятли эканлиги гапириб ўтилади, лекин лойиҳани амалга ошириш учун яна маблағ йўқлиги рўқач қилинади [12].

Темир йўлнинг афзалликлари ҳақида матбуот-даларда ҳам фикрлар билдирилди. 1910 йил 25 апрелда Техронда чиқадиган «Новое время» рўзномасидаги Новақийнинг баёнотидаги қуйидаги фикрлар бунинг исботидир: "Темир йўллар қурилиши билан Термизга афғон молларининг нафақат Афғонистон шимолидан, балки унинг ички ҳудудларидан ҳам қўллаб қилиши мумкин. Чунки Мозори Шариф орқали Қобулни Ўрта Осиё билан боғловчи қадимий йўл ўтади. Тўғри, ҳозирда бизнинг Афғонистон билан божхона орқали мол айирбошлашимиз низоҳатда паст. Шубҳасиз, темир йўл Термиздан ўтиши билан табиий равишда мол алмашиш йилдан-йилга ўсади ва натижажа биз ҳам Шимолий Афғонистон бозорларини эгаллаймиз" [5].

Термиз йўналиши бўйича лойиҳалаштирилаётган темир йўл нафақат стратегик аҳамиятга эга, балки иқтисодий томондан ҳам қулай бўлиб, у Амударёорти давлатларини Афғонистон ва Шимолий Ҳиндистон вилоятлари билан боғларди. Бу боғланиш орқали Россия дунёда ягона бўладиган ва Ғарбий Европани Жанубий Осиё билан боғловчи транзит йўлини назорат қилиши мумкин эди [12].

Термиз йўлининг қурилиши ҳақида рус божхона хизмати амалдори Губаревич-Радобильский ҳам ўзининг "Бухоро ва Туниснинг иқтисоди" деб номланган асарида тўхталиб, қуйидагиларни айтиб ўтади: "Ҳозирча Когон-Термиз темир йўли бизнинг Бухородаги ва афғон чегарасидаги мавқеимизни мустаҳкамлайди. Бу билан бизнинг ҳаракатларимиз асосида Ўрта Осиёдаги ҳудудларимиз муҳофаази Россия муҳофаази билан узвий боғлиқ бўлиши лозим. Бизнинг бу ердаги ҳарбий ва иқтисодий тайёргарлигимиз орқали бу ердаги Ўрта Осиёнинг ривожланиш муаммоси ечилиши ва Туркистонга сарф қилинган юз миллионлаб кетган сўмимиз ўзини оқлаши мумкин. Умуман олганда, биз Марказий Осиёда муваффақият қозонишимиз учун нафақат муҳофаага, балки ҳужумга ҳам тайёр бўлишимиз лозим" [15].

Бундан ташқари 1909 йилда рус капиталисти Лессар Россиянинг Бухородаги вакили Я.Я.Лютушга хат ёзиб, унда Когон-Қарши-Термиз-Мозори Шариф темир йўлини тез кунларда қуриш лозимлигини, бу катта иншоотнинг қурилиши сарф-харажатларини у ўз

зиммасига олажагини билдирган эди. шунингдек, у ўз хатида рус армияси билан афғон армиясининг Амударё бўйларида йилига юз марталаб чегаравий тўқнашувлари бўлаётганлигини, бунга эса, Когондан Мозори Шарифгача тезликда темир йўл қуриш хотима бериши мумкин деб таъкидлаган эди. У темир йўл қурилгандан кейин бу йўлдан кунига 7 марта поездлар қатнови ташкил қилинса, унинг умумий харажатлари 330 минг сўм бўлиши, кунлик даромад эса 2 271 минг сўмни ташкил қилишини, йўлнинг юк қўтариш қобилияти йилига 10 млн. пудни ташкил қилиш мумкинлигини ва йўлга сарфланган капиталга нисбатан кунига 15-20 фоиз қўшимча фойда қилишини ёзган эди. Бундан ташқари, у ўз хатида бу йўл қурилишига ҳаммаси бўлиб, 1 237 минг сўм сарфланса, тор изли йўл қуриш мумкинлигини ёзган эди [16]. Рус капиталистларининг қўлчилигини ўлкада темир йўл қурилиши бу даражада кўп қизиқтиришининг асосий сабаби Қашқадарё ва Зарафшон водийларида амирлик бойлигининг салкам 50 фоизни жойлашган эди.

Бухоро амири мухандис А.Н.Ковалевскийга темир йўл қурилиши хизмати учун 600 десятина ер ҳамда қурилишга кетадиган харажатларнинг 25 фоизини ажратишни ўз зиммасига олди. Бухоро амири қўшбегиси Россия императорлиги сиёсий агентига ёзган хатида шундай таъкидлайди: “Ушбу темир йўлнинг ўта муҳимлигини назарда тутиб олампахо Бухоро амири ушбу йўлнинг қурилиши учун концессияни рус фукароси Александр Николаевич Ковалевскийга беришга қарор қилди” [5].

1912 йил 18-25 сентябрда махсус комиссия Ковалевский лойиҳасини маъқуллади. Термиз темир йўли қурилишининг умумий қиймати, Ковалевский ҳисоб-китобига қараганда, 26 млн 534 минг 467 рубль [5], А.Мажлисовнинг “Аграрные отношения в Восточной Бухаре в XIX начала-XX века” асарида эса 18 млн. сўм деб қайд этилган [17].

1912 йили баҳорда Бухоро темир йўли лойиҳаси ва унинг тўлақонли баённомаси тўғрисидаги маълумотнома Ковалевский томонидан тайёрланиб, муҳокамага тақдим этилди. 1912 йил 5 май куни Бош штаб темир йўллари қурилиши вазирлиги томонидан Ковалевский лойиҳасини 1912 йил ичида муҳокама қилиб чиқишни сўради. Бухоро амири 1912 йил 8 июнда ушбу Бухоро темир йўли қурилишини қўллаб-қувватлади ва Ковалевскийга темир йўл қурилишини амалга ошириш учун 600 десятина ерни бепул ажратишга рухсат берди [3].

Ковалевский ва бошқа шахслар томонидан тақдим этилган Бухоро темир йўли қурилиши бўйича лойиҳалар 1912 йили 18 ва 25 сентябрда махсус ўрганилиб чиқилди. Комиссия бир овоздан Ковалевский лойиҳаси бўйича Бухоро темир йўли қурилишини қўллаб-қувватлади [8].

Бу лойиҳага биноан Бухоро амирлиги ҳудудида қуриладиган Когон-Қарши-Термиз, Когон-Қарши-Китоб темир йўли уч қисмдан иборат қилиб қурилиши керак эди.

1913 йили 28 майда Вазирлар қўмитаси, Темир йўллар қурилиши вазирлиги ва Молия вазирлиги ушбу масалани атрофлича муҳокама қилиб, инженер Ковалевскийга Бухоро темир йўлини қуриш ва уни эксплуатация қилиш учун махсус жамият ташкил этишига рухсат берди. 1913 йили А.Н.Ковалевский “Бухоро темир йўлини қуриш акционерлик жамияти”ни таъсис этади, жамият директорлигига И.М.Слуцкий, бош инженер этиб Т.С.Кикодзе тайинланади [8, 9].

Жамият кадрларни танлаш, уларни жой-жойига қўйиш, лойиҳадаги барча ишларни амалга ошириш учун

ишни ташкил қилиши, йўл учун керакли хом ашё билан таъминлашни, асбоб-ускуна, эҳтиёт қисмларни турли мамлакатлардан олиб қилишни ва уларнинг ҳисоб-китоби ишларини, қурилиш назорати ишларини таҳлил қилиб бориши лозим эди. Йўл қурилиши учун шағал-тошнинг асосий бир қисми Амиробод, Қоровулбозордан, цемент эса Келиф, Қарши, Когондан олинadиган бўлди. Оҳак, цемент ҳам Амирободдан 139 чакиримлик масофадан ташиб келтириладиган бўлди. Тошдан оҳак пиширадиган хумдон печлар Амиробод, Қоровулбозор, Қарши, Самсонова ва Термизда ташкил қилинди. Ёғоч материаллар Россиядан келтириладиган бўлди. Рельс, шпал, темир йўл учун эҳтиёт қисмлар, арматуралар ва ҳокозолар Петербург, Донецк, Волга бўйи шаҳарларидан, Финляндиядан, Уралдан келтириладиган бўлди [8].

Темир йўл қурилиши муваффақиятли амалга ошиши туфайли 1915 йилнинг 26 мартда Қаршига 17 сентябрда Ғузорга, 1916 йилнинг 17 июлида Қамайга, 1916 йилнинг охирида эса Китобгача бўлган ушбу йўл қуриб тугалланди. Бу йиллардан кунига 2 марта юк ташувчи икки маротаба йўловчилар ташувчи поездларнинг қатнови ташкил қилинди. 1915 йилнинг 2 ноябрида Қарши-Амиробод темир йўли станциялари ишга туширилди. 1916 йилнинг бошида эса Термиз темир йўли станцияси ҳам фойдаланишга топширилди. Янги темир йўл 1916 йилнинг 9 февралда Термиз шаҳригача бўлган масофада қуриб битказилган эди. 1916 йилнинг 9 февралда биринчи ҳарбий юклари ортган поезд, 10 февралда эса йўловчиларни ташувчи поездлар Термиз шаҳрига етиб келди. 1916 йил 14 июлда 573 верстни ташкил қилган қурилиш ниҳоясига етди. Когон-Термиз темир йўлининг 150 версти афғон чегараси бўйлаб ўтди [5].

Бу темир йўллар 1916 йилнинг 14 сентябридан бошлаб умумрус темир йўли таркибига қўшилди. Янги қурилган бу темир йўллар лойиҳадаги муддатидан бир йил олдин ишга туширилди. Россия ва Бухоро амирлиги бу темир йўл қурилиши учун ўзининг катта молиявий имкониятларини сарфлади. Йўл қурилиши учун етишмаган маблағларни Франция мамлакатидан олди. 1916 йилнинг ноябрь ойининг бошларигача Когон-Қарши-Термиз-Китоб темир йўли қурилишига 30 млн. 494 356 сўму 61 тийин сарфланди [18]. Янги қурилган темир йўл сарф-харажатларни қисқа вақт ичида, яъни 10 йилда копламоғи лозим эди.

Хулоса ва тақлифлар. Юқорида келтирилган маълумотлардан шундай хулоса қилиш мумкинки, ўлкада бунёд этилган темир йўл жаҳон тажрибалари асосида ўз миллий географик-минтақавий хусусиятларимизни ҳисобга олинган ҳолда қурилди. 1914-1916 йилларда Когон-Қарши-Термиз темир йўли қурилиши тарихида Каспий денгизининг Михайловский кўрфазидан Ашхабод ва Чоржўйгача қурилган темир йўлдан кейин кумсаҳролар бағрида бунёд этилган биринчи темир йўл эди.

Россия империяси режаси асосида қурилган темир йўлга сарфланган ҳар бир сиким тошу-тупроқ, кумушағал, цемент, рельсу шпал йўл қурилиши учун керакли эҳтиёт қисмлар фақатгина русларнинг талончилик, мустамлакачилик сиёсатини бу ўлкаларни сув текинли хом ашё базасига айлантиришларини кўзлаб қилинган иш эди. Шундай қилиб, рус империяси ҳукумати ҳарбий стратегиясини кўзлаб амалга оширилган Когон-Термиз темир йўли, Бухоро, хусусан, Сурхон воҳаси иқтисоди ва савдо-сотик ривожига ҳам муҳим аҳамият қасб этди.

АДАБИЁТЛАР

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Марказий Осиё давлатлари раҳбарларининг маслаҳат учрашувидаги нутқи. 16 март, 2018 йил // <https://xs.uz/uzkr/post/ozbekiston-respublikasi-prezidenti-shavkat-mirziyoevning-markazij-osiyo-davlatlari-rahbarlarining-maslahat-uchrashuvidagi-nutqi>
2. Дмитриев-Мамонов А.И. Путеводитель по Туркестану и Средне-Азиатской железной дороге. – СПб., 1912.
3. Ахмеджанова З.К. К истории строительства железных дорог в Средней Азии. (1881-1917 гг.). – Ташкент, 1965.
4. Турсунов С., Қобилов Э., Пардаев Т. ва бошқ. Сурхондарё тарих кўзгусида. – Тошкент: Шарқ, 2001; Турсунов С., Қобилов Э., Муртазов Б. ва бошқ. Сурхондарё тарихи. – Тошкент: Шарқ, 2004.
5. Холиқова Р.Э. Россия-Бухоро: тарих чорраҳасида. – Тошкент: Ўқитувчи, 2005.
6. Қобулов Э.О. Сурхон воҳаси ҳўжалиги. – Тошкент: Академнашр, 2012.
7. Кабулов Э. А. Место долины Сурхан в торговых сношениях России с восточными странами // Universum: общественные науки. – 2015. – №. 1-2 (12).
8. Kabulov E. History of Termez railway // Архивариус. – 2016. – Т. 2. – №. 4 (8).
9. Кабулов Э.А. Из истории строительства торгового пути Термез – Самарканд // Наука, техника и образование. 2020. №1 (65).
10. Очилдиев Ф.Б. Сурхон воҳаси бекликларидаги ижтимоий-сиёсий ва иқтисодий ўзгаришлар (XIX асрнинг иккинчи ярми – XX аср бошлари). – Тошкент: ABU MATBUOT-KONSALT, 2008.
11. Хидиров Х.Ж. Ўзбекистонда транспорт соҳаси: натижалар ва муаммолар (XX асрда Сурхон воҳаси мисолида). – Тошкент: Тафаккур авлоди, 2021.
12. Ўз МА. И-2-фонд. 1-рўйхат. 277-иш.
13. Искандаров Б.И. Из истории Бухарского эмирата (Восточная Бухара и Западный Памир в конце XIX века.). – Москва, 1958.
14. Қосимов Ф. Халқаро муносабатлар тизимида Бухоро давлатининг ўрни (1900-1925 й.й) // Бухоро университети илмий ахборотлари, 2004, № 2.
15. Губаревич-Радобильский А.Ф. Экономический очерк Бухары и Туниса. Опыт сравнительного исследования двух систем протектората. – СПб.: тип. В.Киршбаума, 1905.
16. Ўз МА. И-3-фонд, 1-рўйхат, 349-иш, 3-варақ.
17. Маджлисов А. Аграрные отношения в Восточной Бухаре в XIX-начале XX века. – Душанбе – Алма-Ата: Ирфон, 1967.
18. Ўз МА. И-3-фонд, 1-рўйхат, 924-иш, 14-варақ.